

Titel: Journalen NB24

Citation: "Journalen NB24", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K24*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Anne Mette Hansen; Johnny Kondrup, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2007 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-nb24-kom-root.pdf> (tilgået 29. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K24

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **d. 20 April 1851** : dvs. påskesøndag. SK flyttede fire dage senere til Østerbro uden for København.

I trykt udgave: Bind 24 side 319 linje 2

◀ **Mit Bestik ... p. 54** : se NB24:51.

I trykt udgave: Bind 24 side 320 linje 1

◀ **Hvorledes det gik til ... p. 63** : se NB24:54. – **Pseudonym**: dvs. pseudonym.

I trykt udgave: Bind 24 side 320 linje 2

◀ **Om mig selv ... p. 92** : se NB24:74.

I trykt udgave: Bind 24 side 320 linje 4

◀ **Den skjulte Inderlighed ... p. 100** : se NB24:78.

I trykt udgave: Bind 24 side 320 linje 5

◀ **Om mig selv ... p. 118** : se NB24:90.

I trykt udgave: Bind 24 side 320 linje 6

◀ **»Om min Forfatter-Virksomhed« ... p. 204** : se NB24:131.

I trykt udgave: Bind 24 side 320 linje 7

◀ **Texter til Fredags-Prædikener** : dvs. bibelske tekster til prædikener ved altergangen om fredagen. På SKs tid blev der hver fredag kl. 9 holdt skriftemål og altergang i Vor Frue Kirke i København, hvor der foruden skriftetalen under skriftemålet også blev holdt en kort prædiken mellem skriftemålet og altergangen. Tre gange havde SK selv prædikeret ved disse altergangsgudstjenester om fredagen: den 18. juni 1847, den 27. aug. 1847 og den 1. sept. 1848. Han udgav dem alle tre som taler, dels som nr. II og nr. III i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848, i SKS 10, 277-283 og 285-292), dels som nr. I i »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger«, nr. III af *Indøvelse i Christendom* (1850, SV2 12, 173-179).

I trykt udgave: Bind 24 side 321 linje 1

◀ **cfr det rene Blad foran i Journalen NB¹⁴** : jf. NB14:3, i SKS 22, 343.

I trykt udgave: Bind 24 side 321 linje 2

◀ **Thema til en Fredags Prædiken Journalen NB¹⁷ p. 30.** : se NB17:24, i SKS 23, 180.

I trykt udgave: Bind 24 side 321 linje 3

◀ **»Bekymrer Eder ikke for den Dag imorgen«** : citat fra Matt 6,34, hvor Jesus siger: »Bekymrer eder altsaa ikke for den Dag imorgen; thi den Dag imorgen vil have Bekymring med Sit. Hver Dag har nok i sin Plage«, *Bibelen eller den hellige Skrift*, udg. af Chr. H. Kalkar, Kbh. 1847, ktl. 8-10, 2. del (= bd. 3), s. 11. I NT-1819 er ordlyden: »for den anden [= næste] Morgen«.

I trykt udgave: Bind 24 side 323 linje 2

◀ **Siig til Sorgen: Ja, ja imorgen** : begyndelseslinjen på den anden af de tre strofer i H.A. Brorsons sang »Klag dig ei for Trang paa Drikke«, som lyder: »Siig til Sorgen: ja, ja i Morgen, / Hvad, om Bruden blev svag paa Vand. / Det er hjemme let, let at glemme, / Strax kun Foden er sat paa Land. / Siig til Sorgen o. s. v.« Sangen, der opr. udkom i Brorsons *Svane-Sang* (1765), er her citeret fra *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson*, udg. af J.A.L. Holm, 2. opl., Kbh. 1838 [1830], ktl. 200, s. 862.

I trykt udgave: Bind 24 side 323 linje 4

◀ **pinligste** : mest pinefulde.

I trykt udgave: Bind 24 side 323 linje 12

◀ **puste** : puste ud, holde pause.

I trykt udgave: Bind 24 side 323 linje 16

◀ **I den Psalme: Naar jeg tænker paa den Stund o: s: v: staaer: luk Døren til** : Der citeres frit fra salmen: »Naar jeg betænker ret den Stund«, skrevet o. 1600 af den no. præst Peder Nielsen. Salmen blev optaget i »Kingos Salmebog« (autoriseret 1699; sml. ktl. 204), men ikke i *Evangelisk-christelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt* (autoriseret 1798; sml. ktl. 195 og 196). SK har formentlig kendt salmen fra J.P. Mynsters *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kbh. 1845, ktl. 197 (autoriseret 1845). Heri lyder den sidste strofe af nr. 609: »Et Sovekammer er min Grav, / Mit Legem der skal hvile, / Paa Dommedag jeg staaer deraf, / Derpaa jeg ei tør tvi'le. / Gak ind, min Siel! / Og hvil dig vel, / Det Onde lad henfare; / Luk Døren til, / Naar Gud han vil, / Du skuer Dagen klare«, s. 50. SK kan dog også være stødt på salmen i *Psalmebog. Samlet og udgivet af Roskilde-Konvents Psalmekomite. (Fremlagt for Konventet)*, Kbh. 1850, ktl. 198, s. 373-375.

I trykt udgave: Bind 24 side 323 linje 19

◀ **ret tilgavns** : grundigt, eftertrykkeligt.

I trykt udgave: Bind 24 side 323 linje 23

◀ **ret slaae Laaget fast til** : rigtig sømmer låget fast.

I trykt udgave: Bind 24 side 323m linje 4

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 24 side 323m linje 5

◀ **I den Definition paa »Kirke« ... Sacramenterne rettelig forvaltes** : sigter til det lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* art. 7, »Om Kirken«, som indledes: »Iligemaade lære de, at een hellig christelig Kirke altid vil være og blive, hvilken er alle hellige Menneskers Forsamling, hos hvilke Evangeliet rettelig forkyndes og Sacramenterne rettelig forvaltes«, *Den rette uforandrede Augsburgske Troesbekjendelse*, overs. af A.G. Rudelbach, Kbh. 1825, ktl. 386, s. 50.

I trykt udgave: Bind 24 side 324 linje 2

◀ **ligegyldige** : indifferente, uengagerede.

I trykt udgave: Bind 24 side 324 linje 8

◀ **her stikker det** : fast udtryk, her ligger vanskeligheden. Sml. talemåderne 'her stikker knuden' og 'her stikker hemmeligheden'.

I trykt udgave: Bind 24 side 324 linje 18

◀ **for** : dvs. over for, i forhold til.

I trykt udgave: Bind 24 side 324 linje 24

◀ **kalder mig derfor kun en Digter** : SK har ofte betonet sin egenskab af digter, senest i artiklen »Foranlediget ved en Yttring af Dr. Rudelbach mig betræffende« (334,30), hvor han kalder hele sin forfattervirksomhed »digterisk« (SV2 13, 477).

I trykt udgave: Bind 24 side 324 linje 32

◀ **slipper ganske godt igjennem** : klarer mig ganske godt.

I trykt udgave: Bind 24 side 324 linje 33

◀ **»Jeg offres allerede«, siger Paulus** : Der sigtes til 2 Tim 4,6-8, hvor Paulus skriver: »Thi jeg ofres allerede, og min Opløsnings Tiid er forhaanden. Jeg haver stridt den gode Striid, fuldkommet Løbet, bevaret Troen. I Øvrigt er Retfærdigheds Krone henlagt til mig, hvilken Herren, den retfærdige Dommer, skal give mig paa hiin Dag; og ikke alene mig, men ogsaa alle dem, som have elsket hans herlige Aabenbarelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 325 linje 1

◀ **Platos Stat 6te Bog. Her gjør En ... Navn af Philosopher** : sigter til begyndelsen af 6. bog af dialogen *Staten* (487a ff.), hvori den gr. filosof Platon (427-347 f.Kr.) med Sokrates som talerør prøver at godtgøre, at staten bedst regeres af den sande filosof. Mod dette indvender Adeimantos, at de fleste vel ville mene, at de, der gennem længere tid har beskæftiget sig med filosofi, enten er sære eller ligefrem fordærvede, mens de fornuftigste af dem er uduelige, dvs. uegnede til statstjeneste. Denne opfattelse skyldes, svarer Sokrates,

dels at mængden aldrig kan få agtelse for filosoffen, dels at de, der giver sig ud for filosoffer, i virkeligheden ikke er det. Endelig er det ikke filosofens skyld, at han ikke er brugbar, men det er folks skyld, de folk, som ikke vil bruge ham. Se *Platons Stat* (328,11) bd. 2, s. 78ff.; især s. 86-91 (sml. *Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 5, især s. 55ff.). – **Socrates**: Sokrates (o. 470-399 f.Kr.), gr. filosof, som intet skriftligt efterlod sig. Hans ideer og særegne virkemåde er især overleveret gennem de to samtidige: Xenofon (i de fire 'sokratiske' skrifter) og Platon (i dialogerne). – **anpriser**: lovpriser, anbefaler.

I trykt udgave: Bind 24 side 325 linje 25

◀ **reduplicerer** : egl. gen-fordobler, gentager; af SK ofte benyttet om refleksionsforhold, hvor noget abstrakt gentages (virkeliggøres) i konkret praksis el. eksistens.

I trykt udgave: Bind 24 side 325 linje 31

◀ **erkjendt** : opfattet, anerkendt.

I trykt udgave: Bind 24 side 326 linje 4

◀ **tværtimod** : det stik modsatte af.

I trykt udgave: Bind 24 side 326 linje 5

◀ **falde paa** : finde på, komme i tanker om.

I trykt udgave: Bind 24 side 326 linje 20

◀ **Midler** : mellemmand, formidler; kristeligt ofte brugt om et mellemlid ml. menneske og Gud, især om Kristus el. helgenerne.

I trykt udgave: Bind 24 side 327 linje 10

◀ **at** vi da: for at.

I trykt udgave: Bind 24 side 327m linje 6

◀ **Xstus siger: ikke en Spurv falder til Jorden, uden hans Villie** : hentyder til Matt 10,29, hvor Jesus siger: »Sælges ikke to Spurve for een Penning? og ikke een af dem falder paa [til] Jorden uden Eders Faders Villie« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 327 linje 26

◀ **Keiseren af Rusland** : Han hed Nikolaj (el. Nikolaus) I og regerede i perioden 1825-55. Det var ikke mindst pga. Ruslands pres på Preussen, at Danmark netop var gået sejrrikt ud af Treårskrigen 1848-50.

I trykt udgave: Bind 24 side 327 linje 30

◀ **overhøre** : lytte til.

I trykt udgave: Bind 24 side 327 linje 31

◀ **Gud er Kjerlighed** : hentyder dels til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 24 side 327 linje 33

◀ **Pfui** : fy, fjø. Opr. lydmalende ord, der skulle gengive lyden af kraftig spytt som tegn på foragt.

I trykt udgave: Bind 24 side 328 linje 3

◀ **I 3^{die} Bog af Staten ... rammet af Lynet** : Der parafraseres fra 3. bog af *Platons Staten* (405c-408b) i C.J. Heises danske oversættelse: *Platons Stat*, bd. 1-3, Kbh. 1851 (= *Udvalgte Dialoger af Platon*, 4.-6. del), ktl. 1167; bd. 1, s. 177-183 (*Platons Skrifter* bd. 4, s. 128-132). Her diskuterer Sokrates (325,25) lægekunstens rette brug i den velordnede stat. Hvor rige folk benytter deres lediggang til at helbrede sig selv med diæter o.l. livet igennem, dér har fx håndværkere ikke tid og lyst til at være syge. Lægekunsten er til for dem, der hurtigt kan blive raske igen, så de kan passe deres arbejde. Lægeguden Asklepios havde således gode og nyttige samfundsinteresser: »Men dog modsige Tragoediedigterne og Pindaros os, der fortælle, at Asklepios vel var en Søn af Zeus, men at han for Penge lod sig bevæge til at helbrede en riig

Mand, der laae for Døden, og at han derfor blev truffet af en Lynstraale«, *Platons Stat*, bd. 1, s. 183 (sml. *Platons Skrifter* bd. 4, s. 131f.). Heises oversættelse blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, 1851, nr. 39 (15. feb.).

I trykt udgave: Bind 24 side 328 linje 11

◀ **gevaltig** : med kraft og styrke.

I trykt udgave: Bind 24 side 328 linje 21

◀ **Potensation** : forøgelse, skærpelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 328 linje 25

◀ **piinagtigt** : pinefuldt.

I trykt udgave: Bind 24 side 328 linje 30

◀ **under at slæbe** : mens den slæber.

I trykt udgave: Bind 24 side 328 linje 32

◀ **Caprioler** : i dressurridning en særlig form for skolespring med strakte bagben og stærkt bøjede forben, der minder om bukkespring.

I trykt udgave: Bind 24 side 328 linje 33

◀ **Voltaire skal etsteds have sagt ... med Sporer paa** : En sådan udtalelse af den fr. forf. François-Marie Arouet de Voltaire (1694-1778) er ikke identificeret. Heinrich Heine har dog tillagt Voltaire et lignende udsagn i *Reisebilder*, 3. del, der udkom i 1830 (»Italien (1828)«), 1. afsnit, kap. 29 (»Reise von München nach Genua«): »Mögen immerhin einige philosophische Renegaten der Freyheit die feinsten Kettenschlüsse schmieden, um uns zu beweisen, daß Millionen Menschen geschaffen sind als Lastthiere einiger tausend privilegirter Ritter; sie werden uns dennoch nicht davon überzeugen können, so lange sie uns, wie Voltaire sagt, nicht nachweisen, daß jene mit Sätteln auf dem Rücken und diese mit Sporen an den Füßen zur Welt gekommen sind«, Heinrich Heine *Historisch-kritische Gesamtausgabe der Werke*, udg. af Manfred Windfuhr, bd. 7,1, Hamborg, 1986, s. 69f.

I trykt udgave: Bind 24 side 329 linje 11

◀ **Johan af Salisbury sagde til Pave Hadrian IV ... Rudelbach Savonarola p. 8** : Der oversættes en passage fra 1. del, 1. kap., af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit. Aus den Quellen dargestellt*, Hamburg 1835 [herefter forkortet: *Hieronymus Savonarola und seine Zeit*], hvor det hedder: »Johann von Salisbury († 1180) erzählt, sein Freund, der Pabst Hadrian IV, habe ihn einst, als sie zu Benevent fast drei Monate beisammen waren, im Vertrauen wiederholt gefragt, was Man denn von ihm und der Römischen Kirche urtheile. Johann antwortete: 'Viele sagen, die Römische Kirche, die die Mutter aller übrigen Kirchen ist, zeige sich gegen die andern nicht als eine Mutter, sondern als eine Stiefmutter. Auf ihrem Stuhle sitzen Schriftgelehrte und Pharisäer, die den Menschen schwere und unerträgliche Bürden auf den Hals legen, dieselbigen aber nicht einem Finger regen wollen. Sie herrschen über die Geistlichkeit, und werden nicht ein Vorbild der Heerde, die den geraden Weg zum Leben gehet. Sie häufen kostbare Sachen auf, beladen ihre Tische mit Gold und Silber, entbrechen sich selbst sogar Manches aus Geiz. Selten oder nie kommt ein Armer vor sie; wenn aber einer vorgelassen wird, ist es nicht sowohl Christus, als die eitle Ehre, die ihm Eingang verschafft. Sie bringen Verwirrung über die Kirchen, stiften Prozesse an, zeigen kein Mitleid mit den Bedrängnissen der Unglücklichen, haben ihre Freude an dem, was sie den Kirchen rauben und achten Gottesfurcht nur für eine Handelswaare. Die Gerechtigkeit wird von ihnen nur um Gewinns willen, nicht zur Enthüllung der Wahrheit geübt. Denn um Geld ist Alles heut zu Tage zu haben, und Morgen wirst Du auch Nichts ohne Geld erhalten«, s. 7f. Rudelbach anfører som kilde den eng. teolog og forf. Johannes af Salisbury (1115-80) *Johannes Sarisberiensis Policraticus sive de nugis curialium* [lat., Johannes af Salisbury, Policraticus eller om hofmænds tosserier], 6. bog, 24. – **Hadrian IV**: Nicholas Breakspear (o. 1100-1159) var den katolske kirkes pave fra 1154 til sin død. – **Rudelbach**: Den da. teolog, præst og forfatter Andreas Gottlob Rudelbach (1792-1862) var i 1829-45 superintendent, konsistorialråd og hovedpræst i Glauchau i Sachsen; han forelæste 1847-48 som privatdocent ved Københavns Universitet, og blev fra 1848 sognepræst ved Skt. Mikkel Kirke i Slagelse. Han havde i jan. 1851 udgivet *Om det borgerlige Ægteskab*, som skabte stor debat (335,1), og som bl.a. fremprovokerede en artikel af SK (334,30). – **Savonarola**: SKs læsning af Rudelbachs bog om den ital. dominikanermunk Girolamo Savonarola (1452-1498), der som karismatisk bodsprædikant fik stor indflydelse på udformningen af Firenze som en kristelig stat, og som blev dømt til døden af paven, har sat sig spor i NB24. SK nedfælder spredte passager fra bogen, mest koncentreret om det kapitel, der fremstiller Savonarolas dogmatik; se NB24:24, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, (36), 37, 39 og 52.

I trykt udgave: Bind 24 side 329 linje 28

◀ **det at afdøe** : Det er en central tanke hos Paulus, at mennesket ved Kristus er død fra synden, jf. fx Rom 6,2: »Vi, som ere døde fra Synden, hvorledes skulle vi endnu leve i den?« (NT-1819). Jf. også 1 Pet 2,24, hvor det siges, at Kristus »selv bar vore Synder paa sit Legeme, paa Træet, paa det [for at] vi, afdøde fra Synden, skulle leve i Retfærdighed« (NT-1819). Jf. endvidere Kol 2,20, hvor Paulus skriver: »Dersom I da ere afdøde med Christo fra Verdens Børne-Lærdom, hvi [hvorfor] besværes I da med Anordninger, som de, der leve i Verden?« (NT-1819). Disse tanker blev inden for dele af mystikken og pietismen skærpet således, at menneskets liv er en daglig afdøen fra synden, fra lysterne og fra verden i selvfornægtelse og fuldstændig løsgørelse fra alt, hvad der har med det timelige, endelige og verdslige at gøre. Herved blev vægten forskudt, fra at mennesket ved Kristus er afdød fra synden, til at mennesket ved troen også skal afdø fra synden.

I trykt udgave: Bind 24 side 330 linje 7

◀ **skaffe** : gøre.

I trykt udgave: Bind 24 side 330 linje 10

◀ **I skulle hades af Alle for mit Navns Skyld** : citat fra Matt 10,22 (NT-1819), hvor Jesus formaner sine disciple, før de sendes ud på mission.

I trykt udgave: Bind 24 side 330 linje 19

◀ **at være afdød** : 330,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 330 linje 22

◀ **vistnok** : el. vist nok, ganske sikkert.

I trykt udgave: Bind 24 side 330 linje 29

◀ **Mislighed** : tvivl.

I trykt udgave: Bind 24 side 330 linje 29

◀ **tilspidset** : koncentreret, fokuseret.

I trykt udgave: Bind 24 side 330 linje 31

◀ **endelige** Formaal: timelige.

I trykt udgave: Bind 24 side 331 linje 2

◀ **Savonarola siger i en Faste-Prædiken ... cfr Rudelbach Savonarola p. 154** : Der oversættes fra den fasteprediken fra 17. feb. 1495, som A.G. Rudelbach bringer i 2. del, 4. kap., af *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28), s. 152-156. Her hedder det: »Z. Gott redet Man mit dem Herzen; denn Gott ist ein Geist, und wohnet in den Herzen der Gläubigen, und siehet alle unsre Gedanken und Verlangen. Die Zunge also, welche mit Gott redet, ist die Kraft, Herzens-Begriffe und Seufzer im innern Menschen bilden zu können; die Worte aber sind gerade diese Begriffe, diese heilige Sehnsucht. Und weil die Gnadengaben des Heil. Geistes nicht dieselben sind, so sind auch die Geistesungen, welche zu Gott reden, verschieden, je nachdem einer vom Geiste geübt ist. So will ich denn mit meinem Gott reden und sagen: Herr, ich be- // kenne, daß Du gut, gerecht und allmächtig, und daß Du *mein* Gott bist, der Du aus nichts mich erschaffen hast, ich aber bin Staub und Asche, und doch will ich mit Dir vertrauensvoll reden, der Du für mich gekreuziget bist! Vergieb mir, wenn ich zu vertraut und zudringlich in meinem Reden mit Dir erscheinen sollte! Du, o Herr, der Du alles Gute schaffest, hast mir mein Herz genommen, und mir die größte Täuschung angethan, die je einem Menschen angethan ward. Denn da ich lange Zeit Dich gebeten hatte, Du möchtest mir die Gnade schenken, daß ich nie zur Aussicht über Andere verbunden würde, so hast Du ganz das Entgegengesetzte gethan, und mich nach und nach zu der Stellung hingezogen, worin ich jetzt stehe, ohne daß ich es gewahr worden bin. Kurz, ich sehnte mich nach dem stillen Leben, Du aber hast mich hervorgezogen mit deinem Köder, so wie der Vogel mit der Leimruthen gefangen wird; hätte ich diese gesehen, vielleicht würde ich da nicht stehen, wo ich jetzt stehe. Es ist mir gegangen wie der Fliege, die sich nach dem Lichte streckt, und wo sie ein angezündetes Licht sieht, dahin fliegt, nicht wissend, daß es brennt, und also sich die Flügel versengt. Du hast mir Dein Licht gezeigt, über welches ich mich freute, und da es mir gesagt war, daß es gut sey, dies Licht zum Heil der Seelen auszubreiten, bin ich ans Feuer gekommen und habe die Flügel versengt. Ja, ich bin auf ein tiefes Meer gekommen, und sehne mich nun nach dem Hafen zurück, und blicke um mich überall, und sehe keine Möglichkeit zurückzukehren. Ich will sagen zu Dir, Herr, mit *Jeremia* dem Propheten: 'Herr, Du hast mich überredet, und ich habe mich überreden lassen, Du bist mir zu stark gewesen und hast gewonnen, aber ich bin darüber zum Spott geworden täglich, und Jedermann verlacht mich' (Jerem. XX, 7)« , s. 153f. -

sveet: dvs. svedet. – **Herre Du har overtalet ... Jeremias XX,7:** SK oversætter fra Rudelbach, idet han dog skriver: »Du har overtalet« i stedet for »Du har overtalt mig«; Rudelbach bringer i en oplysende note den latinske ordlyd fra Vulgata. I Jer 20,7 hedder det: »**HERRE!** du haver overtalet mig, og jeg lod mig overtale, du haver været mig for stærk, og haver faaet Overhaand; jeg er den ganske Dag til Latter, hver af dem spotter mig« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 24 side 331 linje 22

◀ **Goldschmidt** : Meïr Aron Goldschmidt (1819-87), da.-jødisk journalist og publicist, bl.a. forfatter til *En Jøde. Nouvelle af Adolph Meyer*, udg. af M. Goldschmidt, Kbh. 1845, ktl. 1547. Grundlagde i 1840 det satiriske ugeblad *Corsaren* og var bladets egentlige redaktør til 1846, hvor han afhændede bladet og tiltrådte en ét-årig udenlandsrejse; udgav fra dec. 1847 månedsskriftet (fra sept. 1849: ugeskriftet) *Nord og Syd*, hvortil han selv var hovedleverandør af stof. Dette blad ophørte 28. marts 1851, fra 1. nov. 1851 udkom af og til et »tvangsfrit Hefte«, men 1855 udkom det atter regelmæssigt.

I trykt udgave: Bind 24 side 332 linje 15

◀ **poge-agtige** : skoledrengeagtige, barnagtige.

I trykt udgave: Bind 24 side 332 linje 17

◀ **Han fremstiller sig selv som Den, der fra Barn har lidt som Jøde** : sigter til Goldschmidts delvis selvbiografiske fremstilling af hovedpersonen i *En Jøde* (332,15).

I trykt udgave: Bind 24 side 332 linje 18

◀ **Achweimir** : interjektion, der udtrykker bedrøvelse el. smerte, jf. det jiddische udråb 'oi wei mir', sjældnere 'ach wei mir', i betydningen 'ak, ve mig', her brugt til at karakterisere jøders angivelige tale. Goldschmidt fortæller i *En Jøde* (332,15), hvordan »hele Klassen sværmede omkring ham [Jacob] og leende raabte Jøde! eller Ach wai mir! eller Hep! hep!« s. 123. Sml. NB10:127, i SKS 21, 321.

I trykt udgave: Bind 24 side 332 linje 20

◀ **klager han Sagen an** : fremlægger han sagen.

I trykt udgave: Bind 24 side 332 linje 22

◀ **Pialterie** : fejhed, usselhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 332 linje 24

◀ **industrielt** : virksomt, foretagsomt.

I trykt udgave: Bind 24 side 332 linje 24

◀ **det at afdøe** : 330,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 332 linje 28

◀ **forsøges** : sættes på prøve, prøves.

I trykt udgave: Bind 24 side 332 linje 30

◀ **Chrysostomus siger ... Rudelbach Savonarola p. 189 n. 190 ø.** : Der oversættes fra 2. del, 4. kap. af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28), hvor Savonarola citeres for passagen: »Eine Reformation wird nicht blos durch eine *äußere Veränderung* und *Anhäufung* zu Stande gebracht: das Leben der Apostel, sagt *Chrysostomus*, und nicht ihre Wunder haben die Welt bekehrt«, s. 189f. Rudelbach anfører som kilde Savonarola *Apologeticum fratrum congregationis S. Marci. 1497* [lat., Forsvarstale for brødrene i San Marco klosteret, 1497].

I trykt udgave: Bind 24 side 333 linje 5

◀ **leflende** : indsmigrende, sleskende.

I trykt udgave: Bind 24 side 333 linje 18

◀ **Savonarola siger etsteds ... betales ved stor Utak** : Der oversættes fra 2. del, 4. kap., af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28), hvor det om Savonarola siges: »So wies er die Christen darauf hin, daß die Bestrebungen der Bösen selbst die Erfüllung der Weissagung, die Erneuerung der Kirche Gottes, herbeiführen müßten; er erinnerte sie daran, daß er so oft ihnen gesagt, eine große

Wohlthat könne nur durch großen Undank bezahlt werden, und daß er für seine Mühen nichts anders von Florenz erwartet hätte, als Verfolgung«, s. 208.

I trykt udgave: Bind 24 side 334 linje 5

◀ **eo ipso** : lat., netop derved.

I trykt udgave: Bind 24 side 334 linje 10

◀ **cfr Rudelbach Savonarola p. 208. n.** : 334,5.

I trykt udgave: Bind 24 side 334m linje 1

◀ **Samtale med Biskop Mynster d. 2 Mai** : SK besøgte i de senere år med jævne mellemrum biskop Mynster, som boede i bispegården over for Vor Frue Kirke i København. – **Biskop Mynster**: Jakob Peter Mynster (1775-1854), da. teolog, præst, forfatter og politiker; fra 1802 sognepræst i Spjellerup, fra 1811 residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København og fra 1826 tillige hofprædikant, fra 1828 kgl. konfessionarius samt hof- og slotspræst ved Christiansborg Slotskirke, fra 1834 biskop over Sjællands stift. Som Sjællands biskop var Mynster den da. kirkes primas, i årene 1835-46 medlem af stænderforsamlingen i Roskilde, i 1848-49 medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling. Han avancerede i 1847 til rang i 1. klasse, nr. 13, og skulle tituleres med 'eminence'. Den 2. juli 1851 blev Mynsters 50-års jubilæum fejret i Roskilde Domkirke; se referatet i *Flyve-Posten* 1851, nr. 152 (4. juli), i *Fædrelandet* 1851, nr. 154 (7. juli), og i *Berlingske Tidende* 1851, nr. 154 (7. juli), samt Mynsters hilsen i samme avis, nr. 207 (6. sept.), samt SKs reaktion i *Pap. X 6 B 207*. – **d. 2 Mai**: dvs. fredag den 2. maj 1851.

I trykt udgave: Bind 24 side 334 linje 21

◀ **at det var nu ved den Tid ... en Gang forinden** : Mynsters årlige visitatsrejse i Sjællands stift foregik om sommeren og næsten altid i to tempi: det første i maj-juni, som Mynster kaldte 'asparges-visitatsen', det andet i juni-juli, som han kaldte 'jordbær-visitatsen'. Jf. *J. P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835-1853*, udg. af B. Kornerup, bd. 1-2, Kbh. 1937; bd. 2, s. XXXI. Af de anførte visitatsbøger fremgår, at Mynster i sommeren 1851 har besøgt følgende kirker på Sjælland: Den første rejse begyndte i Ramsø herred: 23. maj: Højelse kirke; 25. maj: Køge kirke; 27. maj: Ejby kirke; 29. maj: Borup kirke; 30. maj: Ørsted kirke; 31. maj: Gadstrup kirke; og 1. juni: Glim kirke. Den fortsattes umiddelbart i Tune herred: 3. juni: Reerslev kirke; 4. juni: Snoldelev kirke; 5. juni: Havdrup kirke; 6. juni: Jersie Kirke; 8. juni: Karlsrunder kirke; og endelig 9. juni: Greve kirke. Den anden rejse begyndte i Bjæverskov herred: 15. juli: Enderslev kirke; 16. juli: Hårlev kirke; 17. juli: Valløby kirke; 18. juli: Vallø kapel; 19. juli: Lidemark kirke; 20. juli: Volderslev kirke; 26. juli: Herfølge kirke. Den blev afsluttet i Øster-Flakkebjerg Herred : 22. juli: Herlufsholm kirke; 24. juli: Fodby kirke; 25. juli: Vallensved kirke; 26. juli: Karrebæk kirke; 27. juli: Marvede kirke; 29. juli: Fyrendal kirke; 30. juli: Førsløv kirke; 1. aug.: Krummerup kirke; 3. aug.: *Tystrup* kirke. Mynster påbegyndte altså først sin visitatsrejse tre uger efter denne samtale med SK. Det kan ikke dokumenteres, at Kierkegaard hvert år besøgte Mynster, inden denne tog af sted på sine visitatsrejser.

I trykt udgave: Bind 24 side 334 linje 22

◀ **om Ministeren og Ministeriet** : Den første kultusminister (dvs. minister for kirke- og skolevæsen) var D.G. Monrad, som efter 'martsministeriets' fald i nov. 1848 blev afløst af J.N. Madvig, der altså sad på posten fra nov. 1848 til dec. 1851. Kultusministeren, som der formentlig sigtes til her, var Mynsters overordnede og afgjorde besættelsen af gejstlige embeder. Den 2. maj havde Madvig offentliggjort den nye ægteskabslov i *Berlingske Tidende* 1851, nr. 101.

I trykt udgave: Bind 24 side 334 linje 25

◀ **Jeg talte et Ord igjen om Taktiken med min sidste Pseudonym** : SK havde under pseudonymet 'Anti-Climacus' udgivet *Sygdommen til Døden* (30. juli 1849) og *Indøvelse i Christendom* (25. sept. 1850). Han havde diskuteret det sidste værk med Mynster under et besøg 22. okt. 1850, jf. NB21:121, i *SKS* 24, 72-74.

I trykt udgave: Bind 24 side 334 linje 28

◀ **taget Stillingen mod Rudelbach** : sigter til SKs avisartikel mod A.G. Rudelbach (329,28), »Foranlediget ved en Yttring af Dr. Rudelbach mig betræffende« i *Fædrelandet*, 31. jan. 1851, nr. 26 (SV2 13, 472-480). Rudelbach havde besvaret SKs indvendinger i dobbeltartiklen »Afnødt Erklæring om et personligt Punkt og tillige om Betydningen af 'Kirkens frie Institutioner'« i *Fædrelandet* 1851, nr. 37 (13. feb.) og nr. 38 (14. feb.).

I trykt udgave: Bind 24 side 334 linje 30

◀ **denne min Bog** : dvs. *Indøvelse i Christendom* (356,7).

I trykt udgave: Bind 24 side 334 linje 33

◀ **hans Bog** : Mynsters pjece *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark*, Kbh. 1851; averteret som udkommet i *Berlingske Tidende* 1851, nr. 16 (13. marts). Pjecen, hvis hoveddel er dateret 27. feb. 1851, omhandler de dengang aktuelle spørgsmål i forbindelse med en ny kirkeforfatning, dvs. spørgsmålene om trosfrihed og indførelse af det borgerlige ægteskab. Det sidstnævnte spørgsmål drøftes under flittig inddragelse af A.G. Rudelbachs skrift *Om det borgerlige Ægteskab. Bidrag til en alsidig, upartisk Bedømmelse af denne Institution, nærmest fra Kirkens Standpunkt*, Kbh. 1851, ktl. 752, averteret som udkommet i *Adresseavisen* 1851, nr. 19 (23. jan.), som også SK havde skrevet en avisartikel mod. Mynster genoptager i pjecen sine synspunkter fra et lidt tidligere skrift, *Grundlovens Bestemmelser med Hensyn til de kirkelige Forhold i Danmark*, Kbh. 1850, averteret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 287, den 6. dec. 1850, samt nogle avisartikler i *Berlingske Tidende* om Luthers ægteskab (1851, nr. 23 (28. jan.) og nr. 31 (6. feb.)) Rudelbach besvarer Mynsters seneste skrift med *Antegnelser ved højærværdige Biskop Dr. J.P. Mynsters 'yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark.' Med et Anhang: Om Motiverne til det borgerlige Ægteskabs Indførelse i Frankrig*, Kbh. 1851, jf. *Dansk Kirketidende*, 1851, nr. 297 [bd. 6, nr. 24], 1. juni, sp. 388-391.

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 1

◀ **jeg ikke havde været at takke ... jeg ikke kunde billige** : SK modtog skriftet snart efter dets udgivelse (jf. NB23:189, i SKS 24, 296), men kunne ikke forsones sig med Mynsters venlige omtale af Goldschmidt (332,15). Allerede på s. 5 i skriftet (335,1) bringer Mynster et slagord af en fr. forf., »hvem vi takke Udgiveren af 'Nord og Syd' [dvs. Goldschmidt] for at have gjort os bekendte med«. Den værste passage findes imidlertid på s. 44, hvor det hedder: »Iblandt de glædelige Fremtoninger, – vi optage dette Ord efter en af vore talentfuldste Forfattere, – der under disse Forhandlinger have viist sig, er den Gienklang, en Røst har fundet, der nylig (see 'Fædrelandet' Nr. 26) hævede sig mod den 'Troen paa, at det er i det Udvortes, Feilen stikker, at det er en Forandring i det Udvortes, der behøves, Forandring i det Udvortes, der skal hielpe os,' mod den 'usalige Forvexling af Politik og Christendom, en Forvexling der saa let kan bringe en ny Art Kirke-Reformation op og i Mode, den bagvendte Reformation, der reformerende sætter et nyt Slettere istedenfor et gammelt Bedre.' Den begavede Forfatter vil tillade mig endnu til Slutning at laane hans Ord: 'At Christendommen, som har Livet i sig selv, skal frelses ved de frie Institutioner, dette er i mine Tanker en aldeles Miskiendelse af Christendommen, der, hvor den er sand i sand Inderlighed, er uendelig højere og uendelig friere, end alle Institutioner, Constitutioner o.s.v.'«, s. 44. Med udtrykket »Fremtoninger« sigtes til Goldschmidt, der et par år tidligere havde foreslået »Fremtoning« som oversættelse af det ty. *Erscheinung* (jf. *Nord og Syd*, 1849, bd. 5, s. 143f.), hvilket efterhånden vandt indpas i sproget. Citatet fra *Fædrelandet* nr. 26 stammer fra en artikel af SK (334,30). SK udarbejdede i løbet af 1851 utallige udkast til en polemik mod Mynster pga. dennes ytring; se *Pap. X 6 B 171-208*.

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 2

◀ **ladet det Besøg gaee over** : dvs. sprunget det (ellers forventede) besøg over.

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 4

◀ **at han blot havde sagt, at G. var talentfuld** : 335,2.

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 8

◀ **Reticients** : fortielse.

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 10

◀ **at han ogsaa havde Fjender** : som fx filosofiprofessor Rasmus Nielsen (351,21).

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 10

◀ **en Revocation af G.** : en tilbagekaldelse, dvs. en offentlig erklæring, hvori Goldschmidt (332,15) tog afstand fra sin satiriske og fornærmelige virksomhed i *Corsaren* i perioden 1840-46. Faktisk havde Goldschmidt den 28. marts 1851 indstillet *Nord og Syd*. Det skete med de ufortrødne ord: »Jeg har nu udgivet 'Nord og Syd' i henved 3½ Aar og skrevet omtrent 260 Ark. At skrive saa Meget og saa Forskjelligartet – som dog hører sammen og bør forsøges bragt under en fælleds Enhed – er ikke godt; man faaer ikke selv rigtig Gavn af sin aandige Tilværelse, fordi man lidt efter lidt kommer til at afsende Tanker og Stemninger i Hast, inden de ere blevne berigede med alle Kjendsgjerninger, som vedkommende Sag fordrer. Jeg vil ikke tage Noget tilbage af hvad jeg har skrevet; thi idetmindste har jeg udtalt det af en god Villie og Iver for Sandheden; men ofte har jeg ikke kunnet faae sagt Alt, hvad der formeentlig kunde siges, og endnu hyppigere har jeg maattet henlægge saadanne Arbejder, som jeg helst vilde gjøre færdige. Følgen deraf er bleven, at jeg i den sidste Tid ikke har kunnet tilfredsstille mig selv ved Redactionen af 'Nord og Syd'. Det kan være, at Skriftet endnu ikke har ophørt at tilfredsstille sit Publikum, idetmindste maa jeg med dyb

Taknemlighed anerkjende, at intet Tegn herpaa er blevet givet mig; dog kunde dette maaskee ligge i, at Publikum overhovedet opdager literaire Mangler senere end Kritikerne. Men efter min Mening er det en Forfatters Pligt, naar han kommer til en saadan Erkjendelse som her udtalt, at standse i rette Tid, hvis det er ham muligt, og indhente det Forsømte, for ikke at komme til at svigte sine Læseseres Tillid, for ikke før Tiden at blive sine Ideers Invalid. (...) Til dem, for hvem det synes, at jeg hidtil har udtalt noget Godt, og som desaaarsag nære Velvillie imod 'Nord og Syd', vilde jeg gjerne henvende hjertelig taknemlige Ord, hvis jeg ikke frygtede for at indblande endog den ringeste Følsomhed i denne Sag«, *Nord og Syd*, 1851, bd. 6, s. 343f.

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 15

◀ **Misligheden** : misforholdet, fejlen.

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 18

◀ **pleier man bringe** : dvs. plejer man at bringe.

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 23

◀ **et Rap** : dvs. en irettesættelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 335 linje 35

◀ **viseret** : set og bekræftet, 'taget i betragtning'.

I trykt udgave: Bind 24 side 336 linje 3

◀ **min Fader** : SKs far, Michael Pedersen Kierkegaard (1756-1838); trak sig i en alder af 40 år tilbage fra sin forretning med en betragtelig formue, som han i tiden efter forøgede; giftede sig i 1797 med Ane Lund, med hvem han fik syv børn, hvoraf SK var den yngste; købte i 1808 huset Nytorv 2, i dag Frederiksberggade 1 (se *kort 2, B1-2*), hvor han boede til sin død. Som første residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København var J.P. Mynster skriftefader for SKs far, dog først fra 1820 og kun frem til 1828, da Mynster blev slotspræst.

I trykt udgave: Bind 24 side 336 linje 7

◀ **hans Familie (...) hans Datter skulde have Bryllup** : Mynster (334,21) havde siden 1815 været gift med Maria Frederica Franzisca (1796-1871), kaldet Fanny, datter af biskop Friederich Münter (1761-1830). De havde fire børn, nemlig Frederik Joachim (1816-57), Christian Ludvig Nicolai (1820-83), Maria Elisabeth (1822-1909), der i 1843 blev gift med hofpræst J.H. Paulli, samt Olivia Lorentze (1826-82). Den yngste datter havde i et halvt års tid været forlovet med kaptajn, senere oberst Carl Elias Viggo Arnholtz (1815-87), jf. brev af 4. dec. 1850 fra Mynster til biskop G.P. Brammer: »Hvad det Private angaaer, da har D.H. maaskee hørt, at vor yngste Datter har ført et militært Element ind i vor geistlige Familie. Hun er nemlig bleven forlovet med en Captain af Ingenieurcorpset, Arnholtz. – Han er en brav og dygtig Mand, og der er al Grund til de bedste Forhaabninger« (*Nogle Blade af J.P. Mynster's Liv og Tid*, udg. af C.L.N. Mynster, Kbh. 1875, s. 456). Carl og Olivia blev viet af biskop Mynster i Christiansborg Slotskirke lørdag den 10 maj 1851 (jf. Garnisionskirkens kirkebog). Bryllupsnatten foregik i deres nye hjem i Roskilde, og allerede den 9. jan. 1852 blev de forældre til Mathias; den 12. sept. 1853 kom Jacobe til.

I trykt udgave: Bind 24 side 336 linje 11

◀ **om G. havde han sagt »talentfuld« og om mig »begavet«** : 335,2.

I trykt udgave: Bind 24 side 336 linje 28

◀ **deres** Anseelse: dvs. Deres.

I trykt udgave: Bind 24 side 336 linje 31

◀ **svingede (...) af fra** : veg udenom, opgav.

I trykt udgave: Bind 24 side 336 linje 32

◀ **at jeg paa Prent vilde fortælle, hvor hengiven jeg er ham** : SK overvejede at bringe en lovtale over Mynster, enten i dedikationens form eller mere udfoldet, i et af sine sidste skrifter (400,21).

I trykt udgave: Bind 24 side 336 linje 35

◀ **G.** : Goldschmidt (332,15).

I trykt udgave: Bind 24 side 335m linje 1

◀ **denne Sammenstilling med Goldschmidt** : 335,2.

I trykt udgave: Bind 24 side 336m linje 8

◀ **burde (...) at have** : burde have.

I trykt udgave: Bind 24 side 336m linje 13

◀ **Tilbagekaldelse af sit Forbigangne** : 335,15.

I trykt udgave: Bind 24 side 336m linje 14

◀ **hans mange Bøger** : Goldschmidt havde kun udgivet to skønlitterære værker (under pseudonymet: Adolph Meyer), nemlig *En Jøde* (1845) og *Fortællinger* (1846). Derudover havde han udgivet seks årgange af *Corsaren* (1840-46) samt fra dec. 1847 indtil 28. marts 1851 adskillige bind af *Nord og Syd*.

I trykt udgave: Bind 24 side 336m linje 17

◀ **Altsaa M. skulde virkelig ... redigeret det** : Mynsters søn, C.L.N. Mynster, erklærede senere i det posthume skrift *Har S. Kierkegaard fremstillet de christelige Idealer - er dette Sandhed?*, udg. af J. Paulli, Kbh. 1884, at hans far faktisk ikke kendte Goldschmidts satire over Kierkegaard i *Corsaren*. Han siger med hensyn til optegnelsen her: »Vi kunne hertil føie den personlige Oplysning: at Mynster virkelig var saa godt som ubekjendt med, hvad der foregik i 'Corsaren'; han saae og læste den ikke og hørte kun sjældent om den; han har uden Tvivl aldrig seet Kierkegaards Martyrium deri: Billederne med de korte Beenklæder. Det var 'Nord og Syd' - saavel som tildeels Fortællingen: 'En Jøde' - der vakte hans Interesse for Goldschmidt«, s. 22. - **Corsaren**: ugeskrift, grundlagt okt. 1840 af M.A. Goldschmidt (332,15), som var bladets egl. redaktør indtil okt. 1846, hvor xylografen A. Flinch overtog det; det ophørte i 1855. Bladets satiriske artikler blev suppleret med tegninger af Peter Klæstrup, hvilket bidrog til at give det et stort publikum; i midten af 1840'erne udkom bladet i et oplag på o. 3.000.

I trykt udgave: Bind 24 side 336m linje 17

◀ **Gud forlader ham** : sigter til Jesu råb fra korset (Matt 27,46), hvor han i sin bøn anvender ordene fra Sl 22,2: »Min Gud, min Gud! / Hvorfor har du forladt mig?«

I trykt udgave: Bind 24 side 337 linje 14

◀ **deriverede** : afledte.

I trykt udgave: Bind 24 side 337 linje 14

◀ **Saaledes er det fE ogsaa med Savonarola, da han er i Fængsel** : SK sigter til 2. del, 5. kap. (»Savonarolas Gefangennehmung, Process und Märtyrertod«), af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28), s. 236-278, hvor de sidste par måneder af Savonarolas liv i fængsel fremstilles. Trods forskellige former for tortur fornægter Savonarola ikke sin tro, heller ikke da han til sidst brændes. Et sted antyder han dog, at han har været svag i troen, jf. s. 261.

I trykt udgave: Bind 24 side 337m linje 12

◀ **Savonarola. »Troens Kraft ... er sikker.«** : SK oversætter fra 3. del, 3. kap. (»Savonarolas dogmatischer Standpunct«), af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28), hvor følgende passage af Savonarola anføres (spatieret): »Die Kraft des Glaubens ist sicher in Gefahren, aber gefährdet, wenn der Mensch sicher ist«, s. 350. Rudelbach anfører som kilde Savonarola *Expositio orationis Dominicae* [lat., Fremstilling af Herrens bøn], s. 172f.

I trykt udgave: Bind 24 side 337 linje 30

◀ **Savonarola siger etsteds ... i mit Huus** : SK oversætter fra 3. del, 3. kap. (»Savonarolas dogmatischer Standpunct«), af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28), hvor Savonarola siger: »Der wahrhaft von Gott Begnadigte und Bekehrte fürchtet sich nicht vor dem, was die Menschen von ihm sagen, er ist zufrieden, daß er als ein Thor um Christi willen geachtet wird, er nimmt einen männlichen Muth an, und sagt: So will ich, daß Man in meinem Hause lebe«, s. 372 (nederst). Rudelbach anfører sin kilde som Savonarola *Prediche sopra il Salmo: Quam bonus, Israel, Deus*, [ital. og lat., Prædiken over salmen: Hvor god, O Israel, er ikke Gud!] fol. 180-182.

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 2

◀ **min Faders**: 336,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 6

◀ **betræffende** : hvad angik.

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 7

◀ **cfr. Rudelbach Savonarola p. 372 n** : 338,2.

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 9

◀ **Savonarola ... Rudelbach S. p. 372 n og 373 ø** : SK oversætter fra 3. del, 3. kap. (»Savonarolas dogmatischer Standpunct«), af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28), hvor det i forlængelse af ovenstående (338,2) hedder: »Es folgt nun, daß er hinnimmt aus der Fülle Christi Gnade um Gnade, und daß er Gott für Alles dankt, sich aber Nichts zuschreibt; denn so wie, nach dem heil. *Bernhard*, die Undankbarkeit die Quelle der Barmherzigkeit austrocknet, so öffnet hingegen die Dankbarkeit dieselbe«, s. 372f. – **Bernhard**: Bernhard af Clairvaux el. Den hellige Bernhard (1090/91-1153), fr. cisterciensermunk, teolog og mystiker; fra 1115 abbed for klosteret i Clairvaux; kanoniseret i 1174, 1830 ophøjet til kirkelærer. Foruden et stort antal breve og talrige prædikener efterlod han sig et omfattende forfatterskab.

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 12

◀ **Savonarola. Apologetik** : 3. del, 4. kap., af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28) bærer overskriften »Analyse der apologetischen Schriften Savonarolas«, s. 375-401.

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 17

◀ **Han beviser Xstds Sandhed ... Rudelbach S. p. 386 og 87** : SK sigter til 3. del, 4. kap. (»Analyse der apologetischen Schriften Savonarolas«), af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28): »Z. demselben Resultate gelangen wir durch Betrachtung der *Ursachen des christlichen Lebens*, oder desjenigen, wodurch dieses Leben ausgeborn, genährt und erhalten wird. Die vornehmste Ursache dieses Lebens ist *der Glaube an Jesum Christum den Gekreuzigten, der durch die Liebe thätig ist*, (Röm. I, 17. Hebr. XI, 6) oder der Glaube, daß der gekreuzigte Christus wahrer Gott und wahrer Mensch, eins der Natur nach mit dem Vater und dem Heiligen Geiste, obgleich der Person nach von ihnen unterschieden, welchen Herrn wir über Alles lieben. Daß dieses in der That sich so verhalte können wir mit Händen greifen. Denn der Fortschritt im Glauben und im christlichen Leben stehen in unzertrennlicher Verbindung, der Verlust des einen führt den Verlust des andern mit sich. Schon die Verwunderung über diese augenfälligen Wirkungen sollte uns zur Erforschung der Ursache antreiben, so wie die Philosophen aus Verwunderung über die natürlichen Wirkungen zur Erforschung der Ursache derselben angetrieben worden sind. Zuerst ist also so viel klar: die Wirkung kann nicht vollkommener als ihre Ursache seyn. Hat das christliche Leben die höchste Wahrheit, muß der Glaube nothwendig wahr seyn, muß Christus wahrer Gott seyn, wie die Christen behaupten. Das Gute kann nicht das Böse, das Wahre nicht das Falsche zur Ursache haben; wäre der *christliche // Glaube* falsch, würde das *christliche Leben*, das innere Wahrheit ist, nicht daraus entspringen; ja es könnte dann kein größerer Irrthum gedacht werden, denn es wäre der höchste Unsinn zu sagen, daß ein gekreuzigter Mensch Gott sey. Ferner, je freier von Leidenschaften die Seele, desto fähiger ist sie auch, das Falsche vom Wahren zu unterscheiden; wie sollten denn die Christen, die eben zu solcher Seelenruhe gelangt sind, den Glauben nicht als falsch anerkennen, so er wirklich falsch wäre? Nun aber sehen wir gerade das Gegentheil; denn je mehr sie im christlichen Leben wachsen, desto stärker bejahen sie den Glauben, desto herrlicheres Zeugniß geben sie demselben. Auch könnte ja der Gott der Wahrheit diejenigen, die aus der Wahrheit sind, unmöglich so in Irrthum führen, noch, wenn sie darin gerathen, sie nicht daraus befreien, und das Truggewebe zerstören: er müßte, vorausgesetzt, das die Wurzel des christlichen Lebens, der Glaube, nicht wahr wäre, zur Erreichung des besten Zweckes die schlechtesten Mittel gebrauchen, welches durchaus seinem Wesen widerspricht. An den Früchten erkennt den Baum, aus den Wirkungen schließet auf die Ursache, aus der Heilungskraft auf den Urheber des Heils! Was haben die Philosophen mit aller ihrer Mühe auf diesem Wege ausgerichtet, wie schwer wird es ihnen auch nur Einzelne zur blos natürlichen Gerechtigkeit zu führen! Allein sobald Jemand wahrhaft zu dem Gekreuzigten bekehrt wird, es sey auch der größte Sünder, welche erstaunenswerthe Wirkungen sehen wir da ohne Mühe hervorgebracht! Der Stolze und Neidische wird demüthig und wohlwollend, der Geizige freigebig und genügsam, der Wollüstige keusch und rein, kurz, es wird der Sünder ein Kind Gottes, er ziehet den neuen Menschen an. Wahrlich, wenn der Glaube dieses thut, dann ist Christus, an welchen die Christen glauben, wahrhaftiger Gott«, s. 386f. Rudelbach anfører som kilde Savonarolas forsvarsskrift fra 1497: *Triumphus Crucis* [lat., Korsets triumf] bog 2, kap. 7.

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 18

◀ **Apologie - Apologetik** : Optegnelsen er rimeligvis foranlediget af læsningen af 3. del, 4. kap. (»Analyse der apologetischen Schriften Savonarolas«) af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28), s. 375-401, hvor især Savonarolas *Triumphus Crucis* (338,18) fremhæves.

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 25

◀ **I gl. Dage skrev man Apologier** : sigter til de såkaldte apologeter, dvs. de teologer i det 2. årh., som i forsvarsskrifter, oftest rettet mod hedninger, værnede om kristendommen. De mest kendte er Justinus Martyr (100-165) og dennes elev, Tatian (sidste halvdel af 2. årh.), Tertullian (351,1), Athenagoras (sidste halvdel af 2. årh.) samt Theophilus fra Antiokia (sidste halvdel af 2. årh.). Se i øvrigt NB22:48, i SKS 24, 130, med kommentar.

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 26

◀ **Nu har man en Videnskab som hedder Apologetik** : I begyndelsen af det 19. årh. udvikles den kristelige 'apologetik', der modsat den såkaldte 'polemik' metodisk tilrettelægger det relevante stof til forsvaret af den kristne religions specifikke væsen, jf. Fr. Schleiermachers fremstilling i *Kurze Darstellung des theologischen Studiums* (Berlin 1811) og K.H. Sacks i *Christliche Apologetik* (Hamburg 1829, ktl. 755).

I trykt udgave: Bind 24 side 338 linje 27

◀ **Savonarola ... Rudelbach S. p. 428** : SK oversætter fra 3. del, 5. kap. («Moral und Ascetik Savonarolas»), af A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28): »Im 3ten Capitel des 2ten Buchs werden die Regeln des Gebets für die wahren Wittwen gegeben, und unter andern sehr schön gesagt: *Der Vater des Gebets ist das Schweigen, die Mutter desselben ist die Einsamkeit*«, s. 428.

I trykt udgave: Bind 24 side 339 linje 2

◀ **Man haaner ... det at bede** : Der sigtes til det pseudonyme stridsskrift *Striden mellem Ørsted og Mynster eller Videnskaben og den officielle Theologi. Af H-t*, Kbh. 1851; pjecen blev averteret i *Adresseavisen* 1851, nr. 93 (19. april). Forfatteren var den unge (ateistiske) venstrehegelianer Rudolph Varberg (1828-69), der i friske vendinger optegnede positionerne i datidens intellektuelle debat. På den ene side står *videnskaben* (H.C. Ørsted, f. 1777, d. 9. marts 1851), på den anden side står *trostridderne* (SK-tilhængerne) og imellem befinder sig halvheden, dvs. *den officielle teologi*. Hvor den såkaldte strid ml. tro og viden (1849-51) tog anledning af H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (1849), dvs. den officielle teologi, som blev stærkt angrebet af *trostridderne*, der repræsenterer Mynster (i skriftet *Bemærkninger ved Skrivtet 'Aanden i Naturen'*, 1850) nu den officielle teologi, hvis halvhed kontrasteres *videnskaben* i form af H.C. Ørsteds *Aanden i Naturen* (1850, ktl. 945). Det er Varbergs pointe, at når *den officielle teologi* efter angrebet fra de to modsatte fløje bukkes under, først da vil den egl. kamp stå ml. *videnskaben* og *trostridderne*. Varberg giver i sit skrift flere eksempler på, hvordan bønner er en latterlig foranstaltning, som tilhører et forældet (kristent) verdensbillede, jf. s. 30-35 (sml. s. 28).

I trykt udgave: Bind 24 side 339 linje 14

◀ **Jacobs Brev: Ordet er et Speil** : hentyder til Jak 1,23-24: »Den, der er ordets hører, men ikke dets gør, ligner en, som betragter sit eget ansigt i et spejl: Han betragter nok sig selv, men går bort og har straks glemt, hvordan han så ud.«

I trykt udgave: Bind 24 side 339 linje 23

◀ **det fremhæver Blodvidnet Savonarola** : SK sigter formentlig til 3. del, 2. kap. («Savonarolas Gedanken von der Heil. Schrift») i A.G. Rudelbach *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* (329,28), hvor det hedder: »Man muß lesen, nicht blos um lehren zu können, sondern um selbst zu lernen christlich zu leben. Und so oft Man zum Lesen der Schrift geht, muß Man zuvor Gott bitten, daß er uns bei diesem Lesen erleuchte vom Wege der Wahrheit. Man muß fleißig lesen, nicht die Sachen durchlaufend, sondern erst erwägend, und stets auf das eigne Bewußtseyn zurückkehrend, ganz wie ein Frauenzimmer, das sich im Spiegel sieht, nicht um die Dinge im Spiegel oder was zum Spiegel gehört, zu entdecken, sondern um ihr Angesicht zu sehen, ob etwas ihr nicht gut stehe. So muß die Seele zur Lesung der Heil. Schrift gehen, um das Angesicht des Gewissens zu sehen, ob nicht irgend ein Makel oder eine Runzel drinnen, und um sich zu schmücken vor den Augen ihres ewigen Bräutigams. Dann muß aber der Mensch wieder zum Gebete zurückkehren, und den Herrn bitten, daß er ihm die wahrgenommenen Fehler vergebe, und Gnade schenke, das, was ihm durchs Lesen geboten ist, auch ins Werk zu setzen«, s. 341. Rudelbach anfører som kilde Savonarola *Trattato della sana e spirituale lettione (Epistolae spirituales et asceticae)* [ital. og lat., Traktat om den sunde og åndelige læsning (Åndelige og asketiske breve)], overs. fra toscansk til lat. af J. Quétif, Paris 1674, s. 234-240. - **Blodvidnet**: efter ty. Blutzeuge, martyr, sandhedsvidne.

I trykt udgave: Bind 24 side 339 linje 24

◀ **Den mægtigste Keiser ... over hiint lille Folk** : SK sigter til den persiske konge Dareios I (o. 549-485 f.Kr.), som førte flere krige mod grækerne, og som led et stort nederlag til athenerne ved Marathon i 490 f.Kr. I *Herodots Historier*, 5. bog, kap. 105, fortælles, hvordan Dareios befalede en tjener, hver gang Dareios satte sig til bords, at råbe til ham tre gange: »Herre, husk athenerne!« Jf. *Die Geschichten des Herodotos*,

overs. af F. Lange, bd. 1-2, Breslau 1824, ktl. 1117; bd. 2, s. 58. SK har flere gange tidligere benyttet anekdoten, fx i *Stadier paa Livets Vei* (1845; SKS 6, 274) og *Kjerlighedens Gjerninger* (1847; SKS 9, 44).

I trykt udgave: Bind 24 side 340 linje 3

◀ **da var David bedre betjent (...) Nathan der sagde: Du est Manden** : sigter til beretningen i 2 Sam 12,1-7 om profeten Natan, der fortæller kong David en lignelse om en rig mand, som tog en fattig mands eneste lam og tilberedte det til en besøgende, fordi den rige mand ikke nænnede at tage sine egne får og okser, skønt han havde mange af dem. David bliver meget vred og siger, at den rige mand burde erstatte lammet firdobbelt og dø; da siger Natan til David: »Du est Manden« (GT-1647). David havde nemlig ladet Urias dræbe og giftet sig med hans kone Batseba.

I trykt udgave: Bind 24 side 340 linje 5

◀ **Skin** : bedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 24 side 340 linje 19

◀ **en Historie** : 340,5.

I trykt udgave: Bind 24 side 340m linje 2

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 24 side 340m linje 5

◀ **burde været** : burde have været.

I trykt udgave: Bind 24 side 340m linje 10

◀ **Mynster** : 334,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 340 linje 32

◀ **Den Historie af Abraham af St Clara ... at Qvinden omvendte sig** : Historien lyder således i den 2. lektion, »von der Buße«, stk. 3, i *Grammatica Religiosa oder geistliche Tugend-Schule, in welcher ein Jeder sowohl Geist- als Weltlicher durch fünf und fünfzig Lectionen unterwiesen wird, wie das Böse zu meiden, das Gute zu wirken sey* bd. 1-2 (lat. 1691, ty. 1699); bd. 1, i *P. Abraham's a St. Clara, Sämmtliche Werke* bd. 1-22, Passau og Lindau 1835-54, ktl. 294-311; bd. 15-16 [fortsat paginerede], Lindau 1845; bd. 15, s. 54f.: »Es befand sich in einer Stadt ein gewisses sündiges Weibsbild, zu deren der hl. [heilige] Abt Paphnutius mit weltlichen Kleidern angethan, sich verfüget. Da er nun zu selbiger kommen, hat er sich angestellt, als wäre er in ihre Schönheit verliebt, und derowegen kommen, damit er derselben genießen, und seinen Begierden willfahren möchte; hat ihr auch anebens ein ansehnliches Geld dessenthalben geben, und gebeten, sie wolle ihn doch an ein heimliches Ort führen, damit er von niemand gesehen würde, und also ohne Scheu die Sünde begehen könnte. Da diese nun den gemeldten hl. Abt an unterschiedliche geheime Oerter geführt, und er sich immer beklaget, daß er fürchte gesehen zu werden, hat sie ihn endlich an einen sehr dunkeln Ort geleitet, und gesagt, daß ihn daselbst niemand sehen könnte, als Gott allein und der Teufel. Aus dieser gegebenen Versicherung hat der fromme Diener Gottes Gelegenheit geschöpft, das Weib zur gewünschten Besserung zu bringen; und hat sie alsobald mit großem Ernst erinnert, daß man vor dem Angesichte Gottes zu sündigen, immer und allezeit einen billigen Schrecken empfinden müsse, und also hat er das unkeusche Weib zur Bußfertigkeit zu bereiten den Anfang gemacht.« SK har året før nedfældet en lignende optegnelse (NB20:163 (1850), i SKS 23, 481), hvori han også henviser til en tidligere journal. Der sigtes til journaloptegnelsen NB2:91, fra juni 1847, i SKS 20, 178. I sit eget eksemplar af værket, som befinder sig i KA på Det Kgl. Bibliotek, har SK udhævet denne historie med en lodret blyantsstreg i margin. – **Abraham af St. Clara**: Abraham a St. Clara er klosternavnet for Johann Ulrich Megerle (1644-1709) fra Baden, augustiner munk, præst i Taxa ved Augsburg fra 1668 og i Wien fra 1672 til sin død. Med sine henved 60 skrifter, der udkom i o. 350 udgaver frem til 1785, var han en af de mest succesfulde forfattere i baroktiden.

I trykt udgave: Bind 24 side 341 linje 2

◀ **Svinget** : omsvinget, vendingen, bevægelsen.

I trykt udgave: Bind 24 side 341 linje 13

◀ **er ikke ganske saa** : forholder sig ikke helt sådan.

I trykt udgave: Bind 24 side 341 linje 28

◀ **vistnok** : ganske rigtigt, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 24 side 341 linje 29

◀ **allehaande** : alle mulige, alskens.

I trykt udgave: Bind 24 side 342 linje 7

◀ **idag, d. 5te Mai** : mandag den 5. maj 1851, hvor SK fyldte 38 år.

I trykt udgave: Bind 24 side 342 linje 9

◀ **Hirschholm** : i dag Hørsholm, beliggende o. 26 km N for København.

I trykt udgave: Bind 24 side 342 linje 9

◀ **fraseet** : bortset fra.

I trykt udgave: Bind 24 side 342 linje 13

◀ **Nullitet** : ubetydelighed.

I trykt udgave: Bind 24 side 342 linje 15

◀ **Rapport til** : forbindelse med, forhold til.

I trykt udgave: Bind 24 side 342 linje 18

◀ **Holberg siger etsteds ... N. N. praktisirender Artz** : sigter til 3. akt, 3. scene af Ludvig Holbergs komedie *Hexerie eller Blind Allarm* (1731), hvor den forklædte Leander for 4 rigsdaler (397m,9) giver en skomagersvend følgende opskrift på, hvordan han bliver doktor: »I skal købe 10 Alen sort Klæde hos den Kræmmer, som boer her lige over; thi han alleene har af det Klæde, som blir gjort i det sorte Manufactur udi Wittenberg; af dette Klæde skal I lade gjøre jer en lang Kiøle. Naar I det har gjort, skal I leye jer smukke Værelser, og lade skrive med store Bogstaver over Døren; hvad er jer Navn? [Drengen:] Jeg heder Jan. [Leander]: Ja saa skal I skrive: Her boer den vidtberømte Doctor Jansenius, som curerer alle Slags Sygdomme.« Jf. *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. 1758 el. 1788 [1731-54], ktl. 1566-1567; bd. 4. Bindene er uden årstal og sidetal. – **Holberg**: Ludvig Holberg (1684-1754), da.-no. forf. og videnskabsmand, fra 1717 prof. ved Københavns Universitet, hvor han blev rektor og 1737-51 formueforvalter, ofte omtalt som grundlæggeren af den moderne danske litteratur. I forbindelse med oprettelsen af et dansk teater i Lille Grønnegade (nu Ny Adelgade) skrev Holberg sine første komedier, udgivet i tre bind 1723-25. De første 25 komedier udkom under titlen *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-5. – **praktisirender Artz**: af ty. (spøgende) praktiserende læge.

I trykt udgave: Bind 24 side 342 linje 23

◀ **Peer Degn siger ... 3 Gange staaet Skoleret** : sigter til Ludvig Holbergs komedie *Erasmus Montanus* (1731), hvor Peer Degn siger følgende monolog i 1. akt, 3 scene: »Jeg skiøtter [bryder mig] ikke meget om, sandt at sige, at Rasmus Berg kommer hjem, ikke fordi jeg er bange for hans Lærdom; thi jeg var allerede gammel Student, da han endda [endnu] gik i Skole, og fik, med Permission, paa sin Rumpe.« Lidt senere i samme akt, 5. scene, hedder det i hans replik til Rasmus' forældre: »Ey Snak, skulle jeg bære Avind til ham? da han endnu ikke var fød, havde jeg allerede staaet 3 Gange Skole-Ret, og da han sad i 4de Lectien, havde jeg været 8te Aar Degn«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (342,23) bd. 5. – **at sige**: med permission, med tilladelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 342 linje 27

◀ **exseqverer** : dvs. eksekverer, udøver.

I trykt udgave: Bind 24 side 342 linje 33

◀ **som naar Magisteren taler om, hvor mange Universiteter han har studeret ved** : hentyder til den lærde nar, magister Stygotius, der i 3. akt, 5. scene af Ludvig Holbergs komedie *Jacob von Tyboe* (trykt 1724), opremser sine akademiske bedrifter. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (342,23) bd. 3. SK benytter samme henvisning i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i SKS 7, 564.

I trykt udgave: Bind 24 side 343 linje 1

◀ **vistnok** : ganske vist, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 24 side 343 linje 9

◀ **μεταβασις εις αλλο γενοσ** : gr. (metábasis eis állo génos) overgang til en anden art el. (begrebs-)sfære; pludseligt spring i en bevisførelse el. argumentation, hvor man på fejlagtig måde giver sig til at tale om noget andet end det, sagen drejer sig om. Dette almindeligt benyttede udtryk findes i en lignende form hos Aristoteles, der i 1. bog, kap. 7 af *Analytica posteriora* (75a 38) skriver, at beviser i én videnskab ikke umiddelbart kan overføres til en anden, fx kan geometriske sandheder ikke bevises aritmetrisk.

I trykt udgave: Bind 24 side 343 linje 15

◀ **Artium** : lat., studentereksamen, der var adgangsgivende til universitetet, og som indtil 1850 blev aflagt på universitetet.

I trykt udgave: Bind 24 side 343 linje 19

◀ **at sige** : det vil sige, vel at mærke.

I trykt udgave: Bind 24 side 343 linje 23

◀ **ud paa 70,000 Favne Vand** : fast formulering i SKs forfatterskab, introduceres i *Stadier paa Livets Vei* (1845), hvor pseudonymet Frater Taciturnus i sin »Skrivelse til Læseren« skriver: »Aands-Existents, især den religieuse, er ikke let; den Troende ligger bestandigt paa Dybet, har 70,000 Favne Vand under sig«, SKS 6, 411,6-8. – **Favne**: ældre måleenhed, som blev endeligt afskaffet i 1916, og som svarer til 188 cm. SKs talstørrelse betegner blot noget meget dybt.

I trykt udgave: Bind 24 side 344 linje 3

◀ **vove ud** : dvs. vove mig ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 344 linje 6

◀ **at afdøe** : 330,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 344 linje 30

◀ **Heroer** : helte (grænsende til den klassiske betydning: halvguder).

I trykt udgave: Bind 24 side 344 linje 35

◀ **ligge under** : bukke under, lide nederlag; lide.

I trykt udgave: Bind 24 side 345 linje 8

◀ **svinge af** : svinge fra, bryde af, forlade den afstukne vej.

I trykt udgave: Bind 24 side 345 linje 14

◀ **vove længere ud** : dvs. vove dig længere ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 345 linje 14

◀ **tusinder af Lærere med Levebrød ere der** : SK taler ofte om de 1000 levebrød, dvs. præstestanden. If. registrene i *Geistlig Calender for Aaret 1848*, Kbh [1848, afsluttet den 18. jan. 1848], ktl. 378, var der o. 890 hovedsogne i kongeriget Danmark (dvs. uden hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg) og o. 1050 ansatte præster, herunder biskopper og provster; hertil kommer o. 120 personlige kapellaner.

I trykt udgave: Bind 24 side 345 linje 19

◀ **nogenledes** : nogenlunde.

I trykt udgave: Bind 24 side 345 linje 20

◀ **»først at søge Guds Rige«** : citat fra Matt 6,33, hvor Jesus siger: »Men søger [søg] først Guds Rige og hans Retfærdighed, saa skulle og [også] alle disse Ting tillægges Eder [gives jer]« (NT-1819). En lignende brug af dette tema findes i NB20:136, i SKS 23, 464.

I trykt udgave: Bind 24 side 345 linje 20

◀ **med Frygt og Bæven** : allusion til Fil 2,12-13, hvor Paulus skriver til filipperne: »Derfor, mine Elskelige, ligesom I altid have været lydige, saaledes, ikke alene som ved min Nærværelse, men nu meget mere i min Fraværelse, arbejder paa Eders egen Saliggjørelse med Frygt og Bæven; thi Gud er den, som virker i Eder baade at ville og at udrette, efter sit Velbehag« (NT-1819). Jf. også 1 Kor 2,3 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 345 linje 33

◀ **Mynster** : 334,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 346 linje 2

◀ **regne paa** : regne med.

I trykt udgave: Bind 24 side 346 linje 4

◀ **forceret** : tvunget.

I trykt udgave: Bind 24 side 346 linje 5

◀ **gaae Du hellere paa Tivoli** : dvs. tag du hellere i forlystelsesparken Tivoli, som blev grundlagt af G.J.B. Carstensen i 1843 på voldskråningen uden for Vesterport (*se kort 3, C3*).

I trykt udgave: Bind 24 side 346 linje 29

◀ **det viser Forbilledet** : 337,14.

I trykt udgave: Bind 24 side 346 linje 33

◀ **at døe (afdøe)** : 330,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 346 linje 34

◀ **et Sværd gaaer først gennem hans Hjerte** : spiller formentlig på Luk 2,34-35, hvor den gamle Simeon siger til Jesu mor, da Jesus bliver båret frem for Herren i templet i Jerusalem: »Se, dette barn er bestemt til fald og oprejsning for mange i Israel og til at være et tegn, som modsiges – ja, også din egen sjæl skal et sværd gennemtrænge – for at mange hjerters tanker kan komme for en dag«.

I trykt udgave: Bind 24 side 346 linje 35

◀ **hades, forbandes af Msker** : sigter til Matt 24,9, hvor Jesus forudsiger, hvad der skal overgå disciplene i de sidste tider: »Da skulle [skal] de overantvorde [overgive] Eder til Trængsel, og slaae Eder ihjel; og I skulle hades af alle Folkene for mit Navns Skyld« (NT-1819). Se også Matt 5,11, hvor Jesus siger til disciplene: »Salige ere I, naar man bespottet og forfølger Eder, og taler allehaande [alskens] Ondt imod Eder for min Skyld, og lyver det [dvs. alt det onde, man siger, er løgn]« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 347 linje 1

◀ **at forlades af Gud** : 337,14.

I trykt udgave: Bind 24 side 347 linje 1

◀ **mine Pseudonymer, der i sin Tid bragte den Tanke frem** : se »'In vino veritas'« i *Stadier paa Livets Vei* (1845), SKS 6, 79; sml. 100,22f. og 402. Temaet berøres også i »Vexel-Driften« i *Enten - Eller* (1843), i SKS 2, 286,34f.; i *Gjentagelsen* (1843), i SKS 4, 55,15ff. og 64,32; samt i *Frygt og Bæven* (1843), i SKS 4, 202,25ff.

I trykt udgave: Bind 24 side 347 linje 10

◀ **i Frygt og Bæven** : 345,33.

I trykt udgave: Bind 24 side 347 linje 14

◀ **convenerer** : passer, behager.

I trykt udgave: Bind 24 side 347 linje 19

◀ **Det hele Vinetske ... bekjende sin Overbeviisning** : SK sigter til den kristelige individualisme, som den netop afdøde, men stadig indflydelsesrige, svejtsiske teolog Alexandre Vinet (1797-1847) gjorde gældende, bl.a. i *Der Sozialismus in seinem Prinzip betrachtet*, overs. af D. Hofmeister, med forord af A. Neander, Berlin 1849 [fr. 1846], ktl. 874. Jf. journaloptegnelserne NB23:180-182 og 184 (SKS 24, 291f. og 293f.), hvor SK kommenterer dette værk, idet han fremfører lignende indvendinger mod Vinet som i nærværende optegnelse. SK sigter dog formentlig også til Vinets prisskrift *Ueber die Darlegung der religiösen Ueberzeugungen und über die Trennung der Kirche und des Staates als die nothwendige Folge sowie Garantie derselben*, overs. af F.H. Spengler, Heidelberg 1845 [fr. 1842], ktl. 873. SKs beskæftigelse med Vinet er i høj grad motiveret af A.G. Rudelbachs sammenstilling af SK og Vinet i *Om det borgerlige*

Ægteskab (335,1), s. 70 (noten), som SK akkurat havde påtalt i en avisartikel i *Fædrelandet* (334,30).

I trykt udgave: Bind 24 side 347 linje 21

◀ **træde i Charakter deraf** : være i overensstemmelse dermed.

I trykt udgave: Bind 24 side 347 linje 25

◀ **V.** : Vinet (347,21).

I trykt udgave: Bind 24 side 347 linje 27

◀ **fortjenstligt** : fortjenstfuldt, prisværdigt, noget, der fremhæver én; i den lutherske dogmatik udtryk for den fejlagtige opfattelse, at man kan gøre sig fortjent over for Gud (til retfærdighed og frelse) i kraft af sine egne handlinger og præstationer, herunder også frivillig armod, askese, faste osv., se fx art. 4, art. 6 og art. 20 i det første lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* (lat., *Den augsburgske Bekendelse*) fra 1530.

I trykt udgave: Bind 24 side 347 linje 34

◀ **Stats-Kirke** : kirke, som staten retsgyldigt hævder som sin kirke, og hvis tro og lære staten erklærer som sin officielle religion. I Danmark var kirken indtil enevældens afskaffelse i 1848 en udpræget statskirke. Med folkestyrets indførelse blev den evangelisk-lutherske statskirke til den danske folkekirke.

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 4

◀ **Folke-Kirke** : Udtrykket 'folkekirke' blev sanktioneret med Grundloven af 5. juni 1849, jf. § 3: »Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som saadan af Staten«, og § 80: »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov«, *Danmarks Riges Grundlov. Valgloven. Bestemmelser angaaende Forretningsordenen i begge Thingene*, Kbh. 1850, s. 6 og s. 26.

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 4

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 5

◀ **Forretning** : gerning.

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 9

◀ **distingveret** : som skiller sig ud, udmærket, fremragende.

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 9

◀ **Spekhøker** : småhandlende, der havde næringsbrev på salg af mindre partier levned- og husholdningsmidler såsom flæsk, æg og smør, salt, tran og svovlstikker.

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 14

◀ **usædelige** : som er uden moralsk holdning, fordærvelige.

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 25

◀ **betrygger** : sikrer.

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 26

◀ **Jeg er uden Myndighed** : SK gør i forordene til sine opbyggelige skrifter gerne opmærksom på, at han taler »uden Myndighed«. I »Regnskabet« i *Om min Forfatter-Virksomhed*, s. 7, noten: »Dette er igjen mit hele Forfatterskabs Kategori: at *gjøre opmærksom* paa det Religieuse, det Christelige – men '*uden Myndighed*'« (SV2 13, 528, noten). Sml. også de to særskilte sider i *Om min Forfatter-Virksomhed*, s. 13-14; s. 14: »'*Uden Myndighed*' at *gjøre opmærksom* paa det Religieuse, det Christelige, er Kategorien for hele min Forfatter-Virksomhed totalt betragtet« (SV2 13, 535).

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 35

◀ **det Mynsterske** : den måde, hvorpå biskop J.P. Mynster (334,21) forholder sig til det ideale i sin forståelse og forkyndelse af kristendommen og sin forvaltning af bispeembedet.

I trykt udgave: Bind 24 side 348 linje 38

◀ **Just deri stikker Misligheden** : netop her ligger vildfarelsen.

I trykt udgave: Bind 24 side 349 linje 12

◀ **betræffende** : med hensyn til.

I trykt udgave: Bind 24 side 349 linje 14

◀ **en Barbeersvend til en vanskelig kirurgisk Operation** : På SKs tid fungerede de barberer, som havde underkastet sig kirurgisk eksamen ved Det kirurgiske Akademi ('amtsbarberer'), stadig som kirurger med ret til at behandle udvortes sygdomme, men barberernes beføjelser overgik efterhånden til universitetsuddannede læger, således at barberernes virke i sundhedsvæsenet reelt var stærkt begrænset og fortrinsvis bestod i åreladning og påsætning af igler.

I trykt udgave: Bind 24 side 348m linje 1

◀ **corruptio optimi pessima** : lat., talemåde: ødelæggelse af det bedste er det værste af alt.

I trykt udgave: Bind 24 side 348m linje 4

◀ **den Prædiken om Guds Uforanderlighed** : sigter til den prædiken, som SK netop havde holdt i Citadellets kirke (365,31).

I trykt udgave: Bind 24 side 349 linje 17

◀ **tilforladeligt** : pålideligt, sikkert.

I trykt udgave: Bind 24 side 349 linje 27

◀ **end** eet: blot, bare.

I trykt udgave: Bind 24 side 349 linje 34

◀ **Luther** : Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk (1505-24), prof. i Wittenberg; som protestantisk reformator den centrale skikkelse i det opgør med den middelalderlige teologiske tradition, pavemagten og romerkirken, som bl.a. førte til en nyordning af gudstjenesten og det kirkelige liv og til dannelse af en række evangelisk-lutherske kirkeordninger, især i Nordeuropa. Forfatter til en lang række teologiske, eksegetiske, opbyggelige og kirkepolitiske værker, talrige prædikener og salmer; desuden oversatte han Bibelen til tysk.

I trykt udgave: Bind 24 side 349 linje 36

◀ **Han siger: skal jeg være bedragen ... af Gud end af Msker** : SK har fundet denne udtalelse af Luther i August Petersen *Die Idee der christlichen Kirche*, bd. 1-3, Leipzig 1839-46, ktl. 717-719; bd. 3, 1846, s. 420. Se journaloptegnelsen NB23:227, i SKS 24, 316.

I trykt udgave: Bind 24 side 349 linje 36

◀ **Der er en from Mand ... p. 18 i denne Journal)** : se NB24:24. – **Blodvidne**: efter ty. Blutzeuge, martyr, sandhedsvidne.

I trykt udgave: Bind 24 side 349 linje 38

◀ **vinkede** : lokkede.

I trykt udgave: Bind 24 side 350 linje 17

◀ **Frygt og Bæven** : 345,33.

I trykt udgave: Bind 24 side 350 linje 18

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 24 side 350 linje 33

◀ **Tertullian** : Quintus Septimius Florens Tertullian(us) (o. 155-240), født i Kartago i Nordafrika, teolog, apologet, en af de rom.-katolske 'kirkelige forfattere'.

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 1

◀ **»Anger kjender Hedningene ... deres Anger ikke bedre.«** : forkortet gengivelse af følgende passage i C.F. Rößlers *Bibliothek der Kirchen-Väter* (351,8) bd. 3, 1777, s. 73: »Die Buße oder Reue kennen auch die Heyden ohne das göttliche Licht, als einen Gemüthsaffekt, der daraus entsteht, wenn man mit seiner vormaligen Gesinnung unzufrieden ist. Daß sie aber ihre wahre Natur und Ursache nicht verstehen, erhellet unter andern daraus, daß sie diesen Gemüthszustand auch aufs Gute ziehen, das sie gethan haben. Sie lassen sich z. E. ihr Vertrauen, ihre Liebe, ihre Gedult reuen, wenn dergleichen etwas übel aufgenommen worden ist. Von dieser Art Reue behalten sie einen vorzüglich tiefen Eindruck; und sie sorgen sehr für das Andenken davon, daß sie nicht so bald wieder etwas Gutes, das ihnen übel gerathen zu seyn scheint, ausüben. Ihre Sachen verschlimmern sich also eher durch ihre Reue, als daß sie sich besserten.«

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 2

◀ **Rössler Bibliothek der Kirchen-Väter Leipzig 1777 3^{die} Bind p. 73** : dvs. den store værkserie af den ty. teolog Christian Friederich Rössler (1736-1821) *Bibliothek der Kirchen-Väter in Uebersetzungen und Auszügen aus ihren führnehmsten, besonders dogmatischen Schriften, sammt dem Original der Hauptstellen und nöthigen Anmerkungen*, bd. 1-10, Leipzig 1776-86; bd. 3, 1777, s. 73 (med overskriften: »Tertullians Schrift über die Buße. / Auszug«).

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 8

◀ **Tertullians Skrift: de poenitentia** : jf. C.F Rößlers *Bibliothek der Kirchen-Väter* (351,8) bd. 3, kap. 2: »Quintus Septimius Florens Tertillianus«, der begynder med en »Einleitung«, s. 32-40, hvori der findes en oversigt over Tertullians skrifter, og hvor *De poenitentia* [lat., om anger] nævnes s. 38.

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 9

◀ **Sammesteds (p. 77) siger Tertullian ... Angeren behager Gud** : forkortet gengivelse af følgende passage i C.F. Rößlers *Bibliothek der Kirchen-Väter* (351,8) bd. 3, 1777, s. 77: »Diese seine Reue aber muß man sich ja nicht wieder reuen lassen. Wer durch jene erste Gott zu Gefallen zu werden unternommen hat, der wird durch die andere hinwiederum den Willen des Teufels thun, und Gott um so verhaßter seyn, je angenehmer er sich diesem Nebenbuhler machen wird.«

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 10

◀ **Hvorledes det gik til med Udgivelsen ... Sygdommen til Døden** : SK har flere gange optegnet begivenhederne omkring udgivelsen af *Sygdommen til Døden*, der udkom den 30. juli 1849. I sidste øjeblik valgte SK at benytte pseudonymet Anti-Climacus i stedet for sit eget navn; siden hen udgav han under samme pseudonym også *Indøvelse i Christendom* (356,7). Se journaloptegnelsen NB20:12 (»Hvorledes det gik til med Tilblivelsen af den nye Pseudonym Anti-Climacus«, 1850), i *SKS* 23, 396f.

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 14

◀ **Det findes vistnok optegnet i Journalerne fra sin Tid** : se journaloptegnelserne NB11:192 fra juni 1849; NB12:7 og NB12:28-30 fra juli 1849; NB12:143 (»Den forløbne Sommer«) fra sept./okt. 1849 og NB13:78 fra okt. 1849, samt NB14:12 fra nov. 1849, i *SKS* 22, 115f., 149, 160f., 232ff., 321 og 350f.

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 16

◀ **læser aldrig Sligt efter** : genlæser aldrig sådan noget.

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 16

◀ **Jeg var meget anstrengt fra det forløbne Aar** : SK har flere steder optegnet, hvordan året 1848 tog særligt på kræfterne, dels pga. de politiske omvæltninger, dels fordi året var SKs mest produktive. Se den ubenyttede kladde fra okt. 1849 til »Regnskabet«, *Om min Forfatter-Virksomhed* (383,7), hvor det hedder: »Aaret 1848, dette for mig saa betydningsfulde Aar, hvor jeg fik arbeidet meget, meget mere end nogensinde i noget Aar, hvor jeg tillige, dialektisk forstaaet, understøttet af hiin frygtelige politiske Katastrophe, fik Leilighed til ret at forstaae mig selv qua Forfatter, og Leilighed til (...) indadvendt at studere og fordybe mig i det Religieuse (...) – det tilforladeligste og sandeste Studium af det Religieuse, jeg eier« (*Pap. X 5 B 219*). *Sygdommen til Døden* (351,14), *Indøvelse i Christendom* (356,7) og *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (posthumt udgivet i 1859 af P.C. Kierkegaard) blev alle skrevet i 1848.

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 18

◀ **Penge-Omveltningen** : sigter til de faldende kurser på obligationer pga. Treårskrigen (Den første Slesvigske Krig), der udbrød i foråret 1848. SK havde i dec. 1847 solgt barndomshjemmet på Nytorv. For en

del af indtægterne fra hussalget købte han kgl. obligationer, som han i 1848 mente at have tabt o. 700 rigsdaler (397m,9) på grundet faldende obligationskurser; for resten købte han aktier, som han derimod ikke mente at have tabt på (se journalen NB7:114, SKS 21, 138, og F. Brandt og E. Thorkelin *Søren Kierkegaard og pengene*, 2. udg., Kbh. 1993 [1935], s. 86-90).

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 19

◀ **lagt mig det meget nær** : formentlig: gjort det klart for mig. Udtrykket 'lægge noget nær' betyder egl. gøre det naturligt at tænke el. gøre noget.

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 20

◀ **Af hele det R. Niensenske havde jeg havt Sorg** : sigter til SKs forhold til filosofiprofessor Rasmus Nielsen (1809-84), med hvem han sluttede venskab i sommeren 1848 (se fx NB7:114, i SKS 21, 139) og *Pap. X 6 B 124*). SK troede på dette tidspunkt, at han snart skulle dø, og ønskede derfor en person til at udgive sine efterladenskaber (se fx NB6:74 og NB14:90, SKS 21,56f. og SKS 22, 397ff.). Han satsede på Rasmus Nielsen, som han fremover hver torsdag på deres spadsereture drøftede sine anskuelser med. Imidlertid ville SK vente med at dømme om, hvorvidt Nielsen var brugbar, indtil denne havde udgivet sit næste skrift. Den 19. maj 1849 udkom så Niensens store værk *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed. Forelæsninger over Jesu Liv*, Kbh. 1849, ktl. 700, som skuffede SK dybt. Bogen, der knap nok nævner SK, var så påvirket af SKs pseudonyme værker, at anmelderne erklærede Nielsen for en discipel af SK, mens SK selv var fuld af bekymret ærgrelse (se fx NB11:46, SKS 22, 32). Da H.L. Martensen snart efter udgav *Den christelige Dogmatik*, Kbh. 1849, ktl. 653, hvori han i forordet lod hånt om SKs pseudonyme skrifter, gik Rasmus Nielsen til angreb på ham med stridsskriftet *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«*. *En undersøgende Anmeldelse*, Kbh. 1849, ktl. 701, som udkom den 15. okt. 1849. Dette førte til en større debat i samtiden om forholdet ml. tro og viden. Det kom til et brud ml. SK og Nielsen i april 1850 (se NB17:7, i SKS 23, 169f.).

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 21

◀ **Strube havde gjort mig Bekymring** : Frederik Christian Strube (1811-67), isl. snedkersvend, som med hustru og to døtre logerede hos SK 1848-52. Strube var indlagt på Frederiks Hospital i København fra 1. til 9. dec. 1848 pga. en partiel sindssyge. Se journaloptegnelsen NB11:194.a (1849), i SKS 22, 119, og kommentaren dertil.

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 21

◀ **min Hensigt saa at reise nogen Tid ... arbejde for Udkommet** : se fx journaloptegnelsen NB7:114 fra nov. 1848, hvor SK erindrer, at han efter at have solgt sin ejendom på Nytorv i slutningen af 1847 havde tænkt på at »reise 2 Aar udenlands, og saa komme hjem og blive Præst« (SKS 21, 138).

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 24

◀ **majeutiske** : fødselshjælpende (410,15).

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 27

◀ **en Indkomstskat truede hvert Øieblik** : sigter formentlig til den politiske diskussion om, hvordan Treårskrigen, der brød ud i april 1848, skulle finansieres. Den 15. maj 1850 blev der indført en krigsskat, men hverken indkomst- el. formueskat blev indført i SKs levetid. Se journaloptegnelsen NB18:51 (1850): »nu forestaaer jo snarest muligt en Formues-Skat, der vil bringe mig i Forlegenhed« (SKS 23, 285).

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 29

◀ **formasteligt** : hovmodigt, trodsigt, med bibetydningen: bespotteligt.

I trykt udgave: Bind 24 side 351 linje 33

◀ **Pastoral-Seminariet** : På Det kgl. Pastorseminarium i København, der var oprettet i 1809, blev der undervist i pastoralteologi, dvs. prædikenlære, katekismusundervisning, liturgi, kirkeret og sjælesorg. SK havde selv gået på Pastorseminariet fra nov. 1840 til sept. 1841, og havde siden den tanke selv at undervise der (352m,22).

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 11

◀ **at maatte forliges med hende ... selv maatte forlange** : sigter til Regine Schlegel, f. Olsen (1822-1904), forlovet med SK fra 10. september 1840 til 12. okt. 1841 og siden 3. nov. 1847 gift med J.F. Schlegel (356,19).

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 12

◀ **Vistnok** : ganske vist, rigtigt nok.

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 14

◀ **hele den Literatur, som nu laae færdig** : dvs. det, der senere blev udgivet som *Sygdommen til Døden* (351,14), *Indøvelse i Christendom* (356,7) samt *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger*, hvoraf kun *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger af H.H.* blev udgivet i 19. maj 1849. Endelig havde SK skrevet om forfatterskabets hensigt, især i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (posthumt udgivet i 1859 af P.C. Kierkegaard).

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 15

◀ **sætte (...) ud** : sætte i omløb, udbrede.

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 22

◀ **gik jeg til Madvig** : Johan Nicolai Madvig (1804-86), da. klassisk filolog, prof. ved Københavns Universitet, medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling og fra nov. 1848 til dec. 1851 kultusminister, i hvilken funktion han afgjorde besættelsen af gejstlige embeder. Se fx NB11:193, i *SKS* 22, 116.

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 32

◀ **Jeg gik til Mynster** : J.P. Mynster (334,21), hos hvem ansøgninger om gejstlige embeder skulle afleveres. Se fx NB11:192, i *SKS* 22, 116. I journaloptegnelsen NB10:89 (1849) noterer SK: »Forleden Dag gik jeg op til Mynster, og lod et Ord falde i Retning af Ansættelse ved Seminariet« (*SKS* 21, 302).

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 32

◀ **Jeg gik endnu engang til Mynster ... ikke havde Tid idag** : sigter til besøget mandag den 25. juni 1849, som SK har beskrevet i journaloptegnelsen NB11:193: »Idag Mandag var jeg da hos ham. Ganske rigtigt: god Dag kjære Ven, og kjære Ven – og derpaa sagde han: han havde ingen Tid at tale med mig 'jeg siger det saadan ligefrem'. Jeg forstod ham. Imidlertid forstod jeg dog at tage mig i det, og takkede ham derfor, fordi det jo røbede Tillid til mig. Og derpaa repeterede han dette kjære Ven vist 6 a 7 Gange, klappede mig paa Skuldrene og kjertegnede mig – det vil sige, han er bange for at tale med mig thi han er bange for at komme for langt ind med mig. Han sagde rigtigt nok: kom igjen en anden Gang; men da han vel kan begribe, at det ikke bliver i denne Uge, og han saa reiser paa Visitats, saa er det jo let at forstaae« (*SKS* 22, 116).

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 33

◀ **I Løbet af den samme Tid ... ventet noget mere af ham** : se fx journaloptegnelsen NB11:193: »Det har piint mig, hvad jeg etsteds har læst i Fenelon at det maa være frygteligt for et Menneske, 'af hvem Gud havde ventet mere, ell. hvem Gud havde regnet paa i en yderligere Afgjørelse.' Derimod har det slaaet mig hvad jeg idag læste i Fenelon 2^{den} Deel p. 26. (det er Claudius Oversættelse). Og især hvad jeg igaar læste i Tersteegen i Juleprædikenen p. 141. 'de Vise gik en anden Vei.', thi vi skulle altid være rede til at følge Guds Førelse« (*SKS* 22, 115; se kommentarerne hertil). – **Fenelon**: François de Salignac de la Mothe-Fénelon (1651-1715), fr. ærkebiskop og forfatter, der særligt udmærkede sig som opdrager for den vordende konge, Ludvig XIV's sønnesøn, Hertugen af Bourgogne. Citatet, som SK her atter optegner, stammer fra *Fenelon's Werke religiösen Inhalts*, overs. af Mathias Claudius, bd. 1-3, »Neue Auflage«, Hamborg 1823 [1800-11], ktl. 1914; bd. 1, s. 223. – **Terstegen**: Gerhard Tersteegen (1697-1769), ty. reformert lægprædikant (opvækkelsesprædikant i gudelige forsamlinger, især 1750-60), sjælesørger, forfatter, (salme)digter og mystiker.

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 36

◀ **Saa skrev jeg til Bogtrykkeriet ... maatte faae Manuscript** : Denne korrespondance ml. SK og bogtrykkeriet er ikke bevaret; SK indleverede sit manuskript til *Sygdommen til Døden* til bogtrykkeriet den 29. juni 1849, og bogen var færdigtrykt den 27. juli 1849. – **Bogtrykkeriet**: Bianco Lunos bogtrykkeri, ledet af kgl. hofbogtrykker Christian Peter Bianco Luno (1795-1852), hvor alle SKs bøger blev trykt, undtagen *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (1849). Sml. NB12:28, i *SKS* 22, 160, og NB20:12, i *SKS* 23, 397.

I trykt udgave: Bind 24 side 353 linje 9

◀ **Etatsraad Olsen er død** : Terkild el. Terkel Olsen (1784-1849), chef for Hoved- og Kontrabogholderkontoret under Finansdepartementet, far til SKs tidligere forlovede, Regine (352,12), døde natten ml. 25. og 26. juni 1849. Han fik titel af 'virkelig etatsråd' den 28. juni 1840. Titlen var if.

rangforordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808) placeret i 3. klasse (af i alt ni) som nr. 3.

I trykt udgave: Bind 24 side 353 linje 14

◀ **Jeg sov ikke roligt om Natten** : se fx NB14:12 (1849): »Jeg var meget anstrengt, og sov lidt uroligt, og der faldt mig besynderligt nok et Ord paa, som vilde jeg selv styrte mig i Undergang« (SKS 22, 351).

I trykt udgave: Bind 24 side 353 linje 26

◀ **Pronomina** : lat., (de personlige) stedord.

I trykt udgave: Bind 24 side 353 linje 40

◀ **Luno** : 353,9.

I trykt udgave: Bind 24 side 355 linje 4

◀ **hexet med** : anstrengt (mig) med, haft besvær med.

I trykt udgave: Bind 24 side 355 linje 6

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 24 side 355 linje 10

◀ **i Frygt og Bæven** : 345,33.

I trykt udgave: Bind 24 side 355 linje 23

◀ **Saa sendte jeg Manuscript i Bogtrykkeriet** : se skildringen i NB14:12: »Om Morgenen tog jeg Sagen igjen frem. Handles maatte der, saaledes forstod jeg det. Da besluttede jeg, ganske at henstille Sagen til Gud: at sende det første Manuscript (Sygdommen til Døden) i Bogtrykkeriet, uden at sige det Mindste om, hvorvidt der skulde trykkes mere. Jeg vilde nu lade Virkeligheden prøve mig; det var muligt, at det Hele kunde blive trykt, og det var muligt, at der kunde svinges af« (SKS 22, 351).

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 1

◀ **Saa blev Skriftet ... Pseudonymen** : se skildringen i NB14:12 af, hvordan pseudonymet 'Anti-Climacus' kom til i sidste øjeblik: »Midt under Sætningen blev der Vrøvl med Reitzel, hvorover jeg blev yderst utaalmodig. Endnu engang vaagnede den Tanke hos mig, at tage hele Manuscriptet tilbage, at henlægge det, og vente endnu engang, om jeg ikke skulde lade Alt trykke paa een Gang, og uden Pseudonymitet, thi endnu var Pseudonymiteten ikke sat, da Titelblad ikke var trykt, hvilket der var oprindeligen givet Ordre til, at det, mod min Sædvane, skulde trykkes sidst. Jeg gik til Bogtrykkeriet. Det var for sildigt. Det meste var allerede saa godt som udsat. / Saa blev Pseudonymen sat paa. Saaledes maa man hjælpes og hjælpe sig, hvor det er saa vanskeligt at handle« (SKS 22, 351).

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 5

◀ **Hvad de øvrige Skrifter af Anti-Climacus ... Titelblad: digterisk** : Bogen *Indøvelse i Christendom*. Af *Anti-Climacus*. Nr. I. II. III. Udgivet af S. Kierkegaard, Kbh. 1850 (SV2 12, [9]-286), der udkom 25. sept. 1850, er en samling af de tre skrifter: »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, »'Salig Den, som ikke forarges paa mig.' En bibelsk Fremstilling og christelig Begrebs-Bestemmelse« og »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger«, hvoraf de to første er skrevet i 1848 og den tredje formentlig i 1849. I journaloptegnelsen NB14:12 (1849) hedder det: »Da Skriftet 'kommer hid alle I som arbeide o: s: v.' blev skrevet stod der strax paa Titelbladet: digterisk Forsøg – uden Myndighed; til Inderliggjørelse i Christendom. Og saa stod der mit Navn. Og saaledes ogsaa med de andre« (SKS 22, 350). Et titelblad med denne ordlyd findes ikke bevaret. Da SK imidlertid i nov. 1848 overvejede at udgive *Sygdommen til Døden* (351,14) og et skrift kaldet »Den bevæbnede Neutralitet« samt de tre skrifter, der senere blev samlet til *Indøvelse i Christendom*, i ét bind under titlen »Fuldendelsens samtlige Værker« el. »Fuldbringelsens samtlige Værker«, føjede han til i marginen: »De tre: Kommer hid; salig Den som ikke forarges; fra Høiheden fik saa et særskilt Titelblad: Forsøg til at indføre Xstd. i Xstheden; men paa Foden af Titelbladet: digterisk Forsøg – uden Myndighed« (se NB8:15, s. 152). Se også NB9:56 og NB10:19, i SKS 21, 232f. og 265.

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 7

◀ **Forordet i mit eget Navn** : De tre skrifter i *Indøvelse i Christendom* (356,7) er alle forsynet med et »Udgiverens Forord«, som er undertegnet 'S.K.', hvori det hedder: »I dette Skrift, hidrørende fra Aaret 1848,

er Fordringen til det at være Christen af Pseudonymen tvunget op til et Idealitetens Høieste. / Dog siges, fremstilles, høres bør jo Fordringen; der bør, christeligt, ikke slaaes af paa Fordringen, ei heller den forties – istedetfor at gjøre Indrømmelse og Tilstaaelse sig selv betræffende. / Høres bør Fordringen; og jeg forstaaer det Sagte som sagt alene til mig – at jeg maatte lære ikke blot at henflye til 'Naaden', men at henflye til den i Forhold til Benyttelsen af 'Naaden'«, s. 5 (SV2 12, [17]).

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 11

◀ **resolveret** : besluttet, bestemt.

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 14

◀ **min Tanke at reise** : 351,24.

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 15

◀ **en Indkomstskat truede bestandigt** : 351,29.

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 17

◀ **Saa gjorde jeg et Skridt ... i hendes Piedestal** : se journaloptegnelsen NB14:44 (»Et yderligere Skridt i Forhold til 'hende'«), hvor SK opregner hele hændelsesforløbet. Den begynder: »Jeg har skrevet et Brev til Schlegel med et indlagt til hende, og modtaget hans Svar og det andet Brev uoplukket tilbage. Alt findes i en Pakke i hendes Piedestal« (SKS 22, 369). – **Schlegel**: Johan Frederik Schlegel (1817-96), juridisk kandidat 1838, virkede en tid – før SKs forlovelse med Regine – som huslærer i det olsenske hjem og udviklede her varme følelser for Regine, som han senere – efter SKs forlovelse med Regine – blev gift med (352,12). – **hendes Piedestal**: se notesbog 15:6: »En Palisander Piedestal har jeg selv ladet gjøre, medens jeg boede paa Nørregade paa 1ste Sal. Den er efter min opgivne Construction, og denne igjen efter Anledning af et Ord af hende den Elskelige i hendes Vaande. Hun sagde at hun gjerne vilde takke mig hele Livet igjennem for at maatte blive hos mig, om hun saa skulde boe i et lille Skab. Med Hensyn dertil er den dannet uden Hylder. – I denne findes Alt omhyggeligt gjemt, Alt, hvad der minder om hende og vil kunne minde hende om mig. Der findes ogsaa et Exemplar af Pseudonymerne til hende; der blev af dem bestandigt kun taget to Velin-Exemplarer, eet for hende og eet for mig« (SKS 19, 439).

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 19

◀ **Saa flyttede jeg fra Garveren** : SK boede fra 27. april 1848 til 16. april 1850 i Rosenborggade, først i matrikel nr. 156 B, dernæst i 156 A, hvor han havde lejet sig ind i garvermester Johan Julius Grams ejendom. SK syntes, at det var for dyrt at bo her, og så var stanken fra garverens virksomhed ulidelig, jf. NB18:92, i SKS 23, 318.

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 22

◀ **betænkt** : tænkt på, overvejet.

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 22

◀ **derfor end ikke selv seet ... var Leiligheden derefter** : SK har i journaloptegnelsen NB18:92 (»Mit Hjem«), i SKS 23, 318f., gjort nærmere rede for omstændighederne omkring flytningen til Nørregade, herunder for Strubes (351,21) uheldige rolle heri. SK flyttede fra Nørregade til Østerbro den 24. april 1851, dvs. efter at have påbegyndt nærværende journal. – **tilgavns**: fuldt ud, helt igennem.

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 23

◀ **de øvrige Manuscripter af Anti-Climacus** : dvs. de tre skrifter, der senere blev udgivet som *Indøvelse i Christendom* (356,7).

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 34

◀ **Det gjorde jeg** : SK indleverede manuskriptet til *Indøvelse i Christendom* til Bianco Lunos Bogtrykkeri (353,9) den 20. aug. 1850, og bogen blev averteret som udkommet den 25. sept. 1850.

I trykt udgave: Bind 24 side 356 linje 36

◀ **hiin Beboelse** : vel både den i Rosenborggade (356,22) og den efterfølgende i Nørregade (356,23).

I trykt udgave: Bind 24 side 357 linje 1

◀ **pecuniaire Bekymringer** : sigter formentlig til SKs almindelige økonomiske situation, nemlig den at han

ikke ret længe kunne fortsætte med at tære på sin formue, og da slet ikke, når han led pengetab (351,19) el. ved udsigten til en ny beskatning (351,29).

I trykt udgave: Bind 24 side 357 linje 2

◀ **den i 49** : dvs. udgivelsen af *Sygdommen til Døden*, som er optegnelsens tema.

I trykt udgave: Bind 24 side 357 linje 3

◀ **svinge af** : svinge fra, bryde af, forlade den afstukne vej.

I trykt udgave: Bind 24 side 357 linje 19

◀ **hiint Ord af Fenelon** : 352,36.

I trykt udgave: Bind 24 side 357 linje 22

◀ **faldt mig saa stærkt paa** : gjorde så stærkt indtryk på mig.

I trykt udgave: Bind 24 side 357 linje 22

◀ **hiint mit Forord ... henflye til Naaden** : 356,11. – **henflye til**: tage min tilflugt til.

I trykt udgave: Bind 24 side 357 linje 25

◀ **Seminariet** : pastoralseminariet (352,11).

I trykt udgave: Bind 24 side 352m linje 8

◀ **cf Journalerne fra den Tid** : I journaloptegnelsen NB7:20 (1848) bemærker SK: »nu først efter 7 Aars Forløb tør jeg betro mig til Papiret hende betræffende« (SKS 21, 86), mens man i NB10:199 (1849) finder forholdet til Regine belyst (SKS 21, 363-366). SK påbegyndte NB11 den 2. maj (se NB11:183, NB11:192, i SKS 22, 111 og 115), NB12 den 19. juli (se NB12:29, NB12:105, NB12:116, NB12:118, NB12:120, NB12:122-123, NB12:138, NB12:150, NB12:198, i SKS 22, 160f., 201f., 209f., 211ff., 213f., 216f., 226ff., 236f. og 266ff.) og NB13 den 28. sept. 1849 (se NB13:4, NB13:16 (»Mit Forhold til hende. Ultimatum for denne Gang«, i SKS 22, 274 og 281ff.)). Se i øvrigt notesbog 15 med titlen »Mit Forhold til 'hende'. / d. 24 Aug 49. / noget Digterisk«, i SKS 19, 431-445, hvor SK har givet en tilbageskuende beskrivelse af sit forhold til Regine Olsen.

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 13

◀ **i faveur af** : (efter fr. en faveur) til gunst for, til fordel for.

I trykt udgave: Bind 24 side 352 linje 18

◀ **Tanken om Seminariet ... aabenbart virke imod** : SKs idé om at blive ansat ved pastoralseminariet, som han luftede over for Mynster (352,32), endte med det forslag af Mynster, at SK selv kunne oprette et seminarium, dvs. udbyde forelæsninger, jf. NB24:121. Se også udkast til en ikke anvendt polemisk artikel »En Yttring af Biskop Mynster«, fra 1851, hvor SK tilbageskuende skriver: »Dog har jeg gennem en 4 a 5 Aar ogsaa haft en anden Tanke. I Kjendskab til mine Evners særlige Beskaffenhed, men ogsaa fordi jeg meente, at det kunde convenere [stemme overens med] det Bestaaende og Biskop M., har jeg, tillige for min egen Skyld, ønsket en Ansættelse ved et Pastoralseminarium. I Aarenes Løb har jeg indstændigt foredraget dette for Biskoppen. Men nei!« (Pap. X 6 B 173, s. 274,11-16). – **for det Første**: foreløbig, i den nærmeste fremtid; indtil videre.

I trykt udgave: Bind 24 side 352m linje 22

◀ **jeg sendte Bud i Bogtrykkeriet ... faae Manuscript næste Dag** : se skildringen i NB14:12: »Jeg skrev da til Bogtrykkeriet og bestilte Sættere og at 'der skulde sættes Fart i'. Jeg modtager Beskeed fra Bogtrykkeriet, at Alt var færdigt, og om de maatte faae Manuscript« (SKS 22, 350).

I trykt udgave: Bind 24 side 352m linje 26

◀ **Da faaer jeg samme Aften at vide, at Etatsraad Olsen er død** : 353,14.

I trykt udgave: Bind 24 side 352m linje 29

◀ **efterat jeg var kommet til at boe paa Nørregade** : 356,23.

I trykt udgave: Bind 24 side 353m linje 24

◀ **hiin Nats Tale med mig selv** : 353,26.

I trykt udgave: Bind 24 side 355m linje 3

◀ **faae i mit Hoved** : få ind i mit hoved, fatte.

I trykt udgave: Bind 24 side 355 linje 16

◀ **er faldet paa** : har fundet på

I trykt udgave: Bind 24 side 355m linje 23

◀ **formastelig** : hovmodig, trodsig, med bibetydningen: bespottelig.

I trykt udgave: Bind 24 side 355m linje 28

◀ **cfr Journalen NB²⁶. p. 92** : se journaloptegnelsen NB26:42 (»Om mig selv«), som er dateret 7. aug. 1852.

I trykt udgave: Bind 24 side 355m linje 42

◀ **disse Manuscripter** : 352,15.

I trykt udgave: Bind 24 side 356m linje 3

◀ **Journalerne fra den Tid** : 352m,13.

I trykt udgave: Bind 24 side 357m linje 5

◀ **jeg gik forgjeves baade af Madvig og Mynster og Mynster anden Gang** : Madvig (352,32) og Mynster (352,32) var ikke hjemme, da SK besøgte dem, og da han igen opsøgte Mynster, havde denne ikke tid til at tale med ham (352,33).

I trykt udgave: Bind 24 side 357m linje 11

◀ **er saa** : forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 24 side 357 linje 33

◀ **taget forfængeligt** : misbrugt på en letfærdig måde, vanhelliget.

I trykt udgave: Bind 24 side 357 linje 34

◀ **Nye Themaer til Prædikener over Guds Uforanderlighed** : SK, der netop havde prædiket i Citadelskirken (el. Kastelskirken) over 'Guds uforanderlighed' (365,31), havde tidligere behandlet samme tema i den anden tale i *To opbyggelige Taler* (1843) samt i den anden og tredje tale i *Fire opbyggelige Taler* (1843), i SKS 5, 41-56 og SKS 5, 129-158.

I trykt udgave: Bind 24 side 358 linje 1

◀ **De stille Timer** : et af Mynster jævnligt anvendt udtryk om andagt såvel i lønkammeret som i kirken. Se fx *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* bd. 1-2, 2. opl., Kbh. 1837 [1833], ktl. 254-255; bd. 1, s. 240; bd. 2, s. 298, s. 299, s. 301 og s. 306; samt *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret*, 3. oplag, bd. 1-2, Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og 2191; bd. 1, s. 8, s. 38, s. 215 og s. 384; bd. 2, s. 127; *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231, s. 52 og s. 63; *Prædikener holdte i Aaret 1848*, Kbh. 1849, ktl. 232, s. 10, s. 11 og s. 14; samt *Prædikener holdte i Aarene 1849 og 1850*, Kbh. 1851, ktl. 233, s. 204 og s. 216.

I trykt udgave: Bind 24 side 358 linje 14

◀ **end** det mindste: blot.

I trykt udgave: Bind 24 side 358 linje 21

◀ **τελος** : gr. (télos) mål; formål.

I trykt udgave: Bind 24 side 358 linje 31

◀ **Cyprian i hans Skrift ... skulde man give** : se kap. 3 (»Thascius Cäcilus Cyprianus«) af C.F. Rößlers *Bibliothek der Kirchen-Väter* (351,8) bd. 3, hvor et afsnit (s. 212-217) hedder: »Cyprian Von der

Gutthätigkeit ⁽⁵¹⁾ und Allmosen. / Auszug«. I den tilhørende note 51 hedder det: »De opere et eleemosynis [lat., Om velgørenhed og almisser; titlen på et skrift af Cyprian]. Daß dieß der Begriff von opus, operatio [lat., egl. værk, gerning] hier seye, wird der Erfolg beweisen.« S. 216 hedder det: »Eben so unchristlich ist es, wenn ihr euch, meine Brüder, die Anzahl eurer Kinder wolltet von Wohlthätigkeit gegen Arme abhalten lassen. Um so viel desto mehr sollte man geben.« – **Cyprian:** Thascius Caecilius Cyprian(us) (e. 200-258), biskop i Kartago i Nordafrika, en af de rom.-katolske 'kirkelige forfattere', led martyrdøden 14. sept. 258.

I trykt udgave: Bind 24 side 359 linje 1

◀ **Hoc ipso operari ... animæ liberandæ** : lat., Dette bør du så meget desto mere arbejde på. Der er mange, du skal gå i forbøn for hos Herren: Manges forseelser skal forløses, manges samvittigheder skal renses, manges sjæle gøres fri. Citatet stammer, som SK selv anfører, fra C.F. Rößlers *Bibliothek der Kirchen-Väter* (351,8) bd. 3, s. 216, hvor passagen findes i note 57. SK sætter punktum for tankestreg efter 'debes'.

I trykt udgave: Bind 24 side 359 linje 5

◀ **falde paa** : finde på.

I trykt udgave: Bind 24 side 359 linje 13

◀ **nu** : nuvel, vel så.

I trykt udgave: Bind 24 side 359 linje 14

◀ **anprise** : anbefale, berømme.

I trykt udgave: Bind 24 side 359 linje 21

◀ **Salig Den, som ikke seer - og dog troer** : citat fra Joh 20,29, hvor den genopstandne Jesus siger til den vantro Thomas: »efterdi [fordi] du haver seet mig, Thomas, haver du troet; salige ere de, som ikke have seet, og dog troet.« Sml. 1 Pet 1,8.

I trykt udgave: Bind 24 side 359 linje 30

◀ **Thomas vistnok saae ... en Død er opstanden** : sigter til beretningen om den vantro Thomas i Joh 20,24-29. Thomas vil ikke tro de andre disciple, der fortæller, at Jesus er genopstået, før han selv har mærket hans sår. Da åbenbarer Jesus sig også for ham. – **vistnok:** ganske vist, rigtignok.

I trykt udgave: Bind 24 side 359 linje 32

◀ **Guds Uforanderlighed** : et tema, som i årevis havde optaget SK (358,1).

I trykt udgave: Bind 24 side 360 linje 16

◀ **Leflerie** : fjant, letsindighed.

I trykt udgave: Bind 24 side 360 linje 25

◀ **Overtroen paa en sandseligt bestaaende Kirke** : dvs. den blinde tro på den etablerede kirkes ydre fremtræden.

I trykt udgave: Bind 24 side 360 linje 29

◀ **Hilarius contra Auxentium ... over store Steder** : SK oversætter fra Paul Henry *Das Leben Johann Calvins* (361,6), hvor der bringes en passage af kirkefaderen Hilarius af Poitiers' (Hilarius Pictaviensis, o. 315-367) skrift *Contra Auxentium* [lat., Mod Auxentius (biskop i Milano, som var arianer)]: »Auch Hilarius sah es schon zu seiner Zeit als eine große Sünde an, daß man, besessen von einer einfältigen Bewunderung der bischöflichen Würde, die giftige Schlange nicht sähe, die unter solcher Maske verborgen liegt. Hier seine Worte: 'Vor einer Sache warne ich euch, hütet euch vor dem Antichrist. Eine unsinnige Liebe zu den Wänden betrügt euch. Unsinnig verehrt ihr die Kirche Gottes in schönen Architecturen. Lächerlich sucht ihr da den Frieden Gottes. Kann man zweifeln, daß grade dort der Antichrist einst thronen werde? Gebirge, Wälder, Seen, Gefängnisse und Wüsteneien sind mir sicherere Oerter. In solchen nämlich wohnten die Propheten, dorthin vertrieben weissagten sie. Was anderes bewundert heutzutage die Welt in diesen gehörnten Bischöfen, als daß sie dieselben auch darum als heilige Lehrer der Religion verehrt, // weil sie über große Städte herrschen. Fern von uns sei so thörichte Verehrung u.s.w.'«, bd. 1, s. 91f.

I trykt udgave: Bind 24 side 360 linje 31

◀ **Henry Calvins Leben 1ste D. p. 91 og 92** : dvs. Paul Henry *Das Leben Johann Calvins des großen*

Reformators bd. 1-3, Hamborg 1835-44; bd. 1, s. 91f.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 6

◀ **Calvin** : Jean Calvin (1509-64), fr. reformator, hvis udlægning af Luthers tanker blev det læregrundlag, den reformerte kirke grundlagdes på. Hans reformatoriske hovedværk er *Institutio religionis Christianae* [lat., Undervisning i den kristne religion] fra 1536 [2. forøgede udg. 1539; sml. ktl. 455-456].

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 9

◀ **»Det er just med Flid ... spirare sacras scripturas.«** : SK oversætter og citerer fra Paul Henry *Das Leben Johann Calvins* (361,6) bd. 1, s. 295, hvor der bringes et uddrag af Calvins *Institutio* (361,9): »Unsre Herzen werden aber noch fester gemacht, wenn wir bedenken, daß es die Majestät des Inhalts noch mehr als die Anmuth der Worte ist, die uns ergreift. Nicht ohne die Vorsicht Gottes sind uns die größten Geheimnisse des Reiches Gottes in einer ganz verächtlichen Einkleidung gegeben. Lies Demosthenes, Cicero, Plato – sie werden Dich anziehen, hinreißen – doch wenn Du Dich zur heiligen Schrift wendest, du magst es wollen oder nicht, sie wird Dein Herz so durchbohren, Dich so lebendig ergreifen, daß jene Kraft der Philosophen ein Rauch dagegen ist. *Ut promptum sit perspicere, divinum quiddam spirare sacras scripturas.*« –

Demosthenes: gr. statsmand (384-322 f.Kr.), berømt som taler. – **Cicero**: Marcus Tullius Cicero (106-43 f.Kr.), rom. politiker, jurist og filosof, berømt som taler. – **Plato**: 325,25. – **Ut promptum sit ... sacras scripturas**: lat., For at man klart kan indse, at de hellige skrifter er besjælet af noget guddommeligt.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 9

◀ **Institutiones Lib 1. cap. 8. citeret efter Henry Calvins Leben 1ste D. p. 295** : jf. 1. bog, kap. 14 af Paul Henry *Das Leben Johann Calvins* (361,6), hvor henvisningen til Calvins *Institutio* (361,9) 1. bog, kap. 8, også anføres.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 15

◀ **skriver en daarlig Haand** : dvs. skriver en utydelig håndskrift.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 19

◀ **Socrates vilde ikke benytte den Tale, der blev ham tilbudt** : se fremstillingen af Sokrates (325,25) i Diogenes Laertios' filosofihistorie, 2. bog, kap. 5, 40f.: »Derimod havde Lysias skrevet en Forsvars-Tale; Filosofen [Sokrates] læste den, og sagde: denne tale, o Lysias, er smuk, men den passer ikke til mig; – den var nemlig meer en Sagførers Tale end en Filosofes; – Da Lysias sagde: er Talen smuk, hvorledes passer den da ikke til Dig? svarede han: kunde ikke og [også] smukke Klæder og Skoe være upassende til mig?«, i *Diogen Laertses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111 (forkortet *Diogen Laertses filosofiske Historie*); bd. 1, s. 74.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 23

◀ **kunstigt** : kunstfærdigt, dygtigt.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 25

◀ **ziirlige Foredrag** : retoriske ('pyntelige') udtryksform (tale).

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 26

◀ **ex tempore** : lat., på stedet, uden forberedelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 26

◀ **velbetænkt** : velovervejet, gennemtænkt.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 29

◀ **Elaborerede** : udarbejdede.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 29

◀ **rykke ud med Sproget** : fast udtryk, tilkendegive hvad man (egl.) mener.

I trykt udgave: Bind 24 side 361 linje 35

◀ **memorere** : lære udenad.

I trykt udgave: Bind 24 side 362 linje 10

◀ **opskrevet** : optegnet, nedskrevet.

I trykt udgave: Bind 24 side 362 linje 15

◀ **Bogtrykkerkunstens Opfindelse** : Opfindelsen af bogtrykkerkunsten, der først og fremmest omfatter støbningen af løse typer, fandt sted o. 1450 og tillægges normalt Johann Gutenberg (d. 1468).

I trykt udgave: Bind 24 side 362 linje 18

◀ **Tidens Fylde** : henviser til Gal 4,4-5, hvor Paulus skriver: »Men da tidens fylde kom, sendte Gud sin søn, født af en kvinde, født under loven, for at han skulle løskøbe dem, der var under loven, for at vi skulle få barnekår.«

I trykt udgave: Bind 24 side 362 linje 19

◀ **Hurtig-Presser** : presser el. trykkemaskiner, der bevæges ved mekanisk drivkraft, og som først kom til Danmark i 1820'erne for derefter langsomt at udbrede sig.

I trykt udgave: Bind 24 side 362 linje 20

◀ **Alt som** : dvs. alt imens, samtidig med, som.

I trykt udgave: Bind 24 side 362 linje 22

◀ **Calvin levede virkelig i Armod ... blive noget Stort** : SK gengiver skildringen af Calvin (361,9) i afsnittet »Das arme Leben Calvins« i 1. bog, kap. 20 (»Charakteristik Calvins«) af Paul Henry *Das Leben Johann Calvins* (361,6) bd. 1, s. 423-433.

I trykt udgave: Bind 24 side 362 linje 28

◀ **Jo jeg takker** : ironisk udtryk: jo tak!

I trykt udgave: Bind 24 side 362 linje 32

◀ **Allehaande** : al slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 24 side 363 linje 1

◀ **cfr. Henry Calvins Leben 1ste D. p. 429 og 430** : sigter til følgende afsnit fra Paul Henry *Das Leben Johann Calvins* (361,6) bd. 1, s. 429f., hvoraf SK oversætter slutningen: »Hierher gehört auch ein Brief Calvins an Piperin aus späterer Zeit. Man war nämlich von allen Seiten über ihn hergefallen und klagte ihn nun auch an, daß er Reichthümer sammle. Er erklärt, er werde sich nicht gegen alle diese unsinnigen Anklagen vertheidigen. 'Hier nur als Beispiel die große Summe Geldes, von der Du sprichst. Alle wissen, mit welcher Mäßigkeit ich zu Hause lebe. Sie sehen, daß ich in meinen Kleidern gar keinen Aufwand mache. Mein einziger Bruder ist auch nicht sehr wohlhabend, und hat nicht durch mein Geld erworben, was er hat. Wo sollte denn // also mein Schatz vergraben liegen? Dennoch streut man aus, daß ich ihn den Armen entwendet! Dies werden auch die Nichtswürdigsten für eine leere Erfindung anerkennen, denn wenn fromme Menschen den Armen etwas geben, so geht nicht ein Geldstück durch meine Hände. Es starb bei mir vor acht Jahr ein Herr von Adel, der in meinem Hause eine Summe von mehr als 2000 Goldthalern deponiert hatte, ohne daß ich einen Schein gegeben. Sobald ich einen Anschein von Todesgefahr bemerkte, erklärte ich, obgleich er wollte, daß dieses Geld nach meinem Sinn vertheilt würde, daß ich dieses schwere Geschäft nicht übernehmen würde. Ich sorgte dafür, daß er 800 Thaler nach Straßburg schickte, um der Nothdurft der unglücklichen Flüchtlinge in jener Stadt abzuhelfen. Auf meine Bitte ernannte er ganz sichere Leute, um den Rest der Summe zu vertheilen. Als er mir eine Summe vermachen wollte, die Andere nicht verachtet hätten, so schlug ich es aus. Doch ich sehe, was meine Feinde zu Verläumdungen aufreizt: sie messen mich nach ihrem Geiste, überzeugt daß ich auf allen Seiten zusammenscharre, da ich so günstige Gelegenheiten dazu hätte. *Aber wahrlich, wenn ich während meines Lebens den Ruf des Reichthums nicht habe vermeiden können, so wird der Tod mich endlich von diesem Flecken reinigen.* Uebrigens würde ich nie aufhören, wenn ich mir vorgenommen hätte, eine Apologie aufzusetzen; doch wenn hier Vieles gesagt wird, so wisse, daß dies kaum der hundertste Theil dessen ist, womit ich täglich beschwert werde.'«

I trykt udgave: Bind 24 side 363 linje 3

◀ **han siger selv (p. 430 n:) ... hver Dag besværes med** : SK oversætter de sidste linjer af den passage, som er bragt i forrige kommentar (363,3).

I trykt udgave: Bind 24 side 363 linje 3

◀ **hvortil** : til hvilket formål.

I trykt udgave: Bind 24 side 363 linje 14

◀ **At man ikke har kunnet høre ... faaet at høre** : se NB24:74, hvor SK også fremhæver dette træk. – **saavist**: så sandt, sandelig, visselig.

I trykt udgave: Bind 24 side 363 linje 22

◀ **regnet paa** : regnet med, forventet.

I trykt udgave: Bind 24 side 363 linje 28

◀ **var i Raabet** : talemåde: blev omtalt, var i vælten.

I trykt udgave: Bind 24 side 363 linje 30

◀ **Kage-Koner**: kvinder, som sælger kager (og andet sukkergodt) på gaden el. fra en bod.

I trykt udgave: Bind 24 side 363 linje 34

◀ **Socrates** : 325,25.

I trykt udgave: Bind 24 side 364 linje 2

◀ **Først beskjeftiger han sig med Naturen ... som Ethiker** : se den gr. forf. Diogenes Laertios (3. årh. e.Kr.), der i 2. bog, kap. 5, 21 af sin filosofihistorie beretter om Sokrates: »Da han indsaee, at hiin Granskning i fysiske Ting ikke egentlig er vor Sag, begyndte han at filosofere i Værkstederne og paa Torvet om Sæderne«, jf. *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (361,23); bd. 1, s. 66.

I trykt udgave: Bind 24 side 364 linje 3

◀ **Rousseau** : Jean-Jacques Rousseau (1712-78), fr. filosof og forfatter, der i sit pædagogiske hovedværk, *Emilie, ou de l'Education* (1762, da. 1796-99, ktl. 941-943), ofte fremfører, at en naturligere levemåde er påkrævet.

I trykt udgave: Bind 24 side 364 linje 8

◀ **Socrates (...) udvise ingen egl. Productivitet** : Sokrates skrev ikke bøger (325,25) .

I trykt udgave: Bind 24 side 364 linje 11

◀ **τελεολογisk** : gr.-da. teleologisk, formålsrettet, hensigtsbestemt.

I trykt udgave: Bind 24 side 364 linje 13

◀ **trængende paa** : påkaldende sig, insisterende på.

I trykt udgave: Bind 24 side 364 linje 14

◀ **vistnok** : ganske vist, rigtignok.

I trykt udgave: Bind 24 side 364 linje 18

◀ **intet mindre** : slet ikke, på ingen måde.

I trykt udgave: Bind 24 side 364 linje 20

◀ **ex tempore** : lat., på stedet, uden forberedelse. SK havde altså tænkt at ekstemperere sine prædikener (se NB24:74); Sokrates ekstempererede også (se NB24:65).

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 17

◀ **en af Mynsters Prædikener** : Af de prædikener, som J.P. Mynster (334,21) udgav, ejede SK følgende udgaver: *Prædikener* bd. 1, 3. opl., Kbh. 1826 [1810], bd. 2, 2. opl., Kbh. 1832 [1815], ktl. 228 og ktl. 2192; *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (358,14); *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231; *Prædikener holdte i Aaret 1848*, Kbh. 1849, ktl. 232; og *Prædikener holdte i Aarene 1849 og 1850*, Kbh. 1851, ktl. 233.

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 19

◀ **vilde (...)** sagt : dvs. ville have sagt.

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 21

◀ **den gavnlige Skik ... læse Prædikenerne op** : Det vides ikke, hvad SK sigter til. – **Engelland**: dvs. England.

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 22

◀ **det levende Ord** : allusion til N.F.S. Grundtvig og grundtvigianerne.

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 23

◀ **Mynsters Prædikens Betydning for mig, hvad der er arvet efter min Fader** : I journaloptegnelsen NB2:267, fra april 1847, skriver SK: »Jeg er opdragen ved Mynsters Prædikener – af min Fader«, SKS 20, 240,22; sml. »Jeg er paa en Maade opdragen ved Biskop M.s Prædiken, jeg har senere fra mit 25de Aar læst M.s Prædiken Aar ud og Aar ind« (*Pap.* X 6 B 212, s. 334). Og i journaloptegnelsen NB5:81, fra juni 1848, skriver han: »Og dog elsker jeg B. M. [biskop Mynster], det er mit eneste Ønske, at gjøre Alt for at bestyrke hans Anseelse; thi jeg har beundret ham, og, msklig talt, beundrer jeg ham; og hver Gang jeg kan gjøre Noget til hans Fordeel, saa tænker jeg paa min Fader, hvem jeg troer, det glæder«, SKS 20, 406. Sml. også journaloptegnelserne NB11:154, fra maj el. juni 1849, SKS 22, 92,14f., NB18:77, fra maj el. juni 1850, i SKS 23, 305,9f., og NB22:120, i SKS 24, 166. SK hørte if. eget senere udsagn altid Mynster, når denne prædikede i København, jf. journalen NB28, *Pap.* XI 1 A 1, s. 6. – **min Fader**: 336,7. Som første residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København var J.P. Mynster skriftefader for SKs far, dog først fra 1820 og frem til 1828, da han blev slotspræst.

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 27

◀ **Søndagen d. 18 Mai prædikede jeg i Citadellet** : SK prædikede søndag den 18. maj 1851, dvs. 4. søndag efter påske, i Citadelskirken (el. Kastelskirken) over epistelteksten Jak 1,17-21. Se prædikantlisten i *Fædrelandet*, 17. maj 1851, nr. 11, s. 452: »Citadellet, Mag. S. Kierkegaard, Kl. 9½«. Den 21. maj modtog SK to breve fra kvindelige tilhørere. Den ene, der kalder sig 'e - e', skriver bl.a.: »I Søndags stod De anmeldt som Prædikant i Citadellet. Hvor kunde jeg andet end gaae derud og jeg blev ikke skuffet. Det var ikke een af de Prædikener jeg saaitid har hørt og glemt før den var ude. Nei, fra det rige, varme Hjerte strømmede Talen, forfærdende, men tillige opbyggelig og beroligende, og trængte ind i Hjertet for aldrig at glemmes, men for at bære evige, velsignelsesrige Frugter« (*B&A*, nr. 277, bd. 1, s. 298f.). Den anden, der kalder sig 'S:F:', takker dybt for SKs prædiken i Citadelskirken: »For mig var den Dag en Festdag til Opbyggelse og jeg troer, det er gaaet Flere som mig« (*B&A*, nr. 278, bd. 1, 301). SK udgav først sin prædiken den 3. sept. 1855 under titlen *Guds Uforanderlighed. En Tale af S. Kierkegaard* (SV2 14, [287]-306).

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 31

◀ **min første, min kjere Text Jacob 1** : SK skriver i forordet til sin prædiken, *Guds Uforanderlighed*: »Denne Tale er holdet i Citadellets Kirke den 18de Mai 1851. Texten er den første jeg har benyttet; senere er den oftere blevet fremdraget; nu vender jeg atter tilbage til den« (SV2 14, 291). SK havde flere gange benyttet temaet fra Jak 1, 17-21 (358,1).

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 31

◀ **med Tanken om »hende«** : dvs. med tanke på Regine (352,12). Se den udførlige journaloptegnelse NB25:109 (»Om 'Hende'«, maj 1852), hvori det bl.a. hedder: »Den paafølgende Søndag [9. maj 1852] var jeg i Kirke og hørte Paulli, hun ogsaa. Hun satte sig i Nærheden af det Sted, hvor jeg staaer. Hvad skeer? Paulli prædiker ikke over Evangeliet, men over Epistelen, og den er: al god Gave og al fuldkommen Gave o: s: v.: / Idet hun hører disse Ord, vender hun, skjult af Naboen, Hovedet til Side, og et Blik mod mig, saare inderligt. Jeg saae ubestemt hen for mig. / Til dette Ord knytter sig det første religieuse Indtryk, hun har af mig, og det er den Text, jeg saa stærkt har fremhævet. Egentligen havde jeg ikke troet, at hun erindrede det, skjøndt jeg dog (af Sibbern) veed, at hun har læst de to Taler 1843, hvor denne Text er brugt« (SKS 24, 521).

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 32

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 24 side 365 linje 33

◀ **animeret** : opmuntret, opløftet.

I trykt udgave: Bind 24 side 366 linje 3

◀ **der gaaer altfor abnorm Tid med** : dvs. der medgår urimeligt megen tid dertil.

I trykt udgave: Bind 24 side 366 linje 6

◀ **faldt det mig paa Sinde** : fast udtryk: slog det mig.

I trykt udgave: Bind 24 side 366 linje 8

◀ **ex tempore** : lat., på stedet, uden forberedelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 366 linje 8

◀ **marquere** : dvs. markere, udtrykke.

I trykt udgave: Bind 24 side 366 linje 13

◀ **Søndagen, den næste efter d. 18. Mai ... med min Naade** : Søndag den 25. maj, som SK her sigter til, var femte søndag efter påske, hvor evangelieteksten var Joh 16,23-28 og epistelteksten Jak 1,22-27. SK har imidlertid ikke læst Mynsters *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (358,14) efter den rækkefølge, der er angivet med kirkeåret. SK taler om epistelteksten til søndag sexagesima, nemlig 2 Kor 12,2-9, hvor Paulus bl.a. skriver: »Og at [for at] jeg ikke skal hovmode mig af de høie Aabenbarelsen, er mig given en Torn i Kjødet, en Satans Engel, at han skal slaee mig paa Munden, paa det [for at] jeg ikke skal hovmode mig. Om denne bad jeg Herren tre Gange, at han maatte lade af fra mig [tage den fra mig]: men han sagde til mig; min Naade er dig nok, thi min Kraft fuldkommes i Skrøbelighed. Derfor vil jeg helst rose mig af mine Skrøbeligheder, at Christi Kraft kan boe i mig«, v. 7-9 (NT-1819). SKs udtryk »Pælen i Kjødet« findes ikke i NT-1819, heller ikke hos Mynster, hvorimod den foregående Chr. VI's bibel fra 1740 har udtrykket, som kan føres tilbage til Chr. III's reformationsbibel fra 1550. Mynsters prædiken, »XIV. Vor Pligt at nøies med Guds Naade«, findes i anførte prædikensamling bd. 1, 1837, s. 191-203.

I trykt udgave: Bind 24 side 366 linje 25

◀ **forcere** : tvinge.

I trykt udgave: Bind 24 side 366 linje 30

◀ **vove saa langt ud** : dvs. vove mig så langt ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 367 linje 3

◀ **p. 118 i denne Journal** : se NB24:90.

I trykt udgave: Bind 24 side 365m linje 1

◀ **Luther - Catharina v. Bora** : Martin Luther (349,36), der i 1524 definitivt havde forladt augustinerklosteret, giftede sig året efter med nonnen Katharina von Bora (1499-1552), der sammen med andre nonner var flygtet fra klostret i Nimbschen. De levede sammen i Wittenberg, hvor de fik seks børn. I kølvandet på N.M. Spandets lovforslag fra okt. 1850 om trosfrihed, der ville indføre borgerligt ægteskab, og fra 13. april 1851 lov om ægteskabs indgåelse udenfor for de anerkendte trossamfund eller imellem medlemmer af forskellige trossamfund m.v., opstod en debat om ægteskabets teologiske begrundelse. Debatten udspandt sig i aviserne og i en række skrifter, såsom A.G. Rudelbachs *Om det borgerlige Ægteskab* (335,1), hvori Luthers ægteskab diskuteres indgående, SKs artikel mod Rudelbach, der indeholder en note om Luthers ægteskab med Katharina von Bora (334,30), samt Mynsters korrigering af Rudelbach i tillægget »Om Luthers Ægteskab« i *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark* (335,1), s. 45-56 samt Rudelbachs besvarelse heraf (335,1). Se NB23:25, i SKS 24, 217.

I trykt udgave: Bind 24 side 367 linje 11

◀ **til Trods for** : på trods af, trodsende.

I trykt udgave: Bind 24 side 367 linje 15

◀ **notorisk** : alm. bekendt, fastslået.

I trykt udgave: Bind 24 side 367 linje 17

◀ **Luther** : 349,36.

I trykt udgave: Bind 24 side 367 linje 28

◀ **i Henry Calvins Leben ... mit Navn er nok.**« : sigter til og oversætter fra det sidste kapitel af Paul

Henry *Das Leben Johann Calvins* (361,6) bd. 3, 1844, s. 581f., hvor det hedder: »Belehrend ist es hiermit Luthers charakteristischen Ausspruch über sich selbst in dem Eingang zu seinem letzten Willen zu vergleichen, wo er mit Verschmähung aller gerichtlichen Form erklärt: '*Ich bin wohl bekannt im Himmel, auf // der Erde und in der Hölle*, und bin angesehen genug, daß man mir Glauben schenken kann, da Gott mir, obwohl einem verdammungswürdigen und elenden Sünder, aus väterlicher Barmherzigkeit das Evangelium seines Sohnes anvertraut, und mich darin treu und wahrhaft hat erfinden lassen, so daß Viele in der Welt jenes durch mich empfangen und mich als einen Lehrer der Wahrheit erkannt haben, indem ich den Bann des Papstes, des Kaisers, der Könige, Fürsten und Priester, ja aller Teufel Haß verachtet habe. Wie sollte also nicht bei der Verfügung über ein so Unbedeutendes das Zeugniß meiner Handschrift hinreichen? und gesagt werden können: *Dies schrieb der Sachwalter Gottes und Zeuge seines Evangeliums, Dr. Martin Luther.*« Paul Henry bringer i en note s. 582 dette Luthers testamente efter den latinske ordlyd.

I trykt udgave: Bind 24 side 367 linje 29

◀ **lapset** : flabet, hoverende.

I trykt udgave: Bind 24 side 367 linje 34

◀ **Henry Calvins Leben 3^{die} D. p. 582 note** : hvor Luthers testamente findes anført på latin (367,29).

I trykt udgave: Bind 24 side 367m linje 1

◀ **Dogma** : af gr. dogme, trossætning, læresætning.

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 4

◀ **Det N. T. har aabenbart en Forkjerlighed for den ugifte Stand** : sigter formentlig til 1 Kor 7, hvor Paulus skriver om ægteskab og ugift stand, bl.a. »Hvad angår det, I skrev, så er det bedst for en mand ikke at røre en kvinde. Men for at undgå utugt skal enhver mand have sin hustru, og enhver kvinde sin mand«, v. 1-2.

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 5

◀ **den tillader dog ogsaa det at gifte sig som en Indulgents** : sigter til 1 Kor 7,9, hvor Paulus skriver om de ugifte og enkerne, at det er bedst, de forbliver som sådanne: »Men kunne de ikke afholde sig, da gifte de sig; thi det er bedre at gifte sig, end at lide Brynde« (NT-1819). – **Indulgents**: eftergivenesshed, overbærenhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 7

◀ **αδιαφορον** : gr. (adiáphoron), det, der ikke gør forskel; betegnelse for en ting, holdning el. handling, der er moralsk indifferent i forhold til den kristne lære. SK diskuterer flere steder begrebet, se fx NB21:124, i SKS 24, 75, samt kommentarerne hertil.

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 9

◀ **siger som Manden ... aldrig forlade Dig** : sigter til den stangberusede mand i Ludvig Holbergs komedie *Det lykkelige Skibbrud* (1731), der i 3. akt, 6. scene udbryder: »Ney, jeg har min Troe ikke haft meer end den eene Ruus udi 8te Dage, men det er sandt, jeg har ikke været ædrue i 8te Dage. (Synger en Ølvise, og raaber imellem) Ach du deylige Brændeviin; Man kan blive keed af en Slags Mad, man kan blive keed af en Slags Kone. Men jo meer man er i dit Selskab kiære Brændeviin, jo meer Lyst faaer man til dig. Jeg skal ikke forlade dig til min Døde-Dag, forlad du heller ikke mig; Nu maa jeg dog forlade dig udi 2 Dage, eftersom jeg skal have Bryllup i Overmorgen«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (342,23) bd. 4.

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 14

◀ **friste Gud** : udæske, udfordre Gud.

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 19

◀ **Pfui** : fy, fj (328,3).

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 19

◀ **I Middelalderen kunde man ikke Græsk** : 368,23.

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 21

◀ **simplement** : fr. simpelthen, rent ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 22

◀ **Det magelige, verdslige Sind ... Erasmus Rotterdams Leben ... Hamburg 1828 p. 115 ø** : se 1. del, 1. afsnit (»Die Jugendgeschichte des Erasmus, und was er als Mensch gewesen«) af Adolf Müllers bog om Erasmus af Rotterdam (371,20), *Leben des Erasmus von Rotterdam. Mit einleitenden Betrachtungen über die analoge Entwicklung der Menschheit und des einzelnen Menschen. Eine gekrönte Preisschrift*, Hamborg 1828, hvori det hedder: »Was seine Kenntnisse oder seine wissenschaftliche Bildung betrifft, so können wir dieselbe als er das Kloster Stein verließ, keinesweges vielseitig nennen. Seinen lateinischen Stil hatte er schon zu einer außerordentlichen Fertigkeit ausgebildet, und Alles was wir in Versen und in Prosa aus jener Zeit von ihm noch übrig haben, trägt das Gepräge seiner Gewandtheit, und zeugt für sein fleißiges Studium der römischen Classiker. Im Griechischen wußte er wenig; allein es var damals auch durchaus ungewöhnlich diese Sprache in der Jugend zu erlernen, und mußte es sein, da die zahllosen Hülfsmittel, als Lesebøger, Grammatiken und Lexika, die heut dem Knaben das Erlernen dieser Sprache so sehr erleichtern, jener Zeit durchaus fehlten, und Lehrer ebenfalls selten, oder eigentlich außerhalb Italien gar nicht da waren. Ueberdieß var die Barbarei og der Aberglaube so groß, daß es dem frommen Sohne der Kirche nicht einmal erlaabt var sich mit dem Griechischen zu beschäftigen. Erasmus selbst sagte senere ein- // mal: In meiner Jugend lag auf unserm Deutschland eine so dichte Finsterniß, daß man den sogar für einen Ketzner hielt, der sich auf die griechische Sprache verstand«, s. 114f. – **Erasmus Rotterdams**: dvs. Erasmus af Rotterdam (1466/1469-1536), holl., katolsk teolog, filolog og forf.; berømmet for sin lærdom og videnskabelighed; en ledende skikkelse i den nordeuropæiske humanisme. Hans udgave af NT på gr. med filologiske forklaringer fra 1516, ledsaget af en lat. oversættelse med kommentarer, fik grundlæggende betydning for reformationen. Til en begyndelse var Erasmus positivt stemt over for Luthers reformtanker, men tog efterhånden mere og mere afstand fra dem, bl.a. som en følge af deres strid om friheden, jf. Erasmus' skrift *De libero arbitrio* (Om den frie vilje) fra 1524 og samme år Luthers' modskrift *De servo arbitrio* (Om den trælboundne vilje). – **sat fast**: fastsat.

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 23

◀ **mynstres ud** : dvs. mønstres ud, kasseres (efter en kritisk undersøgelse).

I trykt udgave: Bind 24 side 368 linje 30

◀ **Forretningen** : opgaven.

I trykt udgave: Bind 24 side 369 linje 7

◀ **gjøre lyst** : fast udtryk: egl. skaffe daglyset adgang til skov o.l. ved at foretage udtynding; overført: tynde ud i en mængde.

I trykt udgave: Bind 24 side 369 linje 7

◀ **derfor er jeg ogsaa ... jeg har ikke Troen** : Dette har SK endnu ikke offentligt sagt i eget navn, men han har i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) ladet pseudonymet Johannes Climacus erklære: »Undertegnede, Johannes Climacus, der har skrevet denne Bog, udgiver sig ikke for at være en Christen« (SKS 7, 560,3f.). Sml. NB17:28, i SKS 23, 182. I *Indøvelse i Christendom* udgiver Anti-Climacus sig heller ikke for at være en kristen (389,20). I følgebillet til *Om min Forfatter-Virkosmhed* (383,7), der er dateret nov. 1850, s. 17, skriver SK dog om sin position, at han aldrig har beskyldt nogen for ikke at være kristen, at han aldrig har kaldt sig selv kristen, men tværtimod fra begyndelsen sagt, at han var 'uden myndighed' (jf. SV2 13, [539]).

I trykt udgave: Bind 24 side 369 linje 9

◀ **lægge (...) det saa nær** : gøre det så nærliggende el. let (for nogen).

I trykt udgave: Bind 24 side 369 linje 17

◀ **i sit Første** : i begyndelsen.

I trykt udgave: Bind 24 side 369 linje 21

◀ **Tiber var som bekjendt villig til at optage Xstus blandt Guderne** : se 2. bog, kap. 2 (»Tiberius ved Efterretningen om Christus«) af *Kirkens Historie gjennem de tre første Aarhundreder af Eusebius*, overs. af C.H. Muus, Kbh. 1832, ktl. U 37. Her fortælles, hvordan Tiberius Claudius Nero (42 f.Kr. - 37 e.Kr.), rom. kejser 14-37, reagerede på Pilatus' meddelse om Jesus: »Da vor Frelasers underfulde Opstandelse og Himmelfart allerede var kommen Mange for Øren, gav *Pilatus* – efter den herskende Skik at indberette alle Nyheder – Keiser *Tiberius* Underretning om Jesu Christi Opstandelse fra de Døde, hvorom der alt [allerede] taledes i hele Palæstina, ligesom han da ogsaa meldte om hans øvrige Underværker og hvorledes Mange holdt ham for en Gud. Denne Indberetning skal derpaa Tiberius have forelagt *Raadet*, hvilket dog forkastede

Sagen, som det synes, fornærmet over, ved denne Leilighed at være forbigaaet, da efter en gammel Lovs Medfør Ingen uden Raadets Samtykke og Bestemmelse maatte optages blandt Guderne. Men i Grunden gik det nok saaledes, fordi Guds saliggjørende Ord kan undvære menneskelig Bifald og Bistand. Imidlertid blev Tiberius ligefuldt ved sin forudfattede Mening og tog ingen haarde Forholdsregler imod Christendommen. / Den berømte *Tertullian*, der var ret indviet i den romerske Lovgivning, har i sit paa Latin forfattede, men paa Græsk oversatte Forsvar for de Christne [= *Apologeticum*, V, xxi], denne Sag angaaende, følgende Sted. 'Det var – at jeg skal tale om disse Love – en gammel Anordning, at Ingen af Keiseren maatte *forgudes*, førend Raadet havde givet sit Bifald. (...) Da Tiberius, i hvis Tid Christnavnet først opkom i Verden, fra Palæstina fik Underretning om Christus, meddeelte han Raadet samme og lod det vide sine Tanker; men, da Sagen dog ikke gik igjennem, blev alligevel han ved Sit og truede de Christnes Anklagere med Døden.' Det himmelske Forsyn gav ham dette Indfald, paa det at Evangeliet uden Modstand kunde slaae Rødder og udbrede sig over al Verden«, s. 62f.

I trykt udgave: Bind 24 side 369 linje 22

◀ **erkjendt** : anerkendt.

I trykt udgave: Bind 24 side 369 linje 29

◀ **altsaa og**: også.

I trykt udgave: Bind 24 side 369 linje 31

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 24 side 369 linje 32

◀ **Den Hellig-Aand** : ældre form af Helligånden.

I trykt udgave: Bind 24 side 370 linje 2

◀ **pc** : procent.

I trykt udgave: Bind 24 side 370 linje 10

◀ **1ste Pintsedag** : dvs. søndag den 8. juni 1851, hvor dagens lektie var ApG 2,1-11 og Joh 14,23ff.

I trykt udgave: Bind 24 side 370 linje 12

◀ **Paulli prædikede, han prædikede ... Apostlene vare Prædikanterne**◀ : Paulli prædikede til højmesse i Slotskirken denne søndag kl. 10, jf. *Adresseavisen*, 1851, nr. 133 (7. juni). Paulli, der havde for vane at tilintetgøre sine manuskripter, udgav aldrig denne prædiken, jf. J.H. Paulli *Taler i Kirken og ved særegne Leiligheder*, udg. af C.L.N. Mynster, Kbh. 1866, s. III. – **Paulli**: Just Henrik Voltelen Paulli (1809-65), da. teolog og præst; fra 1837 slotspræst ved Christiansborg Slotskirke og fra 1840 tillige hofpræst. Paulli var nært knyttet til biskop J.P. Mynster (hvis ældste datter han giftede sig med i 1842) og en fortrolig ven af H.L. Martensen (392,1); i 1840 blev han ridder af Dannebrog. I sit bibliotek havde SK Paullis bidrag til den praktiske teologis historie, *Dr. Niels Hemmingsens Pastoraltheologie*, Kbh. 1851, ktl. 715, der blev averteret som udkommet i *Adresseavisen* 1851, nr. 152 (1. juli). Paulli forsvarede denne afhandling for den teologiske doktorgrad den 30. juni 1851.

I trykt udgave: Bind 24 side 370 linje 13

◀ **fede Levebrøds-Prædikanter, der ere Ridder af D.** : som fx Paulli (370,13).

I trykt udgave: Bind 24 side 370 linje 23

◀ **saa var da 101 ude** : fast udtryk, 'så var spillet tabt' el. 'så var Pokker løs'; 'hundrede og ét' er et kortspil, som vindes af den spiller, der først får 101 point.

I trykt udgave: Bind 24 side 370 linje 25

◀ **Saa vedblev han »de Troende vare ... Alt var fælles.**◀ : Paulli må her have inddraget ApG 4,32.34-35, hvor der tales om ejendomsfællesskab: »Men de Troendes Mængde havde eet Hierte og een Siel; og end ikke Een sagde Noget af sit Gods at være hans eget, men alle Ting vare dem tilfælles. (...). Der var ei heller nogen Trængende iblandt dem; thi saa mange, som eiede Agre, eller Huse, solgte dem, og frembare Værdien af det Solgte, og lagde det for Apostlernes Fødder; men der blev uddeelt til Enhver, eftersom han havde behov« (NT-1819). – **eendrægteligen**: el. endrægtigt, dvs. i enighed.

I trykt udgave: Bind 24 side 370 linje 26

◀ **rørigt** : oprørende; spiller måske også på betydningen: (om mad) kraftigt, vanskeligt at fordøje.

I trykt udgave: Bind 24 side 370 linje 28

◀ **Hs Højærv.** : dvs. Hans Højærværdighed. If. rangforordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808), som omfattede ni klasser inddelt i rangnumre, indgik 'højærværdig' i titulaturen for den højere og højeste gejstlighed, placeret i 1. til 6. klasse, således både biskopper, stiftsprovster og Københavns sognepræster, hofprædikanter og teologiske doktorer m.fl. Mynster havde i *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark* (335,1) – måske også med SK i tankerne – beklaget misbrugen af de gejstlige titler: »Vistnok kunne mange Theologer ikke frifindes for efter gammel Skik at bære Titel af 'Højærværdigheder,' og allerede dette synes mere og mere at gøres dem til Brøde. Det er en Jammerlighed – hvoraf der dog nu blandt os vel neppe findes Spor tilbage – naar Nogen vil kaste sin Rang eller Titel i Vægtskaalen, og mene dermed at kunne gjøre sin Mening gjeldende; derimod synes det nu at blive Skik, at bruge en Mands Titel som en Grund til at forkaste hans Mening, og under theologiske eller kirkelige Stridigheder hører man jævnlig dem, der mene at have sagt noget meget Vittigt og Bidende, naar de have kaldt deres Modstandere 'Højærværdigheder'. – 'Et Steenkast er et meget slet Argument,' sagde Fichte, da det unge Berlin slog hans Vinduer ind; og saaledes, hvad enten man kalder dem, man vil haane, 'Højærværdigheder' eller 'Posekigere,' er Argumentet lige slet og lige raat«, s. 8f.

I trykt udgave: Bind 24 side 370 linje 30

◀ **I den ellers ypperlige Prædiken ... og den anden.**◀ : sigter til J.P. Mynsters (334,21) prædiken på anden søndag i fasten over 1 Thess 4,1-7 (om hellighed), kaldet »XIX. Om Reenhed i Hierte og Levnet«, i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (358,14) bd. 1, 1837, s. 230-242. Den apostel, Mynster følger, er Paulus (371,13). Udtrykket »Vellyst« er Mynsters, men ikke »Uredelighed«. Den overgang, SK sigter til, lyder: »Lader os tænke tilbage paa vor Text. Dens Formaning er denne: Guds Villie er vor Helliggiørelse; han kaldte os, ikke til Ureenhed, men til Hellighed. Men bliver da Apostelen i sin Anvendelse heraf staaende ved den Advarsel, vi hidindtil have udviklet? Er Livet reent, fordi det i denne Henseende er anstændigt? er Hiertet reent, fordi disse Lidenskaber ere udslukte? O du, som berømmer din Styrke, din tidlige Viisdom, fordi du stod, hvor de Andre faldt, som priser dig selv, at du ikke er som de Besmittede, hvilke du afskyer: ere da dine Hænder rene, naar dog slet Vinding klæber ved dem? er dit Hierte reent, naar dog lav Egennytte fylder det? Denne er det egentlig, som besmitter og fordærver baade Tanke og Levnet, i hvilke af sine tusinde Skikkelser den end viser sig; og hvad enten det er Guld eller Vellyst, du søger, opoffrende det Store og Gode for det Lave og Slette, det Evige for det Timelige, opoffrende Gud og hans Villie og hans Velbehag for Verden og dig selv, da er du dog, paa din Vis, indviklet i den Ureenhed, hvilken du fordømmer, naar den ytrer sig paa en anden Maade end din egen, og du kan ikke hæve rene Hænder, ikke tillidsfuldt Hierte op til Ham, som seer i Løndom, og som betaler aabenbare. Derfor er der nøie Sammenhæng i Apostelens Tale, naar han til den foregaaende Advarsel føier denne: Ingen undertrykke eller forfordele sin Broder i nogen Handel, thi Herren er Hevner over alt Saadant, som vi stedse have sagt og vidnet for Eder; naar han altsaa paaminder om, at Gierrighed, ligesaa vel som Vellyst, besmitter Levnet og Hierte«, s. 236f.

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 2

◀ **altereret** : forandret, forværret.

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 9

◀ en **Slump** : en portion, et antal.

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 10

◀ det **ene** : eneste.

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 11

◀ **jo jeg takker** : ironisk udtryk, svarende til: jo tak.

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 13

◀ **Paulus** : den betydeligste skikkelse i den ældste kristendom, formentlig henrettet o. 65 i Rom. De 13 breve, der i NT er overleveret under Paulus' navn, blev på SKs tid almindeligvis alle anset for ægte; i dag regnes normalt kun de syv eller ni for ægte, heriblandt Romerbrevet, de to Korintherbreve og Galaterbrevet.

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 13

◀ **Erasmus Rotterd. siger etsteds ... Hamburg 1828 p. 235** : se A. Müllers *Leben des Erasmus von Rotterdam* (368,23), hvor der s. 235 bringes et citat fra Erasmus' satiriske skrift: »Die Fürsten überlassen die

Frömmigkeit dem gemeinen Manne, dieser dem Kirchenbeamten; die weltlichen Geistlichen schieben es auf die unter einer Regel stehenden, diese auf die Mönche, die laxeren auf die strengeren, diese auf die Bettelmönche und diese auf die Karthäuser, bei denen noch allein die Frömmigkeit zu suchen ist, und zwar so zu suchen, daß man nicht leicht etwas von ihr zu sehen bekommen wird«, s. 235. SK skriver »Karthäuserne« for 'Karthäuserne', dvs. karteuserne, den munkeorden, som Bruno af Köln grundlagde i 1084 i Chartreusedalen nord for Grenoble. – **Erasmus Rotterd.**: dvs. Rotterdamus el. Roterodamus. – **Εγκωμιον μωριας**: gr. (Enkēmion mērias) titlen på Erasmus' satiriske skrift, *Tåbelighedens lovprisning* fra 1511 (lat., Moriae encomium el. Laus stultitiae). Müller anfører selv den græske titel i en note s. 230, men benytter ellers den tyske, *Lob der Narrheit*. – **seculares**: lat., verdslige; betegnelse for de gejstlige, der i middelalderen ikke bandt sig til noget kloster og derfor heller ikke var forpligtet af nogen kloster- el. ordensregel, modsat de såkaldte 'regulares', der levede i et ordenssamfund.

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 20

◀ **Socrates** ^s : 325,25.

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 30

◀ **Der fortælles om ham ... at filosophere ethisk** : Diogenes Laertios beretter i 2. bog, kap. 5, 21 af sin filosofihistorie om, hvordan Sokrates opgav naturfilosofien til fordel for etikken (364,3). Han siger også om Sokrates (kap. 5, 22): »Han behøvede ikke, som mange andre, at besøge fremmede Steder, uden naar han skulde gjøre Krigstjeneste; i den øvrige Tid blev han hvor han var«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (361,23); bd. 1, s. 66.

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 31

◀ **selv siger han etsteds i Indgangen ... af Mskene i Byen** : sigter til Platons dialog *Faidros* (230d), hvor Sokrates slår sig ned sammen med Faidros under et træ uden for bymuren: »[Faidros:] Du minder jo, som du selv antyder, mest af alt om en fremmed Turist, der ikke kan finde Vej paa egen Haand; man skulde ikke tro, du hørte hjemme her i Landet. I den Grad elsker du Byen og forlader den aldrig – jeg vil ikke sige for at rejse til Udlandet, men jeg tror virkelig, at du overhovedet ikke gaar udenfor Bymuren. / Sokrates: Det maa du nu give mig Lov til, min gode Ven. Jeg har nemlig Lyst til at lære, og Landskaberne og Træerne kan virkelig ikke lære mig noget; men det kan Menneskene inde i Byen« (*Platons Skrifter* bd. 6, 17f.).

I trykt udgave: Bind 24 side 371 linje 32

◀ **Pathos** : lidelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 372 linje 11

◀ **han er standset paa det uendelig Negative** : SK bestemmer i sin magisterafhandling *Om Begrebet Ironi* (1841) Sokrates' standpunkt som 'uendelig negativitet' el. 'absolut uendelig negativitet', jf. SKS 1, 260 og 299.

I trykt udgave: Bind 24 side 372 linje 18

◀ **Socrates meente ... alle vare uvidende** : se *Sokrates' Forsvarstale* (20c-23b) af Platon, hvor Sokrates fortæller om sit guddommelige kald. Efter at Chairefon havde spurgt oraklet i Delfi, om der var nogen visere end Sokrates, og dette var blevet benægtet, havde Sokrates sat alt ind på at udgrunde gudens mening med ordene. Han opsøgte nu enhver, der regnedes for vis, for at udspørge dem og undersøge arten af deres visdom. Han måtte efterhånden sande, at guden havde ret, idet Sokrates' visdom bestod deri, at han vidste, at den menneskelige visdom strengt taget intet er værd: »Derfor bliver jeg ogsaa rastløs ved med min Søgen og Forsken, som Guden har anvist mig det, hver Gang jeg mener, at der er en af mine Landsmænd eller en af de Fremmede her i Byen, der er vis; og naar jeg har opdaget, at han ikke er det, viser jeg ham det og støtter dermed Gudens Sag. / Det har jeg haft saa travlt med, at jeg ikke har haft Tid til at beskæftige mig i nævneværdig Grad med Byens og med mine egne private Anliggender, og jeg er i den dybeste Fattigdom paa Grund af mit Arbejde i Gudens Tjeneste« (*Platons Skrifter* bd. 1, s. 272). Sml. *Philosophiske Smuler* (1844), i SKS 4, 219. – **Ærende**: ældre form af ærinde.

I trykt udgave: Bind 24 side 372 linje 25

◀ **efter at Aabenbaringen er blevet Mskene til Deel** : dvs. efter at Gud har åbenbaret sig i Jesus af Nazaret.

I trykt udgave: Bind 24 side 372 linje 28

◀ **ad modum** : lat., ligesom, i stil med.

I trykt udgave: Bind 24 side 372 linje 29

◀ **det Socratiske: om Du veed Noget eller Du ikke veed Noget** : sigter til Sokrates som en intellektualist, der rettede sine spørgsmål mod (indbildt) viden. Sokrates skelnede ml. at vide og ikke at vide, som det ofte fremhæves af SK; se fx mottoet for *Begrebet Angest* (1844), i SKS 4, 310, el. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i SKS 7, 298 og 507 samt kommentarerne hertil.

I trykt udgave: Bind 24 side 372 linje 29

◀ **Lessing (wolfembüttelske Fragment) Opfattelse af Xstus** : Den ty. lærde forf. Gotthold Ephraim Lessing (1729-81) udgav i sin egenskab af bibliotekar i byen Wolfenbüttel i Braunschweig anonymt dele af et utrykt manuskript af den afdøde ty. (rationalistiske) teolog Hermann Samuel Reimarus (1694-1768). Der sigtes her til *Von dem Zwecke Jesu und seiner Jünger. Noch ein Fragment des Wolfenbüttelschen Ungenannten*, Braunschweig 1778, s. 112-127 (= 1. del, § 30-33) og s. 129ff. (= 2. del, § 2ff.), hvor det vises, at Jesu disciple først opfattede Jesus som en verdslig konge, der skulle besejre den rom. besættelsesmagt og genoprette den jødiske stats selvstændighed; men da dette mislykkes ved Jesu død, omfortolkede de hans liv religiøst. Se journaloptegnelsen NB11:118 (1849), i SKS 22, 66 med kommentar.

I trykt udgave: Bind 24 side 372 linje 33

◀ **aabenbar** : dvs. åbenbart, tydeligvis.

I trykt udgave: Bind 24 side 372 linje 34

◀ **Bemærkning** : iagttagelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 372 linje 35

◀ **men at det er** : dvs. men Lessing mener, at det er.

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 3

◀ **Afdøen** : 330,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 11

◀ **Dæmoniske (i ond Forstand)** : dvs. dæmoniske i kristen el. nytestamentlig forstand (modsat i gr. (filosofisk) forstand). I *Begrebet Angest*, i SKS 4, 420-453, bestemmer SK det dæmoniske som et ufrit forhold til det gode.

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 19

◀ **»I skulle stilles for Konger ... i samme Stund.«** : frit citat fra beretningen i Matt 10,18-20 om Jesu udsendelse af de 12 disciple, til hvem han siger: »I skulle og [tillige] føres for Fyrster og Konger for min Skyld, dem og Hedningerne til et Vidnesbyrd. Men naar de overantvorde Eder [udleverer jer], da bekymrer Eder ikke for, hvorledes eller hvad I skulle tale, thi det skal gives Eder i den samme Time, hvad I skulle tale. Thi I ere ikke de, som tale, men det er Eders Faders Aand, som taler i Eder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 23

◀ **Dette forklares nu paa Grund af Aandens Bistand** : se forrige kommentar.

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 25

◀ **og sidde**: også; ligeledes, alligevel.

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 29

◀ **ere generede for** : er undselige over for.

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 29

◀ **enig med sig selv** : afklaret, besluttet.

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 31

◀ **just deri stikker Hemmeligheden** : dvs. netop det er forklaringen; talemåden findes optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 1, s. 404.

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 35

◀ **Kunst-Tale** : retorisk udformet tale.

I trykt udgave: Bind 24 side 373 linje 36

◀ **Løgner er en Videnskab, sagde Fanden, han hørte Forelæsninger i Kiel** : ordsprog, der findes optegnet som nr. 6156 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (373,35) bd. 1, s. 673.

I trykt udgave: Bind 24 side 374 linje 6

◀ **Biskop Mynster** : 334,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 374 linje 8

◀ **igaar** : Det vides ikke, hvornår denne samtale fandt sted. Sidst, SK havde talt med Mynster, var den 2. maj 1851 (se NB24:30), og næste gang blev den 9. aug. 1851 (se NB24:121). Det har dog været i perioden fra medio juni til medio juli, hvor Mynster var hjemme ml. sine to visitatsrejser (334,22).

I trykt udgave: Bind 24 side 374 linje 8

◀ **havde paa Munden** : fast udtryk, have noget på munden el. på læberne, dvs. være lige ved at sige noget.

I trykt udgave: Bind 24 side 374 linje 9

◀ **Løgner er Videnskab, Sandheden et Paradox** : Dette er indholdet af 2. del, 2. afsnit, 2. kap. («Den subjektive Sandhed, Inderligheden; Sandheden er Subjektiviteten») af SKs pseudonyme værk *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i *SKS 7*, 173-228. Sml. SKs udkast til en artikel (*Pap. X 6 B 207*, s. 322), hvor han uden at nævne Mynsters navn bruger dette ordsprog mod denne.

I trykt udgave: Bind 24 side 374 linje 11

◀ **Frygt og Bæven** : Med denne optegnelse og senere NB24:108 gør SK – i forlængelse af sit tidligere pseudonyme værk *Frygt og Bæven* (1843) – udkast til en ny 'Frygt og Bæven', jf. NB25:2 og NB25:34, i *SKS 24*, 438 og 458. Sml. optegnelsen *Pap. X 5 A 132*, s. 140ff. («Ny 'Frygt og Bæven'») i NB28 (1853).

I trykt udgave: Bind 24 side 374 linje 15

◀ **Abraham ... stødte den i Isaak** : Udgangspunktet for SKs fremstilling af Abraham er beretningen om dennes ofring af sin søn, Isak, i 1 Mos 22,1-19: »/1/ Og det skede derefter, at Gud fristede Abraham, og sagde til ham: Abraham, og han sagde: see, her er jeg. /2/ Og han sagde: tag nu din Søn din eeneste, som du haver kier, Isaak, og gak du til Moria Land; og ofre ham der til et Brænd-Offet paa eet af Biergene, som jeg vil sige dig. /3/ Saa stod Abraham aarle op om Morgenen, og sadlede sit Asen, og tog to af sine Drengene med sig, og Isaak sin Søn; og han kløvede Vedden til Brænd-Offet, og gjorde sig rede, og gik til Steden, som Gud havde sagt ham. /4/ Paa den tredie Dag, da opløftede Abraham sine Øine, og saae Steden langt borte. /5/ Da sagde Abraham til sine Drengene: bliver her for eder med Asenet, og jeg og Drengen vi vil gaae derhen; og vi vil tilbede, og komme til eder igien. /6/ Og Abraham tog Vedden til Brænd-Offet, og lagde paa Isaak sin Søn, men han tog Ilden og Kniven i sin Haand; og de gik begge tilsammen. /7/ Da taledes Isaak til Abraham sin Fader, og sagde: min Fader, og han sagde: see, her er jeg, min Søn! og han sagde: see, Ilden og Vedden, men hvor er Lammet til Brænd-Offet? /8/ Og Abraham sagde: Gud skal see sig om Lammet til Brænd-Offet, min Søn! saa gik de begge tilsammen. /9/ Og der de kom til den Sted, som Gud havde sagt ham, da bygde Abraham der et Alter, og lavede Vedden, og han bandt Isaak sin Søn, og lagde ham paa Alteret oven paa Vedden. /10/ Og Abraham rakte sin Haand ud, og greb Kniven, for at slagte sin Søn. /11/ Da raabte HERRENS Engel af Himmelen til ham, og sagde: Abraham, Abraham! og han sagde: see, her er jeg. /12/ Og han sagde: leg ikke din Haand paa Drengen, og gjør ham intet; thi nu kiender jeg, at du frygter Gud, og haver ikke sparet din Søn, din eeneste for mig. /13/ Da opløftede Abraham sine Øine, og saae, og see, en Væder bag ham hengde i Busken ved sine Horn; og Abraham gik og tog Væderen, og ofrede den til Brænd-Offet i sin Søns Sted. /14/ Saa kaldte Abraham den samme Steds Navn: HERREN skal see; hvilket siges paa denne Dag: paa HERRENS Bierg skal sees. /15/ Og HERRENS Engel raabte til Abraham anden Gang af Himmelen. /16/ Og han sagde: jeg haver soret ved mig, siger HERREN, at fordi du gjorde dette Stykke, og ikke sparede din Søn, din eeneste. /17/ Derfor vil jeg storligen velsigne dig, og meget mangfoldiggjøre din Sæd, som Stierne paa Himmelen, og som Sand, der er hos Havets Bredde; og din Sæd skal eie sine Fienders Port. /18/ Og udi din Sæd skal alle Folk paa Jorden velsignes; fordi at du lydte min Røst. /19/ Saa gik Abraham tilbage til sine Drengene, og de gjorde sig rede, og fore tilsammen til Beershaba; thi Abraham boede i Beershaba« (GT-1740). Det er også denne beretning, SK digter videre på i *Frygt og Bæven* (1843), i *SKS 4*, især 105-119.

I trykt udgave: Bind 24 side 374 linje 16

◀ **Jehova** : el. Jehovah, Guds navn i GT; egl. fejl for Jahwæh el. (som det ofte gengives) Jahve. Da jøderne ikke måtte udtale Guds navn, blev de fire konsonanttegn JHWH i den hebr. tekst forsynet med vokaltegnene fra 'Adonāj (med e i stedet for a), der på hebr. betyder Herren, for at minde læseren om, at der i stedet for Jahwæh skulle læses 'Adonāj; deraf den fejlagtige læsemåde Jehova. I GT-1740 gengives Jahve som regel med 'HERREN', således også i Es.

I trykt udgave: Bind 24 side 374 linje 19

◀ **Fristerens**: I beretningen om Jesu fristelse i ørkenen kaldes Djævelen også »Fristeren«, jf. Matt 4,3.

I trykt udgave: Bind 24 side 374 linje 33

◀ **saae sig ikke glad paa ham** : dvs. var ikke glad ved synet af ham.

I trykt udgave: Bind 24 side 375 linje 7

◀ **Sara** : Abrahams kone, mor til Isak.

I trykt udgave: Bind 24 side 375 linje 9

◀ **Troens Fader** : Abrahams titelatur i *Frygt og Bæven*; på baggrund af især Rom 4 og Gal 3,9 har Abraham fået tillagt denne betegnelse i den kirkelige tradition.

I trykt udgave: Bind 24 side 375 linje 13

◀ **adrette** : el. adrætte, behændige.

I trykt udgave: Bind 24 side 375 linje 21

◀ **Tjeneste-Mske** : person i en tjenende stilling; tyende.

I trykt udgave: Bind 24 side 375 linje 22

◀ »**Ingen var dog stor som Abraham, hvo kan begribe ham.**« : Således siger den fingerede beundrer af Abraham i *Frygt og Bæven* (1843), hvor det hedder: »Ingen var dog stor som Abraham, hvo er istand til at forstaae ham?« (SKS 4, 111). – **hvo**: hvem.

I trykt udgave: Bind 24 side 375 linje 24

◀ nu **vel**: i (alt for) høj grad.

I trykt udgave: Bind 24 side 375 linje 36

◀ **unødig** : dvs. nødig, ugerne.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 4

◀ **vovede saa langt ud** : dvs. vovede sig så langt ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 4

◀ »**hende**« : dvs. Regine (352,12). Sml. journaloptegnelsen NB25:109, i SKS 24, 521ff.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 5

◀ **betrygge** : sikre.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 8

◀ **i endelig Henseende** : dvs. i forhold til de praktiske livsfornødenheder, ikke mindst hvad angår en fast indkomst.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 9

◀ **O, medens jeg sover, vaager Du** : se journaloptegnelserne NB12:90 (SKS 22, 192) og NB18:39 (SKS 23, 274f.), hvor der henvises til en bøn i *Evangelisk-christelig Psalmebog, til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt*, Kbh. 1845 [1798], ktl. 197, s. 622: »Almægtige Gud (...). Du vaager over os, naar vi sove, og naar vi vaage, er det din Magt, som bevarer os, og dit Øie, der giver Raad for os.«

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 11

◀ **griber fejl** : griber forkert, tager fejl.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 11

◀ det **end** Bedre: endnu.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 12

◀ **p. 92 o: fl. i denne Journal** : se NB24:74.

I trykt udgave: Bind 24 side 375m linje 1

◀ **Mskslægtens**: menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 22

◀ **Underfundighed** : svigefuldhed, listighed, lumskhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 22

◀ **sku** : el. sgu, en ed.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 24

◀ **afdøe** : 330,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 26

◀ **Det er nu paa de Tide, som Vægteren siger** : På SKs tid gik der vægttere rundt i Københavns gader, de skulle tænde gadelygterne, opretholde ro og orden og gribe ind ved ildebrand; de skulle endvidere råbe de anordnede vægtervers hver hele time. Vægterverset, som synges kl. 22, lyder: »Om I vil Tiden vide, / Huusbonde, Pige og Dreng; / Da er det paa de Tide / Man føier sig til Seng! / Befaler Eder Herren frie, / Vær klog og snild, / Vogter Lys og Ild! / Vor Klokke er slagen Ti«, *Vægtervers, som synges om Natten af Vægterne i København, Kbh. 1850, s. [1].*

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 31

◀ **holdes oppe** : Der er tale om et ordspil, idet 'holdes oppe' både kan betyde holdes vågent (jf. referencen til vægterverset) og understøttes, dvs. fremholdes.

I trykt udgave: Bind 24 side 376 linje 32

◀ **gjorde al mulig Ophævelse** : gjorde et stort postyr.

I trykt udgave: Bind 24 side 377 linje 10

◀ **jo, jeg takker** : ironisk udbrud: jo tak!

I trykt udgave: Bind 24 side 377 linje 11

◀ **Gud-Msk.** : Gud-Mennesket, dvs. Kristus, der som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige og den menneskelige natur i sig.

I trykt udgave: Bind 24 side 377 linje 24

◀ **praktiserede** : fik lempet, listet.

I trykt udgave: Bind 24 side 377 linje 27

◀ **en Næringsdrivende** : dvs. en præst. Som embedsmænd var præsterne lønnet af staten, men derudover havde de bl.a. indtægter fra 'accidenser', dvs. vederlag for at forrette kirkelige handlinger som brudevielse, barnedåb og begravelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 377 linje 29

◀ **Grund-Skyld** : hovedfejl.

I trykt udgave: Bind 24 side 377 linje 30

◀ **drive Aflad** : gøre forretning med afladsbreve, dvs. de skriftlige forsikringer om eftergivelse af straf for synd, som den rom.-katolske kirke udstedte. De var især udbredt i den sene middelalder.

I trykt udgave: Bind 24 side 377 linje 30

◀ **da Luther paatalte det** : Luther (349,36) gjorde op med den grasserende afladshandel i de berømte 95 teser om aflad, »Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum« [lat., Drøftelse til klarlægning af afladens kraft og virkning], som han på Allehelgensaften, 31. okt. 1517, hængte på døren til slotskirken i Wittenberg. Fra denne dag regnes normalt reformationens begyndelse, om end Luther endnu ikke havde brudt med paven. I marts 1518 udsendte Luther en tysk traktat *Om afladen og nåden*, hvori han uddybede, hvordan det er troen, der er det afgørende i den nytestamentlige bod. Dette opgør med afladsinstitutionen var helt centralt i bruddet med den rom.-katolske kirke.

I trykt udgave: Bind 24 side 377 linje 33

◀ **ligge under** : være den svage.

I trykt udgave: Bind 24 side 378 linje 9

◀ **Vanheldede** : skæmmede, vansirede, forkrøblede.

I trykt udgave: Bind 24 side 378 linje 15

◀ **det kunde ikke være anderledes** : allusion til Luthers svar, da han på Rigsdagen i Worms 1521 blev bedt om med klare ord at erklære, om han ville tilbagekalde sin af kirken fordømte lære: »Hier stehe ich; ich kann nicht anders, Gott helfe mir! Amen!« C.F.G. Stang *Martin Luther. Sein Leben und Wirken*, Stuttgart 1838, ktl. 790, s. 123.

I trykt udgave: Bind 24 side 378 linje 27

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 24 side 379 linje 12

◀ **forcere mig ved** : tvinge el. nøde mig til.

I trykt udgave: Bind 24 side 379 linje 17

◀ **Jo, jeg takker** : ironisk udbrud: jo tak!

I trykt udgave: Bind 24 side 379 linje 27

◀ **tage (...) forfængeligt** : misbruge på en letfærdig måde.

I trykt udgave: Bind 24 side 379 linje 30

◀ **Reduplication** : egl. gen-fordobling, gentagelse; af SK ofte benyttet om refleksionsforhold, hvor noget abstrakt gentages (virkeliggøres) i konkret praksis el. eksistens.

I trykt udgave: Bind 24 side 380 linje 10

◀ **baroniseret** : ophøjet til baron.

I trykt udgave: Bind 24 side 380 linje 11

◀ **allehaande** : alle (mulige) slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 24 side 380 linje 17

◀ **Comerce** : dvs. kommers, løjer, sjov.

I trykt udgave: Bind 24 side 380 linje 18

◀ **at Mynster var en Regjeringsmand ... trods nogen Journalist** : Indtil 1848 var Mynster (334,21) som kongens personlige rådgiver kirkens reelle leder og han forstod at bruge sin magt (384,16). Efter folkestyrets indførelse i 1848, hvor der bl.a. blev indført en kultusminister med kirken som delområde (384,22), måtte Mynster forhandle sig frem til sine (ikke så store) politiske resultater. I en kladder om SKs forhold til Mynster fra 1852 (*Pap. X 6 B 212*, s. 334f.) uddybes sagen. Før 1848 har Mynster kunnet skjule sin svaghed bag »det kongelige danske Cancellie«, mens han efter 48 åbenbart »ikke vil være christelig Biskop ikke staae fast ene med Gud og Evigheden og Ansvaret og Dommen for Øie – men hellere spille verdslig klogt næsten som en Journalist«, s. 334f. SK anfører her en række eksempler på Mynsters svigt: »Herved sigter jeg blandt Andet til den Maade, paa hvilken der blev agiteret i den Spandetske Sag (...). Herved sigter jeg blandt Andet til, at han ordinerede Monrad, bøie sig efter Vinden, gaae med Strømmen (...). Herved sigter

jeg blandt Andet til den Maade, paa hvilken han nu, næsten democratisk, søger at insinuere 'Folke-Kirken', han Stats-Kirkens Eet og Alt. (...) Herved sigter jeg blandt Andet til hans Telegrapheringer med Professorerne og Videnskaben, med Martensen tidligt og sildigt, med Engelstoft ved Jubilæet, med Scharling, der ikke for Intet udgiver Michael M[olina], der heller ikke for Intet i Berlingske Tidende anbefales til almdl. Læsning. (...) Herved sigter jeg blandt Andet til at han byder paa (...) et Publikum.« Om Mynsters og journalisten Goldschmidt (335,2). Se journaloptegnelsen NB11:154 (1849), i SKS 22, 91f. Sml. H.L. Martensens brev til pastor Gude af 21. dec. 1850: »Tilforn blev dog i det mindste *Biskoppen* hørt i enhver vigtig Sag, og Intet foretaget uden hans Raad. Nu have vi kun Rigsdagen og en tilfældig Cultusminister [altså Madvig], der aldeles ikke behøver at tage Hensyn til Biskoppen, heller ikke gjør det« (*Biskop H. Martensens Breve*, udg. af B. Kornerup, bd. 1, Kbh. 1955, s. 22). – **Regjeringsmand**: person, der fører regeringen på et statsoverhoveds vegne, også: hersker, fører. – **tilgavn**: fuldt ud, virkelig. – **trods nogen**: (mindst) lige så godt som nogen.

I trykt udgave: Bind 24 side 380 linje 30

◀ **vinde Tækkelighed** : vinder velvilje, bliver behagelige.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 2

◀ **en Privatiserende** : dvs. en, der (som SK) lever el. virker som privatmand.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 3

◀ **curieuse** : dvs. kuriøse, afvigende, mærkelige.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 14

◀ **Hvad han saa tidt har sagt til mig: Det er for høit** : SK har ikke tidligere refereret denne ytring fra sine samtaler med J.P. Mynster (334,21), men vender ofte senere i 1854 tilbage til den. Sml. NB10:14 (1849): »Det er ogsaa sandt, hvad R. Nielsen sagde, at Biskop Mynster paa en Maade ansaae mig for en Overdrivelse – i Fredstider; men nu synes han, at jeg dog passer bedre« (SKS 21, 262, 18-21).

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 17

◀ **Goldschmidts**: 332,15.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 23

◀ **man maa tude med de Hunde man er iblandt** : variation af ordsproget 'Man skal tude med de ulve, man er iblandt', optegnet under nr. 10873 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (373,35) bd. 2, s. 492.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 24

◀ **den Mærkelighed** : det særkende, den ejendommelighed.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 25

◀ **en stille Time** : 358,14.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 26

◀ **Vüe** : af fr. syn, udsigt.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 29

◀ **Luther** : 349,36.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 33

◀ **saa vi Intet havde lært af det Tilbagelagte?** : se NB22:144, i SKS 24, 177f., med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 24 side 381 linje 36

◀ **henflye til Naaden** : tage tilflugt til nåden (356,11).

I trykt udgave: Bind 24 side 382 linje 1

◀ **Christus siger: gjør efter hvad jeg siger - og Du skal erfare** : SK parafraserer Joh 7,17, hvor Jesus siger til jøderne: »Dersom nogen vil gjøre hans Villie [som udsendte mig], han skal kiende, om Lærdommen er af Gud, eller jeg taler af mig selv« (NT-1819). Sml. journaloptegnelserne NB14:106 (SKS 22, 408) og

NB21:16.a og NB21:29 (SKS 24, 20 og 26).

I trykt udgave: Bind 24 side 382 linje 5

◀ **God Nat** : talemåde som opgivende el. afvisende udtryk for, at det er forbi med de gode udsigter, er ude med noget.

I trykt udgave: Bind 24 side 382 linje 12

◀ **Det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 24 side 382 linje 14

◀ **end** i: blot, bare.

I trykt udgave: Bind 24 side 382 linje 16

◀ **det Lumperie** : det juks, den middelmådighed, lunkenhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 382 linje 19

◀ **eo ipso** : lat., netop derved.

I trykt udgave: Bind 24 side 382 linje 35

◀ **om man saa vil** : om man således vil, 'om jeg så må sige'.

I trykt udgave: Bind 24 side 382 linje 36

◀ **Nu trykkes der** : SKs to skrifter, der udkom i hans eget navn, *Om min Forfatter-Virksomhed* og *To Taler ved Altergangen om Fredagen*, blev formodentlig sendt til trykkeriet i midten af juli og forelå færdigtrykt 4. aug. 1851. Skrifterne blev averteret som udkommet i *Adresseavisen* 1851, nr. 184 (7. aug.); i *Berlingske Tidende* 1851, nr. 180 (6. aug.).

I trykt udgave: Bind 24 side 383 linje 7

◀ **trods om** : selv om.

I trykt udgave: Bind 24 side 383 linje 11

◀ **som Peter sagde: gak ud ... en syndig Mand** : citat fra Simon Peters ord til Jesus, da denne har ladet hans fiskenet blive fyldte, Luk 5,8: »gak ud [gå bort] fra mig, thi jeg er en syndig Mand« (NT-1819). Jesus beroliger Simon Peter og lover ham, at han herefter i stedet skal fange mennesker. – **Peter**: en af de tolv apostle. Hans egl. navn er Simon, mens Peter (NT-1819 bruger formen Peder) er et tilnavn (det gr. ord 'pétros', der betyder 'sten', er ikke et alm. gr. navn, men en oversættelse af det aramaiske Kefas, jf. Joh 1,42), se fx Matt 16,13-20.

I trykt udgave: Bind 24 side 383 linje 16

◀ **Fiskedræt** : fangst af fisk (jf. Luk 5,9).

I trykt udgave: Bind 24 side 383 linje 17

◀ **»Midleren«** : mellemeddet ml. mennesker og Gud, formidleren, dvs. Kristus.

I trykt udgave: Bind 24 side 383 linje 26

◀ **afdøe** : 330,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 383 linje 30

◀ **»Efterfølgelsen« skal ikke ... eller i Formastelse** : Der hentydes måske til Luthers (349,36) evangelieprædiken over Matt 21,1-9 til 1. søndag i advent i *En christelig Postille, sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller. Efter Benjamin Lindners tydske Samling, overs. af J. Thisted*, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283; bd. 1, s. 15-30. Se fx s. 17, hvor Luther siger: »Vil du være en Christen, saa maa du mærke paa [give agt på] de Ord: For dig, for dig, og hænge fast derved, og troe uden Tvivl, at dig skeer, som de lyde. Ej maa du agte det for en Formastelse, at du deri ligner [sammenligner] dig med de Hellige, men for en højstfornøden Ydmyghed og Mistillid, ingenlunde til Guds Naade, men til dig selv. Saadan kjæk Fortrøstning maae vi, under evig Saligheds Forliis, sætte til den Naade, som bydes os af Gud. Vil du ikke vorde de Hellige lig og hellig som de, hvor [hvordan] vil det da gaae dig? Men at du dristigen troer, at være

hellig i Christo, det er Guds rette Ære og Lov, hvormed du bekjender, elsker og lover Hans Naade og Værk, derimod fordømmer dig selv med dine Gjerninger og bortkaster al Tro til dig selv, ja, det kalder jeg at være en Christen.« Se også Luthers evangelieprædiken over Matt 11,2-10 til 3. søndag i advent i *En christelig Postille* bd. 1, s. 39-51; fx s. 42: »Af alt Dette maa nu følge Eet af To: Formastelse eller Fortvivlelse. Formastelse følger, naar Mennesket foretager sig, med Gjerninger at opfylde Loven, og øver sig i, at gjøre, som Ordene lyde. (...) Fortvivlelse derimod indfinder sig, naar Mennesket mærker, paa hvor svag en Grund han har bygget, og erkjender, det er ham umuligt, at elske Guds Lov; thi han finder intet Godt i sig, men idel Had til det Gode og Lyst til det Onde. Da indseer han, at han ej med Gjerninger kan gjøre Loven fyldest, derfor mistvivler han om sine Gjerninger, og agter dem ikke.« Og videre s. 43: »Evangelium betyder et glædeligt Budskab, fordi deri forkyndes den salige Livsens Lære om Guds Tilsagn, samt tilbydes Naade og Syndsforladelse. Til Evangelium hører derfor ikke Gjerning, thi det er ikke Lov, men Tro alene. (...) Guddommeligt Tilsagn af alle Naadegaver forkyndes de Fattige, Trøst i Christo og ved Christum tilbydes og meddeles, saa at Hver, som troer, faaer alle sine Synder forladne, Loven fyldestgjort, Samvittigheden forløst, og omsider evigt Liv til Arv og Eje.« Se NB20:65, i SKS 23, 428. – **Formastelse:** hovmod, frækhed, bespottelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 384 linje 6

◀ **Mynster har aldrig haft ... væsentlig »Grundene«** : Den målestok, SK benytter på J.P. Mynster (334,21), havde han under pseudonymet Anti-Climacus redegjort for i nr. V i »Fra Højheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger«, i *Indøvelse i Christendom* (356,7), nr. III, s. 242, hvor Anti-Climacus skriver om, hvorledes han ensomt, lidende og under anfægtelser har beskæftiget sig med tanken om kristendommens strengthed: »Christendommen er det Ubetingede, har kun een Væren, den ubetingede Væren; er den ikke ubetinget, er den afskaffet; i Forhold til Christendommen gjælder ubetinget: enten – eller. (...) selv det meest Christelige, jeg har hørt, havde dog altid en betænkelig Tilsætning af 'Grundene', en Bismag af menneskelig Klynken og Medlidenhed, en Mislyd af det Indyndende« (SV2 12, 250f.).

I trykt udgave: Bind 24 side 384 linje 12

◀ **Da Xstd. havde Tilhold ... af sandselig Magt** : sigter til de kirkelige forhold frem til 1848, hvor statskirken (348,4) afløstes af en folkekirke (348,4). Mynster var kendt for sin faste styreform, fx i sagen om tvangsdåb af baptistbørn i begyndelsen af 1840'erne, hvorom H.L. Martensen (392,1) senere fortæller: »Mynster stod paa, at naar Baptisterne ikke vilde lade deres Børn døbe, maatte Staten være berettiget til at optage dem i vort Samfund og drage Omsorg for, at Daaben ogsaa mod Forældrenes Villie blev udført, hvoraf Følgen blev, at Børnene stundom ved Politimagt maatte føres til Daaben« (*Af mit Levnet* bd. 1-3, Kbh. 1882-83; bd. 2, 1883, s. 71). – **Tilhold:** tilholdssted; noget at holde og støtte sig til. – **sandselig:** verdslig, måske endda: fysisk.

I trykt udgave: Bind 24 side 384 linje 16

◀ **düpere** : el. dupere, af fr. narre, bedrage, bluffe.

I trykt udgave: Bind 24 side 384 linje 18

◀ **Mynster søger ... endog Goldschmidt** : Der sigtes til Mynsters *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark*, hvor Mynster bl.a. revser den eksklusive, aristokratiske opfattelse af kirken (s. 40f.), og hvor han omtaler M.A. Goldschmidt i positive vendinger (335,2).

I trykt udgave: Bind 24 side 384 linje 19

◀ **i 48** : dvs. i 1848, hvor enevældens fald den 21. marts også betød en svækkelse af Mynsters position, idet der med det såkaldte 'martsministerium' kom en kultusminister (minister for kirke- og skolevæsen), som havde det politiske ansvar for kirken. At den første kultusminister så blev den nationalliberale frontfigur D.G. Monrad, der blot havde fungeret som præst et par år, vakte harme i kirkelige kredse, herunder hos SK.

I trykt udgave: Bind 24 side 384 linje 22

◀ **Gjernings-Retfærdighed** : det at ville fortjene retfærdighed hos Gud ved gode gerninger, hvilket er i modstrid med den lutherske lære om retfærdiggørelse ved tro alene, jf. fx *Confessio Augustana* (347,34).

I trykt udgave: Bind 24 side 384 linje 32

◀ **at Xstdommen ikke bliver Poesie, Mythologie** : hentyder formentlig til den venstrehegelianske religionskritik, der med navne som David Friedrich Strauß (1808-74), Ludwig Feuerbach (1804-72) og Bruno Bauer (1809-82) fik stor udbredelse op gennem 1840'erne. Den hævdede netop, at kristendommen var digtning og mytologi.

I trykt udgave: Bind 24 side 384 linje 33

◀ **at sætte Pinden for** : forhindre, afvise; talemåden findes optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (373,35) bd. 2, s. 130.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 1

◀ **Slægten** : menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 6

◀ **Hurra for mig og Dig siger jeg** : frit citat fra skæmtevisen »Manden og Konen satte dem ned«, hvor omkvædet lyder: »Hu hei! for mig og dig, siger jeg, / Den Tid forglemmes aldrig.« Visen kendes i flyvebladstryk fra Haderslev o. 1815 og fra København (Triblers Enke) 1827ff., jf. *Danske Skæmteviser*, udg. af H. Grüner Nielsen, Kbh. 1927-28, nr. L (s. 136f.). Desuden Anton Caen *Folke-Visebog* bd. 1-4, Kbh. 1847-51; bd. 2, 1849, s. 18f.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 10

◀ **Arrogantse** : dvs. arrogance.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 15

◀ **saaledes taler fE Prof. Heiberg i Forordet til Clara Raphael** : se J.L. Heibergs fortale til Mathilde Fibigers (1830-72) pseudonyme roman *Clara Raphael. Tolv Breve*, udg. af J.L. Heiberg, Kbh. 1851, ktl. 1531, s. III-X (sml. Lise Busk-Jensens udgave i *Danske Klassikere*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Kbh. 1994 (forkortet *DSL*), s. 9-13. Bogen blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 297, den 18. dec. 1850. Der sigtes her til Heibergs ophøjede position i forhold til det religiøse, hvilket fx udtrykkes i denne passage: »Hendes [Clara Raphaels] Resignation er nemlig ikke klosterlig, ikke den catholske, men den protestantiske. Hendes Flugt fra Verden til Gud er ikke en Negation af Verden, men et luttrende Bad i de guddommelige Kilder, hvorfra hun vil vende tilbage til Verden, til dens Kamp og dens Møie, og ved Deeltagelse i disse luttre den selv. I hele denne Anskuelse er der Noget, som minder om Jomfruen af Orleans, en Figur, som derfor heller ikke bliver uden Indflydelse paa Clara. Men ligesom hiin sublime Skikkelse væsentligen har en catholsk, en nonneagtig Side, saa er der hos den ægte protestantiske, ingenlunde klosterlige Clara dog et Slags Gjenskin heraf, der fornemmelig [især] ytrer sig i Slutningen af Bogen«, s. V (*DSL*, s. 10). Se i øvrigt journaloptegnelsen NB22:63, i *SKS* 24, 133ff. (med kommentarer), hvor SK mere indgående diskuterer bogen. – **Prof. Heiberg**: Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), da. forf., redaktør og kritiker; fra 1829 titulær prof., fra 1849 Det kgl. Teaters direktør. Heiberg havde gennem 25 år været tidens øverste æstetiske instans, om end han i alt væsentligt havde indstillet sin kritiske virksomhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 15

◀ **vove ud** : dvs. vove sig ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 20

◀ **holde General-Opsynet med** : føre det overordnede tilsyn med, have det totale overblik over.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 27

◀ **en masse** : fr. i mængde, massevis; i samlet flok.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 31

◀ **Luther** : 349,36.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 35

◀ **kunde forebygget** : dvs. kunne have forebygget.

I trykt udgave: Bind 24 side 385 linje 38

◀ **Contra-Parten** : modparten, modstanderen.

I trykt udgave: Bind 24 side 386 linje 18

◀ **lumpne** : usle.

I trykt udgave: Bind 24 side 386 linje 21

◀ **Superstition** : af lat. (superstare, blive stående over for noget), overtro.

I trykt udgave: Bind 24 side 386 linje 22

◀ **Courage** : fr. mod, tapperhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 386 linje 25

◀ **har et ondt Øie til** : er kritisk opmærksom på, ikke kan lide.

I trykt udgave: Bind 24 side 386 linje 28

◀ **Frygt og Bæven** : sml. NB24:89 (374,15).

I trykt udgave: Bind 24 side 387 linje 2

◀ **Abraham offrede Vædderen og drog hjem med Isaak som han beholdt** : se beretningen om Abrahams ofring af sin søn, Isak (374,16).

I trykt udgave: Bind 24 side 387 linje 3

◀ **Sara** : Abrahams kone, mor til Isak.

I trykt udgave: Bind 24 side 387 linje 12

◀ **denne Reise til Moria** : dvs. Abrahams rejse til Morija for at ofre Isak (374,16).

I trykt udgave: Bind 24 side 387 linje 13

◀ **denne Historie vil falde ham paa Sinde** : han vil erindre denne historie.

I trykt udgave: Bind 24 side 387 linje 17

◀ **beskæmmet** : skamfuldt.

I trykt udgave: Bind 24 side 387 linje 22

◀ **Troens Fader** : 375,13.

I trykt udgave: Bind 24 side 387 linje 29

◀ **Biskop M. der jo ogsaa forsvarer det Bestaaende** : dvs. J.P. Mynster (335,1).

I trykt udgave: Bind 24 side 388 linje 6

◀ **Approximation** : tilnærmelse, en stadig nærmen sig til.

I trykt udgave: Bind 24 side 388 linje 9

◀ **en Privatiserende** : dvs. en, der (som SK) lever el. virker som privatmand.

I trykt udgave: Bind 24 side 388 linje 14

◀ **Lumperie** : middelmådighed, lunkenhed, usselhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 388 linje 18

◀ **bag i Nakken tænker som saa** : i sit stille sind tænker således.

I trykt udgave: Bind 24 side 388m linje 2

◀ **Mynsters**: 334,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 389 linje 2

◀ **Misligheder** : misforhold, fejl.

I trykt udgave: Bind 24 side 389 linje 7

◀ **hvad jeg har udtrykt ... jeg henflyer til Naaden** : se SKs forord til nr. I i *Indøvelse i Christendom* (356,11). Se også NB24:78 (369,9). – **henflyer til**: tager sin tilflugt til.

I trykt udgave: Bind 24 side 389 linje 20

◀ **udviste** : udpegede, lod komme til syne.

I trykt udgave: Bind 24 side 389 linje 22

◀ **bukket i dyb Ærefrygt** : 434,28.

I trykt udgave: Bind 24 side 389 linje 32

◀ **understaae** : driste, tillade, vove.

I trykt udgave: Bind 24 side 390 linje 9

◀ **injuriere** : krænke, fornærme.

I trykt udgave: Bind 24 side 390 linje 16

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 390 linje 16

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : egl. forbrydelse rettet mod kongen; den takseredes if. *Chr. V's Danske Lov* (1683), som stadig var gældende, med den højeste straf (jf. 6. bog, kap. 4, § 1).

I trykt udgave: Bind 24 side 390 linje 16

◀ **Som jeg i sin Tid sagde til Christian d. VIII ... det er en Privatiserende** : SK havde i 1847 fået foretræde for kong Christian VIII (1786-1848), der var konge i perioden 1839-48. Det skete første gang 13. marts på Amalienborg Slot, dernæst 18. juli og 3. okt. på Sorgenfri Slot. SK har beskrevet sine besøg i journaloptegnelserne NB9:41-43 (1849), i SKS 21, 219-227. I NB9:41 hedder det bl.a.: »I Talens Løb, i Begyndelsen, sagde han ogsaa Noget til mig om, at jeg havde saa mange Ideer, om jeg ikke saadan kunde overlade ham Nogle. Dertil svarede jeg ham, at jeg havde meent at min hele Stræben blandt Andet ogsaa var enhver Regjering gavnlig, men at Pointen i den just var, at jeg var og blev Privat, da man ellers strax underskjød en smaalig Fortolkning« (SKS 21, 219f.). Se også NB23:50 (SKS 24, 231). – **en Privatiserende**: dvs. en, der lever el. virker som privatmand.

I trykt udgave: Bind 24 side 390 linje 31

◀ **qua** : lat., i egenskab af.

I trykt udgave: Bind 24 side 391 linje 7

◀ **har forpligtet** : dvs. har forpligtet mig på.

I trykt udgave: Bind 24 side 391 linje 7

◀ **Regjeringsmænd** : 380,30.

I trykt udgave: Bind 24 side 391 linje 10

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 24 side 391 linje 15

◀ **Feile** : forkerte.

I trykt udgave: Bind 24 side 391 linje 22

◀ **Mynster per Goldschmidt** : sigter til J.P. Mynsters rosende omtale af Goldschmidt (335,2). – **per**: lat., gennem, ved.

I trykt udgave: Bind 24 side 391 linje 30

◀ **indfrie disse Beter** : tilbagebetale disse gældsposter.

I trykt udgave: Bind 24 side 391 linje 35

◀ **Prof Nielsen skulde nu gjøre det bedre** : sigter til Rasmus Nielsen, der under stærk påvirkning af SKs pseudonyme skrifter gik til angreb på H.L. Martensens dogmatik (351,21).

I trykt udgave: Bind 24 side 391 linje 37

◀ **at det var en Underlighed ... Martensen o: s: v:** : Hans Lassen Martensen (1808-84), da. teolog og præst, fra 1840 ekstraordinær og fra 1. sept. 1850 ordinær prof. i teologi ved Københavns Universitet. Han blev lic.theol. i 1837, udnævnt til æresdoktor i Kiel i 1840, til hofprædikant i 1845 og ridder af Dannebrog i 1847. Han havde i sommeren 1849 udgivet det store værk *Den christelige Dogmatik*, ktl. 653, der den 22. maj 1850 var kommet i et nyt oplag. Med dette værk blev Martensen direkte bragt i opposition til SK, idet det gav anledning til en større strid om forholdet ml. tro og viden. Selvom SK, især i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), har en hel del indirekte polemik mod Martensen, havde han aldrig offentligt angrebet Martensen, hvilket Rasmus Nielsen så gjorde nærmest på SKs vegne (391,37).

I trykt udgave: Bind 24 side 392 linje 1

◀ **Jo jeg takker** : ironisk udbrud: jo tak!

I trykt udgave: Bind 24 side 392 linje 4

◀ **Divisionair** : officer, der befaler over en division (en større hærenhed), general.

I trykt udgave: Bind 24 side 392 linje 5

◀ **et Par Miil** : En mil var ca. 7,5 km.

I trykt udgave: Bind 24 side 392 linje 6

◀ **at jeg fra mit Synspunkt misbilligede Angrebet paa Martensen** : Dette forhold, som SK flere gange har optegnet (se fx NB17:7, NB17:71, NB19:29 og NB19:39c, i SKS 23, 169f., 215f., 351 og 358), findes ikke bevidnet i den overleverede brevkorrespondance ml. SK og Rasmus Nielsen, jf. B&A.

I trykt udgave: Bind 24 side 392 linje 9

◀ **Nielsens hele Optræden** : 351,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 392m linje 2

◀ **sku** : el. sgu, en ed.

I trykt udgave: Bind 24 side 392m linje 16

◀ **gaae (...) igjennem** : (som et skib): sejle igennem (den stærke sø).

I trykt udgave: Bind 24 side 392 linje 17

◀ **ofte nok sagt Mynster** : SK besøgte med jævne mellemrum J.P. Mynster for at samtale med ham (334,21).

I trykt udgave: Bind 24 side 392 linje 18

◀ **balloteret paa** : egl. truffet afgørelse om ved brug af (sorte og hvide) kugler (i stedet for stemmesedler); stemt om.

I trykt udgave: Bind 24 side 392 linje 23

◀ **rask til** : fuld fart frem.

I trykt udgave: Bind 24 side 392 linje 26

◀ **Jeg har ogsaa sagt ham ... om »Indøvelse i Xstd.«** : se journaloptegnelsen NB21:121 (SKS 24, 72ff.), hvor SK beretter, at han den 21. okt. 1850 mødte hof- og slotspræst Just Paulli (370,13) på gaden, og at denne fortalte ham, at Mynster (334,21) om den nys udkomne *Indøvelse i Christendom* (356,7) havde sagt: »den Bog har forbitret mig meget, det er en vanhellig Leeg med det Hellige« (SKS 24, 72,7-8). Derpå besøgte SK selv Mynster den næste dag for at modtage sin formentlige irettesættelse. Siden havde han flere samtaler med Mynster om bogen, se fx NB23:9 (SKS 24, 209f).

I trykt udgave: Bind 24 side 393 linje 4

◀ **jeg har sagt til Martensen ... for den Bog** : Disse samtaler med H.L. Martensen (392,1) og med Rasmus Nielsen (351,21) findes ikke optegnet, men SK henviser senere til en samtale med Nielsen, jf. NB24:125 (SKS 24, 399-401).

I trykt udgave: Bind 24 side 393 linje 7

◀ **stadse** : pranger, tager sig flot ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 393 linje 14

◀ **paatale** : hævde, kræve.

I trykt udgave: Bind 24 side 393 linje 21

◀ **han er jo selv Lovens Opfyldelse** : sigter til Rom 10,4, hvor Paulus skriver: »Christus er Lovens Ende, til Retfærdighed for hver den, som troer« (NT-1819); jf. Rom 8,1-4. Se også NB22:5 (SKS 24, 107) med kommentar.

I trykt udgave: Bind 24 side 393 linje 27

◀ **1718** Lovgivere: tallet, som SK siden benytter i *Dømmer Selv* (1851-52; SV2 12, 452), svarer til '117', dvs. et stort antal.

I trykt udgave: Bind 24 side 393 linje 30

◀ **det Fortjenstlige** : 347,34.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 2

◀ **Saa gjør man det Objektive saa vigtigt, Sacramentet o: D:** : 395,14.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 3

◀ **den Art Efterfølgelse at faste og pidske sig selv o: D:** : hentyder til middelalderens askese, især udøvet af kristne eneboere og munke i klostrene. Selvpiskning (flagellation) og afholdenhed fra fx kød blev betragtet som virkningsfulde bodsmidler, der kunne gøre fyldest for synden.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 6

◀ **sandselig** : ydre, fysisk, verdslig.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 10

◀ **eo ipso** : lat., netop derved.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 11

◀ **henflye til Naaden** : tage tilflugt til nåden (356,11).

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 16

◀ **Det Mynsterske** : den måde, hvorpå biskop J.P. Mynster (334,21) forholder sig til det ideale i sin forståelse og forkyndelse af kristendommen og sin forvaltning af bispeembedet.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 18

◀ **mislige** : betænkeligt, forkasteligt.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 23

◀ **gaaet (...) af Glemme** : blevet glemt.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 25

◀ **sildigere** : senere.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 27

◀ **trodsende paa** : stolende på, i tillid til.

I trykt udgave: Bind 24 side 394 linje 27

◀ **var saa** : forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 2

◀ **for saa godt Kjøb** : for så lidt, dvs. så billigt.

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 2

◀ **Man fæster hele Opmærksomheden ... eller Sacramenterne** : Der sigtes til den objektive betragtning af kristendommen, som SK under pseudonymet Johannes Climacus bl.a. angreb i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i *SKS* 7, 29-61. Det drejer sig dels om H.L. Martensen (392,1), den førende repræsentant for den spekulative teologi, der i sin dogmatik giver en fremstilling af kristendommens lære; dels om N.F.S. Grundtvig og hans tilhængere, for hvem omdrejningspunktet er det levende ord, som gennem århundreder er blevet udtalt i kirken, dvs. Fadervor, den apostolske trosbekendelse og indstiftelsesordene ved nadver.

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 14

◀ **taler nu i høie Toner foragteligt om det Subjektive** : 395,22.

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 15

◀ **jo jeg takker** : ironisk udbrud: jo tak!

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 16

◀ **Man fæster hele Opmærksomheden ... paa et Collectiv** : Dette passer såvel på H.L. Martensen som på N.F.S. Grundtvig.

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 17

◀ **gaaer (...) ud** : ophører, forsvinder.

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 18

◀ **ategorisk** : efter sin kategori, også: ubetinget.

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 21

◀ **saa taler man i høie Toner ... og Forfængelighed** : som fx H.L. Martensen i forordet til *Den christelige Dogmatik*, Kbh. 1849, ktl. 653, hvor det med slet skjult adresse til SK hedder: »Og de, som ikke føle Drift til sammenhængende Tænkning, men kunne tilfredsstille sig selv ved at tænke i Strøtanker og Aphorismer, Indfald og Glimt, kunne ogsaa være i deres Ret, naar de for deres eget Vedkommende betragte sammenhængende Erkjendelse som uforuden. Men naar det i den senere Tid begynder at udpræges til et Slags Dogma, at (...) den Troende maa betragte Begrebet om Troesvidenskab som en Selvmodsigtelse, der ophæver den ægte Christendom o. s. v.: da tilstaaer jeg, at saadanne Sætninger, selv naar jeg har hørt eller seet dem fremsatte med det Aandriges Paradoxie, for mig have havt saa lidet Overbevisende, at jeg deri kun kan see en stor Misforstaaelse og en ny, eller rettere sagt, en gammel Misviisning. (...) Saavidt jeg nemlig formaaer at skjønne, er der kun Een, som fuldkomment svarer til Begrebet om den Troende, nemlig hele den almindelige Kirke. Enhver af os Enkelte besidder kun Troen i et vist begrændset Maal og maae vel vogte os for, at vi ikke gjøre vort eget individuelle, maaskee noget eensidige, maaskee endogsaa noget sygelige Troesliv til Regel for alle de Troende«, s. III. Se ogsaa § 234 i samme værk: »Den Enkelte kan kun udvikle sit Charisma [nådegave] i Kjærlighedens Vexelvirkning med de mange forskjellige Charismer, der alle ere medhenhørende i det hele Rige [af genfødte individualiteter]. Ikke ved paa en egoistisk og sygelig Maade at ville leve som 'Enkelt', kan han fuldende sin Helliggjørelse, men kun derved at han sammenslutter sit Enkeltliv med Menighedslivet. Skal Christus virkelig leve i den Enkelte, da maa ogsaa Christi Kirke med sine Lidelser og Seire føre et actuelt Liv i den Enkelte«, s. 475. Sml. journaloptegnelsen NB12:76, fra sommeren 1849 (*SKS* 22, 185), hvor SK skriver, at han forstår denne passus som møntet på ham. Martensen optrappede sin kritik af 'individualitetskirkenes talsmænd', især SK, i skriftet *Den danske Folkekirkes Forfatningsspørgsmaal betragtet af Dr. H. Martensen*, Kbh. 1851, ktl. 655, s. 28ff.; skriftet blev averteret som udkommet i *Adresseavisen* 1851, nr. 226 (25. sept.).

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 22

◀ **Hvad var det, hvorved den største Tænkner ... et mystisk Legeme** : Den katolske lære om kirken som Kristus' mystiske legeme (lat., *corpus Christi mysticum*) opfatter med afsæt i Paulus' breve i NT, bl.a. 1 Kor 12,27-31, kirken som en levende enhed med menigheden som lemmer og Kristus som hovedet. Udtrykket 'mystisk' angiver, at der er tale om noget andet og mere end blot et fysisk el. blot et idealt (moralsk) legeme. Den katolske kirkes afladslære tilskriver kirken en skat af overskydende gode gerninger, som skyldes Kristi og helgenernes fortjenester. Med denne skat (lat., *thesaurus ecclesiae*), som paven forvalter, kan kirken give aflad for timelige straffe, som mennesker selv har pådraget sig ved deres synder. Sml. Thomas Aquinas *Summa Theologiae* (lat., håndbog i teologi el. teologisk encyklopædi), sup. q. 25 (»De indulgentia«, lat., Om aflad), art. 1 (»Utrum per indulgentiam possit aliquid remitti de poena satisfactoria«, lat., Om der ved aflad kan ske en vis eftergivelse af den fyldestgørende straf). Det var denne

afladsinstitution, Luther gjorde op med. – **Thomas Aquin:** Thomas Aquinas (o. 1225-74), ital. teolog og filosof, skolastiker og dominikanermunk, blev 1323 helgenkåret, 1567 erklæret for en af den rom.-katolske kirkes lærer.

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 24

◀ **Fideicomiss** : egl. fideicommiss, betroet gods, dvs. en kapital el. et jordegods, som ved testamentarisk bestemmelse var båndlagt til varigt underhold af en familie el. til opretholdelse af en stiftelse. Kun renterne af formuen el. de løbende indtægter af godset kunne bruges, ikke selve kapitalen, som derved også var beskyttet mod kreditorudlæg. Grundloven af 1849 forbød oprettelsen af flere familiefideikommiss, og ved lensafløsningen i 1919 opløstes de endnu eksisterende med jordegods som grundlag. I 1954 opløstes også de endnu eksisterende familiefideikommiss baseret på kapital.

I trykt udgave: Bind 24 side 395 linje 27

◀ **det er god Nat** : 382,12.

I trykt udgave: Bind 24 side 396 linje 4

◀ **et** : lat., og.

I trykt udgave: Bind 24 side 396 linje 6

◀ **betrygge** : sikre.

I trykt udgave: Bind 24 side 396 linje 7

◀ **at det at ville være Enkelt er Egoisme, sygelig Forfængelighed o: D:** : 395,22.

I trykt udgave: Bind 24 side 396 linje 8

◀ **hanc veniam damus, petimusque vicissim** : lat., »denne Frihed forlanger jeg baade selv, og tilstaaer andre den gierne«, *Q. Horatius Flaccus' samtlige Værker*, overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1792-93; bd. 2, s. 451. Citatet stammer fra Horats *Om Digtekunsten* (De arte poetica el. Ars Poetica) II, 3, 11; sml. *Q. Horatii Flacci Opera*, stereotyp udg, Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 274 (»hanc veniam petimusque, damusque vicissim«).

I trykt udgave: Bind 24 side 396 linje 13

◀ **da Paven ligefrem sagde ... salig saa 5M** : satire over den rom.-katolske kirkes afladsvæsen (377,30). – **4M og 8 B (...)** 5M: dvs. 4 mark og 8 skilling (...) 5 mark (397m,9). – **Douceur:** fr. dusør, belønning.

I trykt udgave: Bind 24 side 396 linje 18

◀ **Luther** : 349,36.

I trykt udgave: Bind 24 side 396 linje 24

◀ **tog (...) forfængeligt** : misbrugte på en letfærdig måde.

I trykt udgave: Bind 24 side 396 linje 27

◀ **reent gratis** : spiller på det klassiske, teologiske udtryk: 'nåden er gratis' el. 'gratia gratis data' (lat., 'Den for intet skænkede nåde'), der trækker på Rom 3,24.

I trykt udgave: Bind 24 side 396 linje 30

◀ **saa vist** : lige så sikkert.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 2

◀ **som Peer Degn forstaaer det Populaire** : hentyder til 1. akt, 3. scene af Ludvig Holbergs komedie *Erasmus Montanus* (1731), hvor Peer Degn i en monolog redegør for sine kundskaber. Han siger bl.a.: »Folk tænker, at der er ingen Observationer [overvejelser] ved at være Degn, jo jo! Degne Kald er, min Troe, et vanskeligt Embede, naar man skal have det paa den Fod [dvs. bringe det så vidt med det], at det skal føde sin Mand. For [Før] min Tid holdt Folk her i Byen alle Liigsange lige gode, men jeg har bragt det paa den Fod, at jeg kan sige til en Bonde, hvilken Psalme vil du have, den koster saa meget, den anden saa meget; iligemaade [ligeledes] naar der skal kastes Jord paa den Døde; vil du have fiint Sand, eller slet og ret Jord.« Jf. *Den Danske Skue-Plads* (342,23) bd. 5.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 2

◀ **eens Bier** : talemåde, (det er) éns bier (ty. eins Bier, ens øl), dvs. (det er) lige meget; det kommer ud på ét. Findes optegnet som nr. 2637 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (373,35) bd. 1, s. 291.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 3

◀ **»verkeligen«** : dialektal el. dagligdags udtale, virkelig.

I trykt udgave: Bind 24 side 397m linje 3

◀ **gratis** : 396,30.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 5

◀ **10,000rd** : 10,000 rigsdaler (el. rigsbankdaler); et meget stort beløb. Den da. møntfod var indtil 1875 delt i rigsbankdaler, mark og skilling, sådan at der gik 6 mark på en rigsdaler og 16 skilling på 1 mark. Et par sko kostede 3 rigsdaler og et pund rugbrød 2-4 skilling. I Hof- og Stadsretten havde en dommer 1.200-1.800 og en fuldmægtig 400-500 rigsdaler i årsløn. En pige i huset fik højst 30 rigsdaler om året foruden kost og logi.

I trykt udgave: Bind 24 side 397m linje 9

◀ **Samtale med Mynster** : sml. SKs samtaler med J.P. Mynster i maj (334,21) og senere på sommeren (374,8).

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 9

◀ **9 Aug 1851** : Det var en lørdag.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 10

◀ **velkommen hjem fra Visitasen** : Mynster havde afsluttet sin sidste visitatsrejse den 3. aug. i Tystrup kirke (334,22). Han havde bl.a. den 17. juli 1851 fejret sit 50 års jubilæum (334,21) i Valløby kirke, hvor hans brodersøn, der optegnede begivenheden, var præst, jf. *Nogle Blade af J.P. Mynster's Liv og Tid*, udg. af C.L.N. Mynster, Kbh. 1875, s. 478-483.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 11

◀ **Deres Højærv.** : Deres Højærværdighed (370,30).

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 12

◀ **de to smaa Bøger jeg har sendt Dem** : sigter til *Om min Forfatter-Virksomhed* og *To Taler ved Altergangen om Fredagen* (383,7).

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 13

◀ **Traad** : ledetråd; nøgle.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 18

◀ **senere spundet, men De siger jo heller ikke mere selv** : SK bemærker i *Om min Forfatter-Virksomhed* (383,7), s. 13: »Saaledes forstaaer jeg det Hele nu; fra Begyndelsen har jeg ikke saaledes kunnet overskue, hvad der jo tillige har været min egen Udvikling« (SV2 13, 534).

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 18

◀ **paaagte** : være opmærksom på, bemærke.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 20

◀ **den lille literaire Anmeldelse** : dvs. SKs anmeldelse af Thomasine Gyllembourgs anonyme roman *To Tidsaldre* (1845) i *En literair Anmeldelse* (1846), i SKS 8, 7-106.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 23

◀ **det er jo oplyst i selve det lille Skrift om min Forfatter-Virksomhed** : sigter til »Regnskabet« i *Om min Forfatter-Virksomhed* (383,7), s. 11, hvor SK til sit udsagn om, at det næste væsentlige skrift efter *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) er *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847) føjer denne note: »Thi den lille literaire Anmeldelse af Novellen 'to Tidsaldere' fulgte saa umiddelbart paa 'Afsluttende

Efterskrift', at den næsten er samtidig, og er jo en Frembringelse af mig qva Critiker ikke qva Forfatter, men indeholder da forresten, i sit sidste Afsnit, fra Synspunktet 'den Enkelte' en Tegning af Fremtiden, hvilken Aaret 48 ikke gjorde til Usandhed« (SV2 13, 532).

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 25

◀ **kneben** : tilbageholdende, påholdende.

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 32

◀ **hvad jeg havde udtalt om Regjering** : sigter til SKs redegørelse for sin taktik i følgebladet til *Om min Forfatter-Virksomhed* (383,7), s. 20, hvor det hedder: »De brast i Aaret 48 Klogskabens Traade; det hørtes det Hviin, der bebuder Chaos! 'Det var det Aar 48, det var et Fremskridt' ja – hvis der nemlig skaffes 'Regjering' tilveie, hvortil maaskee ikke behøves en eneste ny Embedsmand, eller nogen ældres Afskedigelse, men vel maaskee en inderlig Forvandling i Retning af at blive fast ved at frygte Gud. Feilen fra oven var vistnok den, at i det Hele taget fra øverst til nederst Regjeringen igjennem var Styrken væsentligen verdslig Klogskab, hvilket just væsentligen er Mangel paa Styrke; Skylden fra neden var den at ville have al Regjering bort: Straffen – thi Syndens Maade er altid Straffens Maade – Straffen er: det der bittrest bliver savnet bliver just: Regjering. Aldrig som i vort Aarhundrede var vel Slægten og de Enkelte i den (den Bydende – den Lydende; den Foresatte – den Underordnede; Læreren – den Lærende o.s.v.) saaledes frigjorte fra, om man saa vil, alle Gener af, at Noget staaer og skal staae ubetinget fast; aldrig følte vel 'Meningerne' (de meest ueensartede, paa de forskjelligste Gebeter) sig saaledes, i 'Frihed, Liighed og Broderskab', ugenerede og lyksaliggjorte under Frispasens 'til en vis Grad': aldrig vil vel Slægten saa dybt komme til at sande, at den og hver Enkelt i den trænger til, at Noget staaer og skal staae ubetinget fast, trænger til, hvad Guddommen, den Kjerlige og i Kjerlighed, opfandt, det Ubetingede, istedetfor hvilket Mennesket, den Kloge til egen Fordærvelse, beundrende sig selv satte dette Beundrede 'til en vis Grad'«, osv. (SV2 13, 542).

I trykt udgave: Bind 24 side 397 linje 34

◀ **i Forstaaelse med** : indforstået med, fortrolig med.

I trykt udgave: Bind 24 side 398 linje 1

◀ **min Faders Dødsdag** : SKs far (365,27) døde 9. aug. (1838); sml. NB20:130, i SKS 23, 461f.

I trykt udgave: Bind 24 side 398 linje 4

◀ **Saa faldt der et Par Ord om Pastoral-Seminarium** : 352m,22.

I trykt udgave: Bind 24 side 398 linje 6

◀ **Saa lod jeg endnu engang ... med Goldschmidt** : 335,2.

I trykt udgave: Bind 24 side 398 linje 11

◀ **som han pleier »Farvel, kjere Ven.«** : se NB11:193 (SKS 22, 116), hvor SK skildrer Mynsters brug af dette 'kære ven'.

I trykt udgave: Bind 24 side 398 linje 15

◀ **Ruysbroek skildrer Munkenes Fordærvelse ... udgive det derfor** : se C. Ullmann *Reformatoren vor der Reformation* bd. 2 (398,28), hvor den flamske mystiker Jan van Ruysbroek (1293-1381) refereres for sin kritiske skildring af det verdsliggjorte munkevæsen: »Das Schlimmste aber ist die Weltlust und Üppigkeit: Äbte und Mönche kehren Gott und der Einsamkeit den Rücken, kommen zu den nächtlichen Gebeten nur, wenn sie müssen, besuchen dagegen zu Pferde und Fuß Freunde und Verwandte, jagen Speise und Trank und allen Ergötzungen nach, und da fehlt es dann nicht an Sünde und Schande; Nonnen gehen so geputzt aus ihren Klöstern, als ob sie der Welt und dem Teufel zu dienen hätten, und verführen viele selbst ohne ihre Schuld; das Kloster ist ihnen ein Kerker, die Welt ein Paradies. Das Alles, ist es Benedicts oder Augustins Regel? Es gehören viel Glossen und Commentare dazu, um es dafür ausgeben zu können«, s. 58f. – **Glosser:** el. gløser, sproglige forklaringer; noter.

I trykt udgave: Bind 24 side 398 linje 18

◀ **Stedet af Ruysbroek er citeret ... p. 58 n og 59 ø** : C. Ullmann *Reformatoren vor der Reformation, vornehmlich in Deutschland und den Niederlanden*, bd. 1-2, Hamborg, 1841-42; bd. 2 med den dobbelte særtitel, dels *Die positiven Grundlagen der Reformation auf dem populären und wissenschaftlichen Gebiete*, dels *Johann Wessel, der Hauptrepräsentant reformatorischer Theologie im 15ten Jahrhundert; nebst den Brüdern vom gemeinsamen Leben, namentlich: Gerhard Groot, Florentius Radewins, Gerhard Zerbolt und*

Thomas von Kempen; und den deutschen Mystikern: Ruysbroek, Suso, Tauler, dem Verfasser der deutschen Theologie und Staupitz in ihrer Beziehung zur Reformation, s. 58f. (398,18).

I trykt udgave: Bind 24 side 398 linje 28

◀ **den apostoliske Tid** : tiden efter Jesu opstandelse og himmelfart, skildret i Apostlenes Gerninger og i de nytestamentlige breve, se her især 'pastoralbrevene', dvs. Timotheusbrevene og Titusbrevet.

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 4

◀ **vi ere alle Præster** : sigter til den luthersk protestantiske lære om det almindelige præstedømme, if. hvilken alle døbte er præster i den betydning, at vi alle er lige over for Gud. Se fx Luthers *Schrift an den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung* (juli 1520), hvor det hedder: »Demnach so werden wir allesammt durch die Taufe zu Priestern geweiht, wie St. Petrus 1. Petri 2. [1 Pet 2,9] saget: 'Ihr seydt ein königlich Priesterthum, und ein priesterlich Königreich.' Und Apoc. [Åb 5,9-10]: 'Du hast uns gemacht durch dein Blut zu Priestern und Königen'.« Og videre: »Denn was aus der Taufe gekrochen ist, das mag sich rühmen, daß es schon Priester, Pabst und Bischof geweiht sey, ob nun wohl nicht einem Jeglichen ziemet, solches Amt zu üben.« *Luthers Werke. Vollständige Auswahl seiner Hauptschriften. Mit historischen Einleitungen, Anmerkungen und Registern*, udg. af Otto von Gerlach, bd. 1-10, Berlin 1840-41, ktl. 312-316 (forkortet *Luthers Werke*); bd. 3, 1840, s. 167 og s. 168. Der spilles endvidere på ordsproget: »Vi er Alle Mennesker«, nr. 6422 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (373,35) bd. 2, s. 21.

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 4

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 12

◀ **Mynster** : 334,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 16

◀ **Indøvelse i Christendom** : SKs sidste pseudonyme værk *Indøvelse i Christendom* (356,7) indeholdt en kritik af Mynster, som denne ikke brød sig om (393,4).

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 16

◀ **det med Goldschmidt** : det at Goldschmidt (332,15) var blevet fremhævet og bragt sammen med SK af Mynster i pjecen *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark* (335,2).

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 17

◀ **ligefrem** kunde: direkte, umiddelbart.

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 25

◀ **En Samtale med Mynster** : SK havde besøgt Mynster tre gange i løbet af sommeren 1851, nemlig den 2. maj (se NB24:30), senere på sommeren (se NB24:88) og den 9. aug. (se NB24:121).

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 30

◀ **vilde været** : dvs. ville have været.

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 30

◀ **Jeg udvikler ideelt hele ... henflye til »Naaden«** : sigter til *Indøvelse i Christendom* (356,7) skrevet under pseudonymet Anti-Climacus, men udgivet og med forord af SK (356,11).

I trykt udgave: Bind 24 side 399 linje 32

◀ **Indulgents** : skånsomhed, overbærenhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 7

◀ **Meddelelsen var ideel, Ingen angreben** : sml. den første samtale med Mynster efter udgivelsen af *Indøvelse af Christendom* (356,7), hvor Mynster skulle have sagt om bogen: »ja, den halve Deel af Bogen er jo Angreb paa Martensen, den halve Deel paa mig« (NB21:121, i SKS 24, 73,21-23).

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 9

◀ **sætter jeg ud** : egl. typografisk: afslutter jeg sætningen af; udgiver jeg.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 11

◀ **berøre Mynster piinligt** : ramme Mynster på en pinefuld måde, sætte Mynster i forlegenhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 12

◀ **Misligheder** : misforhold, betænkeligheder; urigtigheder.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 17

◀ **ende med en Lovtale over Mynster** : SK havde længe påtænkt at tilegne Mynster et af sine skrifter med en hædrende dedikation. Det var planen, at det skulle ske i *Tre ethisk-religieuse Smaae-Afhandlinger*, der var skrevet i 1846/47, tilrettelagt i sommeren 1848 og som SK ville udgive under pseudonymet F.F.. Planen blev dog aldrig realiseret. Se journaloptegnelsen NB11:227, i SKS 22, 138, hvor SK omtaler sin lovtale; i løbet af 1850 udarbejdede SK flere udkast til en tilegnelse, jf. *Pap. X 6 B 162-170*.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 21

◀ **Saa fik jeg at vide, at han var rasende ... fra den Tid** : 393,4.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 23

◀ **var (...) betænkt paa** : tænkte på, var optaget af.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 25

◀ **Da kommer jeg til at tale med Nielsen** : formentlig den samme samtale med Rasmus Nielsen (351,21), som SK tidligere har nævnt, jf. NB24:114.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 27

◀ **mislig** : betænkelig.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 32

◀ **Da hørte jeg paa flere Steder alligevel Tale om Mynsters Unaade** : sml. H.L. Martensens brev til pastor Gude af 26. nov. 1850, hvor det om *Indøvelse i Christendom* (356,7) hedder: »løvrigt har dette Skrift virket, at Biskoppen nu fuldkomment har opgivet K.'s Virksomhed; de uforskammede Yttringer om Kirkens Prædikener have naturligviis indigneret ham« (*Biskop H. Martensens Breve*, udg. af B. Kornerup, bd. 1, Kbh. 1955, s. 14).

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 37

◀ **Madvig** : 352,32.

I trykt udgave: Bind 24 side 400 linje 38

◀ **falde paa** : finde på.

I trykt udgave: Bind 24 side 401 linje 1

◀ **Saa kom Artiklen mod Rudelbach** : 334,30.

I trykt udgave: Bind 24 side 401 linje 4

◀ **Det kom det Ord ... en saadan Maade!** : 335,2.

I trykt udgave: Bind 24 side 401 linje 8

◀ **er (...) skeet sin Ret** : har fået som fortjent.

I trykt udgave: Bind 24 side 401 linje 21

◀ **han burde længst været Den** : dvs. burde have været den, der forlængst.

I trykt udgave: Bind 24 side 401 linje 24

◀ **en Plads ved et Seminarium** : dvs. en plads som lærer ved pastoralseminariet 352m,22.

I trykt udgave: Bind 24 side 401 linje 25

◀ **vita ante acta** : lat., tidligere liv; hidtil førte liv.

I trykt udgave: Bind 24 side 401 linje 35

◀ **hans Historie med mig** : SK havde if. Goldschmidt første gang mødt denne i 1837, hvad der dog nok er en fejl for 1838, eftersom de talte om SKs debutbog, *Af en endnu Levendes Papirer* (1838). Dernæst havde de mødt hinanden i 1841, hvor *Corsaren* anmeldte SKs disputats, *Om Begrebet Ironi* (1841), og herefter løbende frem til 1846, hvor SK angreb *Corsaren* og Goldschmidt svarede igen med en kampagne mod SK. Se fx Goldschmidt *Livs Erindringer og Resultater*, bd. 1-2, udg. af Morten Borup, Kbh. 1965 [1877]; bd. 1, *passim*. Goldschmidt var en af SKs beundrere, og SK havde i Goldschmidt set et stort talent. SK havde rådgivet Goldschmidt om *Corsaren*, og opfordret ham til at blive skønlitterær forfatter, jf. journaloptegnelsen NB10:45, i SKS 21, 280f.

I trykt udgave: Bind 24 side 401 linje 35

◀ **sit 6aarige Forbigangne** : dvs. Goldschmidts virke som (skjult) redaktør af *Corsaren* (336m,17).

I trykt udgave: Bind 24 side 401 linje 37

◀ **Dommen lyder: jeg finder ingen Skyld ... korsfæstet** : sigter til beretningen om, hvordan Pontius Pilatus overlod det til ypperstepræsterne og den rasende folkemængde at dømme Jesus til korset, idet han selv 'vasker sine hænder' ved flere gange at erklære: »Jeg finder ingen Skyld hos ham«, Joh 19,4.6; sml. 18,38 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 402 linje 2

◀ **Man gjør Xstd. til en objektiv Lære** : sigter formentlig især til H.L. Martensen, N.F.S. Grundtvig og deres tilhængere (395,14).

I trykt udgave: Bind 24 side 402 linje 13

◀ **passet** : passet på, sørget for.

I trykt udgave: Bind 24 side 402 linje 20

◀ **absolvere sine Examina** : aflægge, bestå sine eksaminer.

I trykt udgave: Bind 24 side 402 linje 20

◀ **forresten vel vogtet sig for** : derudover med omhu undgået.

I trykt udgave: Bind 24 side 402 linje 21

◀ **qua** : lat., i egenskab af.

I trykt udgave: Bind 24 side 402 linje 26

◀ **Inquisitor** : opr. dommer i tros- og kætterspørgsmål; i da. sammenhæng en forhørsdommer i inkvisitionskommissionen, der i 1842 afløstes af et nyt kriminalkammer og atter i 1845 af kriminal- og politiretten.

I trykt udgave: Bind 24 side 402 linje 30

◀ **Stiftsprovst Tryde** : Eggert Christopher Tryde (1781-1860), da. teolog og præst; fra 1838 stiftsprovst ved Vor Frue Kirke i København og fra 1841 tillige meddirektør for og lærer ved Pastorseminariet i København; SKs skriftefader fra 1839-42.

I trykt udgave: Bind 24 side 402 linje 33

◀ **mine to sidste Bøger** : dvs. *Om min Forfatter-Virksomhed* og *To Taler ved Altergangen om Fredagen* (383,7).

I trykt udgave: Bind 24 side 403 linje 24

◀ **d. 13 Aug** : onsdag den 13. aug. 1851.

I trykt udgave: Bind 24 side 403 linje 25

◀ **I Flyveposten findes en saadan ... væsentlig som afsluttet.**◀ : Der sigtes til en anonym rubrik »Literatur« i *Flyve-Posten*, udg. af Edvard Meyer, redigeret af Jacob Davidsen, 1851, nr. 181 (7. aug.), som lyder: »Hos Universitetsboghandler Retzel er udkommet: 'Om min Forfatter-Virksomhed' af S. Kierkegaard. Indholdet af dette lille Skrift fremgaaer tildeels af dets Titel. Det er en Oversigt over denne høitbegavede Mands Forfatter-Virksomhed fra hans Udgivelse af 'Enten - Eller' indtil nu, hvilken Virksomhed han paa sin eiendommelige Maade fremstiller som en Udvikling af sin egen religiøse Tro, som han tillige har søgt at gjøre Regnskab for. At han dermed synes at have afsluttet sin egentlige Forfattervirksomhed fremgaaer ikke alene af forskjellige Yttringer i det ovennævnte Skrift, men ogsaa af Fortalen til de hos samme Forlægger samtidig dermed udkomne 'To Taler ved Altergangen om Fredagen', der kunne ansees som Mønstre paa geistlig Veltalenhed.«

I trykt udgave: Bind 24 side 403 linje 26

◀ **ordentligviis** : almindeligvis, normalt.

I trykt udgave: Bind 24 side 403 linje 33

◀ **»Journalen«** : dagbladene, pressen.

I trykt udgave: Bind 24 side 403 linje 33

◀ **seer jeg idag den samme Artikel ... »høitbegavet« er udeladt** : se *Fyens Avis* 1851, nr. 187, 9. aug., hvor artiklen fra *Flyve-Posten* (403,26) findes aftrykt, som SK anfører uden udtrykket »høitbegavet«. - **Fyens Avis**: Dagbladet *Fyens Avis, en politisk og Avertissements-Tidende* (11.10.47-31.3.68), ikke at forveksle med *Fyens Stifts Avis* (dvs. *Fyens Stiftstidende*), blev udgivet i Odense af bogtrykker Johan Milo, trykt på Milos trykkeri, red. af cand.theol. Nis Hansen (1849-53), der vel står bag den bragte omtale.

I trykt udgave: Bind 24 side 404 linje 12

◀ **sige som Peer Degn ... elsker og agter** : sigter til 1. akt, 4. scene af Ludvig Holbergs komedie *Erasmus Montanus* (1731), hvor Peer Degn over for Nille og Jeppe beretter om sine meritter: »Det har været mig tilbudt for 10 Aar siden, at være Cantor udi vor Frue Skole, men jeg har ikke vildet; thi hvorfor skulle jeg gjøre det, Jeppe? hvorfor skulle jeg forlade min Meenighed, som elsker og ærer mig, og som jeg elsker og ærer igjen; jeg lever paa et Sted, hvor jeg har mit daglig Brød, og hvor jeg er respecteret af alle Folk; thi Amtmanden selv kommer aldrig hid, jeg blir jo strax hentet for at drive Tiden med ham, og synge for ham«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (342,23) bd. 5.

I trykt udgave: Bind 24 side 404m linje 4

◀ **Slægten** : menneskeheden, menneskene.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 5

◀ **Mynster** : 334,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 18

◀ **Ansvar mod**: over for.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 19

◀ **saa længe han kunde skjule sig bag et dansk Cancellie** : Frem til marts 1848 administrerede den enevældige konge Danmarks indre anliggender, herunder sager vedr. gejstligheden (1. departement), gennem et regeringskollegium kaldet Det kgl. Kancelli. Mynster virkede som kongens rådgiver gennem dette statsapparat (380,30).

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 25

◀ **nu coquetterer han med Publikum, med Goldschmidt** : 335,2. - **coquetterer**: koketterer.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 28

◀ **en Privatiserende** : dvs. en, der som SK lever el. virker som privatmand.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 30

◀ **overtage de Partes**: lat., 'dele'; (indtage de) roller, (påtage mig de) opgaver.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 30

◀ **der lønnes 1000 Præster** : 345,19.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 31

◀ **refusere** : afviser, afslår.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 31

◀ **indulgerer** : tillader, giver efter for; ser igennem fingre med.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 33

◀ **hængende fast ved en Afdød hænger fast ved Mynster** : 365,27.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 36

◀ **trodser M. paa** : stoler Mynster blindt på.

I trykt udgave: Bind 24 side 405 linje 38

◀ han **see**: dvs. bør se.

I trykt udgave: Bind 24 side 406 linje 1

◀ **Mynsters Kirkestyrelse** : 380,30.

I trykt udgave: Bind 24 side 406 linje 5

◀ **Martensen** : 392,1.

I trykt udgave: Bind 24 side 406 linje 6

◀ **Paulli** : 370,13.

I trykt udgave: Bind 24 side 406 linje 7

◀ **»Om min Forfatter-Virksomhed«** : 383,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 406 linje 12

◀ **Differentser** : distinktioner, (underordnede) forskelle.

I trykt udgave: Bind 24 side 406 linje 16

◀ **dreier** hele Sagen **om**: vender om, vender på hovedet.

I trykt udgave: Bind 24 side 406 linje 18

◀ **μεταβασις εις αλλο γενοσ** : gr. (metábasis eis állo génos) overgang til en anden art el. (begrebs-)sfære.

I trykt udgave: Bind 24 side 406 linje 27

◀ **at gjøre som Sømanden siger et Slag** : dvs. foretage en vending med skibet. Se beskrivelsen i NB23:51, i SKS 24, 233.

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 1

◀ **som i sin Tid den mod Corsaren** : Da en af *Corsarens* anonyme medarbejdere, P.L. Møller, udgav en kras fremstilling af SKs seneste bog i sin æstetiske årbog *Gæa for 1846*, gik SK ironisk til modangreb. Han identificerede P.L. Møller med *Corsaren* og bad nu om at komme i *Corsaren*, da han ikke kunne acceptere, at han som den eneste da. forfatter ikke hidtil var blevet skældt ud, men kun lovprist af bladet. Jf. artiklen »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« under pseudonymet Frater Taciturnus i *Fædrelandet* den 27. dec. 1845 (nr. 2078, sp. 16653-16658). SK stod således frem og udfordrede *Corsaren* som et smudsblad. *Corsaren* svarede med at bringe en række satiriske artikler om, allusioner til og tegninger af SK, første gang den 2. jan. (nr. 276) og herefter regelmæssigt frem til 17. juli 1846 (nr. 304); drillerierne fortsatte også efter Goldschmidts afgang som redaktør i okt. Efter den anden *Corsar*-artikel den 9. jan. 1846 (nr. 277) svarede SK, atter under pseudonymet Frater Taciturnus, i *Fædrelandet* den 10. jan. 1846 (nr. 9, sp. 65-68) med »Det dialektiske Resultat af en literair Politiforretning« (SV2 13, 468-471).

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 5

◀ **trodse paa** : gør fordring på, hævde.

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 7

◀ **»min egen Udvikling og Opdragelse.«** : frit citat fra *Om min Forfatter-Virksomhed* (383,7), s. 14, hedder det: »'For Gud', religiøst, kalder jeg, naar jeg taler med mig selv, hele Forfatter-Virksomheden min egen Opdragelse og Udvikling, kun ikke i den Mening som var jeg da nu fuldkommen eller fuldkommen færdig i Henseende til at behøve Opdragelse og Udvikling« (SV2 13, 535).

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 8

◀ **Svinget** : omsvinget, vendingen.

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 9

◀ **noteret** : angivet, fastsat, tilbudt.

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 15

◀ **Det Mynsterske** : den måde, hvorpå biskop J.P. Mynster (334,21) forholdt sig til det ideale i sin forståelse og forkyndelse af kristendommen og sin forvaltning af bispeembedet.

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 18

◀ **in toto** : lat., 'som helhed', overhovedet.

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 18

◀ **hvad jeg foreslaaer ... strengere Forstand Xstd** : 356,11.

I trykt udgave: Bind 24 side 407m linje 2

◀ **Affectation** : tvungent, påtaget væsen, forstillelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 30

◀ **slaae stort paa** : brovte, føre sig frem.

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 32

◀ **omkalfatrer** : omdanner, vender op og ned på.

I trykt udgave: Bind 24 side 407 linje 35

◀ **saglet** : dvs. savlet; sødt, sentimentalt, vammelt.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 1

◀ **hykkelsk** : hyklerisk.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 2

◀ **forjætter** : bebuder, lover.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 4

◀ **stikker** : gemmer sig.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 7

◀ **Underfundighed** : svigefuldhed, lumskhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 7

◀ **reent cujoneret** : fuldstændig kuert, tvunget.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 8

◀ **Jo jeg takker** : ironisk udbrud: jo tak!

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 11

◀ **Lumperiet** : middelmådigheden, lunkenheden, usselheden.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 13

◀ **quid nimis** : lat., 'intet for meget', dvs. 'alt med måde'. Talemådens lat. form er en oversættelse af en gr. inskription på templet i Delfi og kendt fra den rom. digter Terents' komedie *Andria* (Pigen fra Andros), 1. akt, v. 33f., hvor den frigivne slave Sosia siger: »nam id arbitrør / apprime in vita esse utile, ut ne quid nimis« (»for jeg mener, at det her i livet er meget vigtigt, at intet er for meget [dvs. at der er måde med alting]«). Jf. *P. Terentii Afri comoediae sex*, udg. af B.F. og F. Schmieder, 2. udg., Halle 1819 [1794], ktl. 1291, s. 11. I *Terentses Skuespil*, overs. af Fr. Høegh Guldberg, bd. 1-2, Kbh. 1805, ktl. 1293-1294; bd. 1, s. 21, gengives bemærkningen således: »thi jeg troer, / at just det 'ei for Meget' er for os / ret saare tjenligt.«

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 16

◀ **Apostlene hudstryges, kastes i Fængsel** : Efter Jesu død drog disciplene (apostlene) rundt og forkyndte evangeliet, hvorved de ofte blev forfulgt, spottet, fængslet, pisket, og flere af dem led martyrdøden.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 17

◀ **mediere** : ophæve modsætningerne i en højere enhed, forsone; her nærmest i betydningen: udglatte. Udtrykket 'mediation' svarer til 'Vermittlung' el. 'Versöhnung', formidling el. forsoning, i den hegelske logik. SK hentyder til den spekulative teologi, især til H.L. Martensen (392,1).

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 21

◀ **trodser paa** : hævder, praler af.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 35

◀ **convenerer** : stemmer overens med, passer, behager.

I trykt udgave: Bind 24 side 408 linje 35

◀ **Saulus kastes til Jorden, bliver blind** : sigter til beretningen om den omvendelse, Saulus, senere kaldet Paulus, får under sin jagt på de kristne, ApG 9,1-9: »Men undervejs, netop som han nærmede sig Damaskus, skinnede et lys fra himlen pludselig om ham. Han faldt til jorden og hørte en røst sige: 'Saul, Saul, hvorfor forfølger du mig?' Han svarede: 'Hvem er du, herre?' Han sagde: 'Jeg er Jesus, som du forfølger. Men rejst dig og gå ind i byen, så vil du få at vide, hvad du skal gøre.' Hans rejseledsagere stod målløse; nok hørte de røsten, men de så ingen. Så rejste Saulus sig op fra jorden, men skønt hans øjne var vidt åbne, kunne han ikke se. De måtte lede ham ved hånden og føre ham ind i Damaskus. I tre dage kunne han ikke se, og han hverken spiste eller drak.«

I trykt udgave: Bind 24 side 409 linje 3

◀ **Simon Magus slaes med Blindhed** : Simon Magus el. Mager, dvs. troldmanden Simon fra Samaria, findes omtalt i ApG 8,9-24. Pga. sine magiske kunster ansås han for at eje Guds kraft. Da imidlertid apostlen Filip kom til Samaria, hvor han prædikede om Kristus og udøvede mirakler ved at uddrive urene ånder, blev også Simon omvendt. Da apostlene Peter og Johannes stødte til og videregav Helligånden ved håndspåbyggelse, ville Simon købe sig til denne magt for penge. Peter forbandede nu Simon, der således havde blottet sin manglende tro. Det fremgår ikke af ApG, at Simon blev blind, men dette træk kan stamme fra de mange legender, der opstod om den kætterske troldmand.

I trykt udgave: Bind 24 side 409 linje 4

◀ **om Paulus hedder det: jeg (Xstus) ... mit udvalgte Redskab**◀. : sigter til beretningen i ApG 9,15-16 om Saulus' omvendelse, hvor Herren, Jesus, siger til Ananias i Damaskus, at han skal gå hen til Saulus. Ananias tøver dog, idet Saulus er berygtet for sine forfølgelser af de kristne: »Men Herren sagde til ham: gak hen; thi denne [Saulus] er mig et udvalgt Redskab, at bringe mit Navn frem for Hedninger, og Konger, og Israels Børn; thi jeg vil vise ham, hvor meget det bør ham at lide for mit Navns Skyld« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 409 linje 5

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 24 side 409 linje 8

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden, menneskene.

I trykt udgave: Bind 24 side 409 linje 19

◀ **Differents** : distinktion, forskel.

I trykt udgave: Bind 24 side 409 linje 21

◀ **hvis Aarsag** : hvorfor.

I trykt udgave: Bind 24 side 409 linje 25

◀ **formastelig** : hovmodig, trodsig, med bibetydningen: bespottelig.

I trykt udgave: Bind 24 side 409 linje 29

◀ **Xstus siger jo selv ... kunde vi flytte Bjerge** : sigter til Jesu ord til disciplene i Matt 17,20: »dersom I have Tro som et Sennepskorn, da kunne I sige til dette Bierg: flyt dig herfra derhen, saa skal det flytte sig; og Eder skal Intet være umueligt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 409 linje 31

◀ **Hykkelske** : hykleriske.

I trykt udgave: Bind 24 side 410 linje 1

◀ **Socrates** : 325,25.

I trykt udgave: Bind 24 side 410 linje 12

◀ **hjertelige** : SK knytter ofte som også i nærværende optegnelse udtrykket 'hjertelig', til N.F.S. Grundtvig og grundtvigianerne.

I trykt udgave: Bind 24 side 410 linje 13

◀ **majeutisk** : som vedrører majeutik, jordemoderkunst; af gr. maieúesthai, at forløse (en fødende). Hentyder til Sokrates' jordemoderkunst, som bestod i, at han ved samtale kunne forløse en anden, der i forvejen var svanger med en viden, som han blot havde glemt og nu måtte hjælpes til at generindre. Jf. fx Platons dialog *Theaitetos*, 148e - 151d (jf. *Platons Skrifter* bd. 6, s. 102-106).

I trykt udgave: Bind 24 side 410 linje 15

◀ **Saglehoveder** : dvs. savlehoveder, overdrevent sentimentale personer.

I trykt udgave: Bind 24 side 410 linje 23

◀ **Intet mindre end** : alt andet end, lige det modsatte af.

I trykt udgave: Bind 24 side 410 linje 35

◀ **underfundig** : listig, lumsk.

I trykt udgave: Bind 24 side 410 linje 36

◀ **hykkelsk** : hyklerisk.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 2

◀ **byde (...)** **Spidsen** : egl. række spidsen af sværd el. lanse frem mod (nogen); talemåde med betydningen: sætte sig til modværge; tage kampen op med. Jf. E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (373,35) bd. 1, s. 104.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 4

◀ **Jeg begyndte med det Socratiske** : SK har flere steder bemærket, hvordan han fra sin tidligste ungdom har været optaget af Sokrates; se fx NB20:118 (1850), i *SKS* 23, 455. I 1841 forsvarede han magisterafhandlingen, *Om Begrebet Ironi*, hvori Sokrates var hovedpersonen.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 7

◀ **Inferioritet** : underordnede stilling, lavere grad el. rang.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 8

◀ **jeg havde Formue** : Da SKs far, M.P. Kierkegaard, døde i 1838 (336,7), efterlod han sig en stor formue, hvoraf SK arvede 31.335 rigsdaler (397m,9), som for størstedelens vedkommende var sat i fast ejendom, aktier og obligationer. Værdipapirerne solgtes stykkevis i årene 1839-47 (jf. F. Brandt og E. Thorkelin *Søren Kierkegaard og pengene*, 2. udg., Kbh. 1993 [1935], s. 67-71). Efter salget af den sidste arvede aktie og den sidste obligation i 1847 solgte SK samme år ejendommen på Nytorv 2. SK fik en anden prioritet på 5.000 rigsdaler med 4% rente (solgt 25. aug. 1854), en bankhæftelse på 753 rigsdaler (solgt i dec. 1849 for 757 rigsdaler) samt en kontant udbetaling på 10.000 rigsdaler. Udbetalingen blev delvis investeret i aktier og kgl. obligationer; på obligationerne mente han at have tabt 700 rigsdaler, se NB7:114, fra nov. 1848, i SKS 21, 138,30 (jf. *Søren Kierkegaard og pengene*, s. 83-90). Prioriteten blev solgt 25. aug. 1854, aktierne løbende fra marts til dec. 1852, obligationerne formentlig inden marts 1852. Derudover havde SK haft en indtægt fra sit forfatterskab (jf. *Søren Kierkegaard og pengene*, s. 86-92).

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 8

◀ **Accomodation** : egl. accommodation, tilpasning, tillempelse. Udtrykket alluderer til oplysningstidens teologiske tanke om akkommodation som den guddommelige åbenbarings tilpasning til menneskenes begrænsninger, fordomme og vildfarelser.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 12

◀ **Mundus vult decipi** : lat., 'verden vil bedrages', et udtryk, der gerne efterfølges af 'decipiatur ergo' ('så lad den da bedrages'). Det tillægges ofte kejser Neros hofmand, forfatteren Petronius (1. årh.), men er siden benyttet af mange forfattere. På da. var udtrykket bl.a. kendt fra A.E. Scribes samfundskritiske lystspil *Puf eller Verden vil bedrages*, som blev opført syv gange i 1849, og hvori løgneren ender med at besejre sandheden.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 20

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 21

◀ **usædeligt** : uden moralsk holdning, fordærveligt.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 21

◀ **Da jeg levede paa Gaden** : dvs. dengang SK ofte spadserede rundt i Københavns gader, gerne i samtale med en eller anden. Dette ændrede sig efter *Corsarens* kampagne mod SK (407,5).

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 25

◀ **Nu har jeg trukket mig noget tilbage** : SK var den 24. april 1851 flyttet ud på Østerbro uden for København.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 27

◀ **Accommodation** : 411,12.

I trykt udgave: Bind 24 side 411 linje 28

◀ **Menten** : i regning: tallet, som beholdes i mente, mentetallet; i overført betydning: det, der skal huskes som forudsat, for glemmes det, bliver det hele fejlagtigt.

I trykt udgave: Bind 24 side 412 linje 2

◀ **vi engang skal til at repetere** : nemlig ved regnskabet's time på dommedag.

I trykt udgave: Bind 24 side 412 linje 2

◀ **bepakket** : overlæsset, bebyrdet.

I trykt udgave: Bind 24 side 412 linje 10

◀ **at have pecuniaire Sorger** : Den store formue, SK havde arvet efter sin far, var efterhånden ved at være opbrugt, se fx optegnelserne NB11:122, fra maj el. juni 1849, i SKS 22, 68,4f. med kommentar, og NB18:7, fra maj 1850, i SKS 23, 258,29-31 med kommentar.

I trykt udgave: Bind 24 side 412 linje 10

◀ **i Charakter af** : i overensstemmelse med.

I trykt udgave: Bind 24 side 412m linje 12

◀ **Kjende paa** : kendetegn på.

I trykt udgave: Bind 24 side 412 linje 15

◀ **Verden ligger i det Onde** : hentyder til 1 Joh 5,19: »Vi vide, at vi ere af Gud, og den ganske Verden ligger i det Onde« (NT-1819). – **ligger i**: befinder sig i.

I trykt udgave: Bind 24 side 412 linje 17

◀ **Verden vil bedrages** : alm. talemåde (411,20).

I trykt udgave: Bind 24 side 412 linje 19

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden, menneskene.

I trykt udgave: Bind 24 side 412 linje 23

◀ **»en Skye« af Vrøvl** : hentydning til den anden del af A.G. Rudelbachs artikel »Afnødt Erklæring om et personligt Punkt« (334,30), hvori det hedder: »Den *Enkelte* vil aldrig være ene, hvor han vidner, handler eller lider for Guds Sag, men stedse omgivet af en *Sky af Vidner* (Hebr. 12, 1), selv hvor han synes udvortes mest forladt; han vil aldrig gaae ud i Aandens og Ordets Ærinde, uden at have det Net med sig, som Herren første Gang velsignede for St. Peder til at fange Mennesker med« (*Fædrelandet*, nr. 38, den 14. feb. 1851, s. 149, sp. 1).

I trykt udgave: Bind 24 side 412 linje 23

◀ **lader os elske hinanden** : hentyder til 1 Joh 4,7-8: »I Elskelige! lader os elske hverandre; thi Kierligheden er af Gud, og hver den, som elsker, er fød af Gud, og kiender Gud. Hvo [Den] som ikke elsker, kiender ikke Gud; thi Gud er Kierlighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 413 linje 1

◀ **god Nat** : 382,12.

I trykt udgave: Bind 24 side 413 linje 4

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 24 side 413 linje 9

◀ **siger Præsten** : SK tilskriver gerne biskop Mynster denne apologetiske og rationelle opfattelse af forkyndelsen (384,12).

I trykt udgave: Bind 24 side 413 linje 18

◀ **Accommodation** : 411,12.

I trykt udgave: Bind 24 side 413 linje 19

◀ **see nærmere til** : se nærmere (mere opmærksomt) efter.

I trykt udgave: Bind 24 side 413 linje 24

◀ **kniber paa Offeret** : bliver sparsommelige med at yde penge til præsten. På kirkens højtidsdage kunne menighedens medlemmer betale deres præst en frivillig pengegave, kaldet 'offer'.

I trykt udgave: Bind 24 side 413 linje 31

◀ **stikker i** : er anbragt i; er en del af.

I trykt udgave: Bind 24 side 413 linje 32

◀ **Luthers Sving fra Klosteret** : dvs. Luthers (349,36) bevægelse bort fra tanken om klosteret som kristendommens sande sted; Luther selv forlod også klosteret.

I trykt udgave: Bind 24 side 414 linje 1

◀ **Bort raaber Luther ... sande Gudsdyrkelse** : sigter til Luthers (349,36) såkaldte kaldsetik, der gør op med tanken om, at der skulle være noget fortjenstligt (347,34) ved særlig fromme handlinger som fx det at gå i kloster. Derimod skal enhver opfatte sit arbejde som et guddommeligt kald og inden for denne ramme samvittighedsfuldt udføre sine pligter til gavn for næsten.

I trykt udgave: Bind 24 side 414 linje 2

◀ **ein, zwei, drei** : ty., fast udtryk: i en ruf, hurtigt.

I trykt udgave: Bind 24 side 414 linje 10

◀ **Mislighed** : betænkelighed, fejltagelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 414 linje 21

◀ **var saa** : forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 24 side 414 linje 25

◀ **transitorisk** : midlertidigt, forbigående.

I trykt udgave: Bind 24 side 414 linje 30

◀ **incognito** : lat., ukendt, skjult bag et fremmed navn.

I trykt udgave: Bind 24 side 414 linje 33

◀ **Gud-Msk.** : Gud-Mennesket, dvs. Kristus, der som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige og den menneskelige natur i sig.

I trykt udgave: Bind 24 side 414 linje 34

◀ **han jo dog ogsaa selv ligefrem siger, at han er Gud** : se *Indøvelse i Christendom* (356,7) nr. II.B (»Den væsentlige Forargelses Mulighed i Retning af Høiheden, at et enkelt Menneske taler eller handler som var han Gud, siger sig selv [om sig selv] at være Gud, altsaa i Retning af Bestemmelsen Gud i Sammensætningen Gud-Mennesket«), s. 104-111 (SV2 12, 115-122), hvor SK behandler dette tema.

I trykt udgave: Bind 24 side 414 linje 35

◀ **Endeligen er der ogsaa ... lide for Læren** : sml. SKs fremstilling af meddelelsens dialektik i *Indøvelse i Christendom* (356,7) nr. II, s. 133-155 (SV2 12, 144-166).

I trykt udgave: Bind 24 side 415 linje 1

◀ **Majeutisk** : 410,15.

I trykt udgave: Bind 24 side 415 linje 4

◀ **tages forfængeligt** : misbruges på en letfærdig måde, vanhelliges.

I trykt udgave: Bind 24 side 415 linje 7

◀ **Hiobs Bog** : dvs. Jobs bog i GT.

I trykt udgave: Bind 24 side 415 linje 9

◀ **Det der beskjeftiger Job er at faae Ret ... at det er skyldig han lider** : Jobs tre venner, Elifaz, Bildad og Sofar, møder op for at trøste den retfærdige Job, som er ramt af store ulykker. Tre gange holder vennerne hver især en tale, hvori de fremsætter den opfattelse, at da Gud er retfærdig, så kan Jobs ulykke kun forklares ved Jobs egen skyld. Hver gang vennerne har talt, klager den retfærdige Job over, at de betragter ham som skyldig (jf. kap. 1-31). Da træder den unge Elihu frem og bebrejder Job hans selvretfærdighed og vennerne deres ringe trøst (jf. kap. 32-37). Endelig taler Herren til Job og fremhæver sin almagt. Job erkender sin intethed, lader sig ydmyge og angrer sine ord. herren går i rette med Jobs venner, fordi de ikke talte rigtigt om hans almagt (jf. 38-42).

I trykt udgave: Bind 24 side 415 linje 17

◀ **Ærens uvisnelige Krands** : allusion til 1 Pet 5,4: »naar da Overhyrden aabenbares, skulle I erholde [få] Ærens uforvisnelige Krands« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 416 linje 5

◀ **en af Reformationens Forløbere Wessel** : se skildringen af kætterprocessen mod den ty. teolog og protestantiske reformator, Johann Wessel (o. 1420-89), i C. Ullmann *Reformatoren vor der Reformation* (398,28 bd. 1, s. 367-405; især fra s. 386.

I trykt udgave: Bind 24 side 416 linje 7

◀ **hvad jeg har læst ... i det sidste Øieblik** : sigter til afsnittet »Betrachtungen an dem Scheiterhaufen Servets« i kap. 4. af Paul Henry *Das Leben Johann Calvins* (361,6) bd. 3, 1844, s. 201-215, især s. 209ff. – **Calvins**: 361,9. – **Servet**: Michael Servetus (o. 1511-53), sp. læge og teolog, der blev dømt som kætter og brændt på bålet, bl.a. pga. Calvins (361,9) dom over ham. – **resencerer**: egl. recenserer, vurderer, bedømmer.

I trykt udgave: Bind 24 side 416 linje 9

◀ **end** en Døit: blot.

I trykt udgave: Bind 24 side 416 linje 14

◀ **halvbefaren** : egl. om matros, som har sejlet i 18 måneder og i den tid gjort to længere rejser, modsat 'helbefaren'; en 'halv-berejst', dvs. én, som er uden tilstrækkelig erfaring og øvelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 416 linje 18

◀ **Numerus** : lat., tal, antal; massen.

I trykt udgave: Bind 24 side 416 linje 26

◀ **naturligviis** : efter sin natur, ifølge sit væsen.

I trykt udgave: Bind 24 side 416 linje 28

◀ **forbrugt** : opbrugt, udnyttet.

I trykt udgave: Bind 24 side 416 linje 34

◀ **Bernhard** : 338,12.

I trykt udgave: Bind 24 side 417 linje 5

◀ »**major erit confusio voluisse celare, cum celari nequeat.**« : lat., Det vil være større forvirring at have forsøgt at skjule det, da det ikke kan skjules. – **nequeat.:** (som SK skriver efter Wessenberg) egl. nequiverit.

I trykt udgave: Bind 24 side 417 linje 6

◀ **in epistola 42 ad Henricum archiep. Senonensem** : dvs. Berhards *Epistula de moribus et officio episcoporum* [lat., Om biskoppernes opførsel og pligt], brev 42 (kap. 7, afsnit 29).

I trykt udgave: Bind 24 side 417 linje 6

◀ **citeret efter Wessenberg ... Fortalen p. XXII** : sigter til Ignaz H. von Wessenberg *Die großen Kirchenversammlungen des 15ten und 16ten Jahrhunderts in Beziehung auf Kirchenverbesserung geschichtlich und kritisch dargestellt mit einleitender Übersicht der frühern Kirchengeschichte*, bd. 1-4, Constanz, 1840; bd. 1, s. XXII. På denne side i fortalen findes en note, som SK har skrevet af.

I trykt udgave: Bind 24 side 417 linje 8

◀ **Wessenberg (I. c. p. 46) siger ... for uforgængelige** : SK oversætter fra kapitlet »Anstalten zur Bethätigung christlicher Liebe« i Wessenberg *Die großen Kirchenversammlungen des 15ten und 16ten Jahrhunderts* (417,8) bd. 1, hvor det hedder: »Auch die zärtliche Sorgfalt, welche schon die ersten Christen auf die *Bestattung der Leichen* verwandten, war ein Ausfluß liebevollen Sinnes; sie rührten von ihrem Glauben her, die Leiber, welche Tempel des heil. Geistes gewesen, würden einst verklärt die verherrlichte Seele wieder bekleiden. Hier zeigte sich ein auffallender Gegensatz zwischen Christen- und Heidenthum. Das letztere sah das Weltgebäude als etwas Ewiges, den einzelnen Menschen aber als etwas Vergänglichliches an. Die Christen hingegen hielten die Welt für vergänglich, den einzelnen Menschen aber für unvergänglich«, s. 46. – **I.c.:** dvs. loco citato, lat., på anførte sted.

I trykt udgave: Bind 24 side 417 linje 12

◀ **Slægten** : menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 24 side 417 linje 18

◀ **Tertullian de præscript. n. 23** : Tertullians (351,1) skrift *De praescriptione haereticorum* (lat., 'Om den principielle indsigelse mod kættere') indeholder ikke, som Wessenberg anfører, følgende passage. Den stammer fra Cyprians (359,1) værk *De ecclesiae catholicae unitate* (lat., Om den katolske kirkes enhed) kap. 3, linje 55. – **n. 23**: numero, nummer, dvs. kapitel 23.

I trykt udgave: Bind 24 side 417 linje 22

◀ **dum verisimilia mentiuntur, veritatem frustrantur** : lat., Når det tilsyneladende bedrager, føres sandheden bag lyset.

I trykt udgave: Bind 24 side 417 linje 23

◀ **cfr. Wessenberg I: c. p. 65. Anmærkning** : SK citerer en note fra kapitlet »Spaltungen im Glauben« i Wessenberg *Die großen Kirchenversammlungen des 15ten und 16ten Jahrhunderts* (417,8) bd. 1, s. 65. – **I.c.:** dvs. loco citato, lat., på anførte sted.

I trykt udgave: Bind 24 side 417 linje 24

◀ **slaaer (...) om** : ændres, skifter.

I trykt udgave: Bind 24 side 418 linje 5

◀ **præke det med** : tage det med i deres prædiken.

I trykt udgave: Bind 24 side 418 linje 14

◀ **de 1000 Levebrød** : 345,19.

I trykt udgave: Bind 24 side 418 linje 19

◀ **Død og Pine** : fast kraftudtryk.

I trykt udgave: Bind 24 side 418 linje 20

◀ **see til** : betragt, bemærk.

I trykt udgave: Bind 24 side 418 linje 20

◀ **Undergraverne**: underordnet kirkefunktionær, også kaldet anden graver.

I trykt udgave: Bind 24 side 418 linje 20

◀ **risum teneatis** : el. »risum teneatis amici«, lat., »dy jer for latter, venner!«, »pas på, I ikke kommer til at le, venner!« Citat fra Horats *De arte poetica* (*Om digtekunsten*), 5, jf. *Q. Horatii Flacci opera*, stereotyp udg., Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 274. I *Q. Horatius Flaccus' samtlige Værker*, overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1792-93; bd. 2, s. 451, gengives udtrykket således: »Kan I mine Herrer (...) bare eder for at lee?«

I trykt udgave: Bind 24 side 419 linje 4

◀ **naar et Faar løber til Vands løbe de alle** : ordsprog, der bl.a. findes optegnet i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 18 (nr. 472); sml. nr. 1699 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (373,35) bd. 1, s. 169.

I trykt udgave: Bind 24 side 419 linje 23

◀ **raabe paa** : råbe om.

I trykt udgave: Bind 24 side 419 linje 31

◀ **friste Gud** : udæske, udfordre Gud.

I trykt udgave: Bind 24 side 420 linje 1

◀ **eviterer** : undviger, unddrager sig.

I trykt udgave: Bind 24 side 420 linje 12

◀ **Luthers**: 349,36.

I trykt udgave: Bind 24 side 420 linje 20

◀ nok **forresten**: for Resten, dvs. for det øvrige.

I trykt udgave: Bind 24 side 420 linje 22

◀ **naar saa er** : når det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 24 side 420 linje 25

◀ **vræle paa** : skringe el. hyle op om.

I trykt udgave: Bind 24 side 420 linje 26

◀ **purret op** : vækket.

I trykt udgave: Bind 24 side 420 linje 33

◀ **»Veien er trang«** : hentyder til Matt 7,14, hvor Jesus siger: »Hvor snæver er ikke den port, og hvor trang er ikke den vej, der fører til livet, og der er få, som finder den!«

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 1

◀ **forandre Læsemaaden** : nemlig til datid.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 3

◀ **Summa summarum** : lat., 'summernes sum', det endelige resultat.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 5

◀ **historice** : lat., historisk betragtet.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 7

◀ **Gud har udvalgt det Ringeagtede** : se fx 1 Kor 1,28: »og det for Verden Uædle, og det Ringeagtede udvalgte Gud, og det, som Intet var, for at tilintetgjøre det, som var Noget« (NT-1819); se også Jak 2,5: »Hører, mine elskelige Brødre! Haver Gud ikke udvalgt dem, som ere fattige i denne Verden, til at vorde rige i Troen, og Arvinger til det Rige, hvilket han haver lovet dem, som ham elske?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 12

◀ **stadser** : pranger, lever flot.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 15

◀ **R-** : røven, rumpen.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 18

◀ **Luther beraabte sig ... den sande Kirke** : 424,35.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 21

◀ **længst** : for længst.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 23

◀ **Reduplicationen** : 325,31.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 23

◀ **tempora** : lat., tider, plur. af tempus, bøjningskategori af udsagnsordene, der angiver, hvornår det forhold, som verbet udtrykker, finder sted, fx præsens (nutid), præteritum (datid) og futurum (fremtid).

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 26

◀ **Perfectum eller Plusquamperfectum** : sammensatte bøjningsformer af udsagnsordene; perfektum (førnutid) betegner, at noget stadig er aktuelt på taletidspunktet, og pluskvamperfektum (førdatid) betegner,

at noget er indtruffet før et tidspunkt i fortiden.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 26

◀ **ligegyldig ved** : ligeglad med.

I trykt udgave: Bind 24 side 421 linje 31

◀ **4651** : fejl for: 4951; således underskriver den ubekendte anmelder sig (422,2), hvilket muligvis dækker over tidspunktet for artiklens affattelse: 4. sept. 1851.

I trykt udgave: Bind 24 side 422 linje 1

◀ **I Flyveposten for 16 eller 17 September ... »om min Forfatter-Virksomhed«** : I *Flyve-Posten*, udg. af Edvard Meyer, redigeret af Jacob Davidsen, tirsdag den 16. sept. 1851, nr. 215, hvor også SKs *Til Selvprøvelse, Samtiden anbefalet* blev anmeldt (425,17), findes under overskriften »Et Par Ord om et Punkt i Mag. S. Kierkegaards Pjece: Om min Forfatter-Virksomhed« en kritisk omtale af SKs *Om min Forfatter-Virksomhed* (383,7). Den slutter med ordene: »Læserne af Mag. Kierkegaards Skrifter gjøre bedst i ikke at lade sig forstyrre af, hvorledes Forf. selv ønsker sine Skrifter rangerede og fortolkede. Skrifter overhovedet bestaae uafhængigt af, hvilken Mening deres Forfatter har om dem; de staae og falde ved deres Gehalt. Mag. K. kan have Lyst til at dvæle ved Tilfældigheder, der ledsage hans Skrifter, men det bliver hans Sag og en privat Sag. – Naar man eengang har gjort sig til Forfatter – hvad ingen bringer En til at blive – maa man ogsaa handle som Forfatter. Er det ikke Tilfældet med en Forfatter, gjælder det for Læserne om ikke at lade sig forvirre deraf.«

I trykt udgave: Bind 24 side 422 linje 2

◀ **en tydsk Oversættelse af Epiktets 4 Bøger ... beskjeftiget ham meget** : sigter til fortalen i første bind af *Arrians Unterredungen Epiktets mit seinen Schülern. Übersetzt und mit historisch-philosophischen Anmerkungen und einer kurzen Darstellung der Epiktetischen Philosophie begleitet von J. M. Schultz*, bd. 1-2, Altona 1801-03, ktl. 1045. I denne fortale, der består af 6 upaginerede sider, fortæller den slesvigske prof. i filosofi og filologi Johann Matthias Schultz (1771-1849) om sin særlige interesse for og store arbejde med den sene stoicisme. Han havde vundet stor anerkendelse med sine udgaver af kejser Markus Aurelius' selvbetrægtninger (1799 og 1802), hvilket ledte ham til et studium af Epiktets overvejende praktisk-moralske livsfilosofi. Epiktet (o. 55-135) var gr. filosof, født som slave, men blev senere frigivet; virkede først i Rom, grundlagde derpå en skole i den gr. by Nikopolis. Han skrev intet, men henvendte sig til lægmænd og elever gennem forelæsninger (samtaler), som blev nedskrevet af historikeren Lucius Flavius Arrian(us) (o. 86-160). En del af disse forelæsninger er overleveret i fire bøger kaldet Διατριβαί (Diatribaí, gr. samtaler, forelæsninger) samt i en mere sammentrængt form i den såkaldte *Epiktets Haandbog* (jf. ktl. 1113, 1114 og 1205).

I trykt udgave: Bind 24 side 422 linje 15

◀ **Epiktet, dette Jern-Msk ... sagde jeg det ikke nok** : Den kendte anekdote er ikke fundet i *Arrians Unterredungen Epiktets mit seinen Schülern* (422,15), men den findes i *Epiktets Haandbog*, overs. af Engelbert Boye, Kbh. 1781, ktl. 1114, hvor det i kapitlet »Epiktets Levnet« fortælles: »Hans Herre, siges der, fik det Indfald, uvist i hvad Anledning, at slaae ham over Beenet, og da han vedblev at slaae, sagde Epiktet: 'I slaaer det i tu,' hvilket og skeede; da denne, ganske ubevægelig over Ulykken, frembragde kun disse Ord: 'sagde jeg eder det ikke, at I vilde slaae mig Beenet i tu?«, s. [IX].

I trykt udgave: Bind 24 side 422 linje 19

◀ **Epiktet, hvis Hoved-Sætning er ... de som ikke ere det** : grundtanke hos Epiktet, som løbende udfoldes i *Arrians Unterredungen Epiktets mit seinen Schülern* (422,15), og som indleder *Epiktets Haandbog* (422,19), kap. 1, § 1: »Nogle Ting ere i vor Magt, andre ikke« (s. 3). Det må undersøges, hvad der er i vor magt, og hvad der ikke i vor magt. De sidste ting vedkommer os ikke og bør derfor heller ikke bringe os ud af ligevægt.

I trykt udgave: Bind 24 side 422 linje 22

◀ **I Fortalen til 2^{den} Deel ... Schonung erwarten** : sigter til Schultz' korte fortale til *Arrians Unterredungen Epiktets mit seinen Schülern* (422,15) bd. 2, der efterfølges af en udførlig indledning: »Versuch, Epiktets philosophische Grundsätze im Zusammenhange darzustellen«, s. VII-XLIV. Fortalen begynder med ordene: »Die gütige Nachsicht, womit die jenigen Kunstrichter, deren Beurtheilungen mir vor Augen gekommen sind, den ersten Theil dieser Übersetzung aufgenommen haben, erfüllt mich mit der frohen Hoffnung, dass auch der gegenwärtig erscheinende Theil im Ganzen genommen ihres Beyfalls nicht verfehlen wird. Wenigsten bin ich mir bewusst, eben so viel Aufmerksamkeit auf die Fortsetzung, als auf / [s. IV] / den Anfang gewandt zu haben. Nur die zweyte Hälfte des vierten Buches fiel dem Abdrucke nach in eine

Zeit, wo ich die letzte Hand nicht daran legen konnte, weil ich eben im Begriffe stand, meinen bisherigen Wohnort zu verlassen, und also mannigfaltige häusliche Umstände mich zerstreuten. Uebrigens wurde schon die ganze Uebersetzung bis auf ein Paar Blätter bis zur vorigen Ostermesse abgedruckt. Die Abhandlung, worin ich Epiktets Philosophie in ihrem Zusammenhange darstellen wollte, hoffte ich in wenigen Wochen nachsenden zu können. Allein, ich fand nachher, dass *ich* wenigstens nicht dazu im Stande bin, auf Reisen etwas zusammenhängendes auszuarbeiten und verschob daher die Arbeit, weil ich hoffen durfte, nach der Rückkehr in mein Vaterland sie mit gehöriger Ruhe ausführen und der Vollkommenheit näher bringen zu können. Allein, diese Hoffnung ward freylich getäuscht. Eine Kränkung von aussen griff mein Gemüth heftiger an, als sie den hätte angreifen müssen, der sich eine geraume Zeit mit den Stoikern beschäftigt hatte, und ich sah mich daher darauf eingeschränkt, meine Amtspflichten zu bestreiten und fürs Erste alle literarische Entwürfe abzubrechen, da meine Gemüthsstimmung zugleich meinen Körper / [s. V] / so heftig angegriffen hatte, dass dieser den innern Stürmen unterzuliegen drohte. Endlich habe ich mich wieder aufgerafft, zum Theil durch den Einfluss des Studiums der stoischen Philosophie aufgerafft; aber es war mir nun nicht möglich, auf diesen Theil meiner Arbeit mehr, als einige Wochen zu verwenden oder vielmehr einzelne Stunden in diesen Wochen – und das dazu noch solche, in denen das Gemüth noch nicht seine vorige Heiterkeit erlangt hatte. Indessen war es doch endlich Pflicht – deren Erfüllung nur zu lange verschoben war – meinen Herrn Verleger nicht länger auf die Vollendung eines schon grösstentheils abgedruckten Werkes, und das Publikum auf die Fortsetzung der einmal angefangenen Arbeit harren zu lassen – und von Richtern, die noch ein Herz im Busen haben, darf ich nach dieser treuen Darstellung meiner Lage während der Ausarbeitung, vorzüglich in Rücksicht auf diesen Theil der Arbeit, Schonung erwarten; zumal, da sie, wie ich hoffe, einigermaßen dazu dienen kann, die Leser dieser Uebersetzung in dem System der Epiktetischen Philosophie zu orientiren.«

I trykt udgave: Bind 24 side 422 linje 26

◀ **Ingen kan tjene to Herrer** : Jesu ord til disciplene, Matt 6,24: »Ingen kan tjene to Herrer; thi han maa enten hade den ene og elske den anden, eller holde sig til den ene og foragte den anden. I kunne ikke tjene Gud og Mammon« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 423 linje 1

◀ **medierer** : 408,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 423 linje 6

◀ **just deri stikker det** : netop herpå beror det.

I trykt udgave: Bind 24 side 423 linje 24

◀ **Lilien og Fuglen** : sigter til Jesu lignelse om liljen og fuglen, Matt 6,24-34. SK har flere gange behandlet dette tema, jf. »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle. Tre Taler«, anden afdeling af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847, i SKS 8, [253]-307), »Hedningenes Bekymringer. Christelige Taler«, første afdeling af *Christelige Taler* (1848, i SKS 10, [13]-98), samt *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen. Tre gudelige Taler* (1849, i SKS 11, 7-48).

I trykt udgave: Bind 24 side 423 linje 25

◀ **»Betragt dem«, siger han** : sigter til lignelsen om liljen og fuglen, Matt 6,24-34, hvor Jesus siger: »Seer til Himmelens Fugle« (v. 26; NT-1819) og »Betragter Lilierne paa Marken« (v. 28; NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 423 linje 26

◀ **som der staaer i Psalmen »Siig til Sorgen, Ja, ja i Morgen«** : 323,4.

I trykt udgave: Bind 24 side 423 linje 32

◀ **Fortjenstligheds** : 347,34.

I trykt udgave: Bind 24 side 424 linje 22

◀ **vove saaledes ud** : vover sig således ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 424 linje 23

◀ **Mærket eller Kjendet paa** : kendemærket el. kendetegnet på.

I trykt udgave: Bind 24 side 424 linje 24

◀ **mat Øieblik** : sml. journaloptegnelsen EE:117 (1839; SKS 18, 44), hvor 'de matte øjeblikke' optræder som

en term fra mystikken, svarende til romantikkens 'spleen' og middelalderens 'acedia' (sløvhed); sml. *Enten – Eller* (1843), i SKS 3, 231.

I trykt udgave: Bind 24 side 424 linje 26

◀ **Potensation** : potensering, opløftelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 424 linje 27

◀ **Formastelse** : hovmod, frækhed, bespottelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 424 linje 29

◀ **naar Luther ganske rigtigt ... Geist aus Luthers Schriften: Kirche 5780** : sigter til tekststykke nr. 5780, der findes under rubrikken »Kirche« (og underrubrikken: »Kampf in der Kirche«) i *Geist aus Luther's Schriften oder Concordanz der Ansichten und Urtheile des großen Reformators über die wichtigsten Gegenstände des Glaubens, der Wissenschaft und des Lebens*, udg. af F.W. Lomler, G.F. Lucius, J. Rust, L. Sackreuter og E. Zimmermann, bd. 1-4, Darmstadt 1828-31, ktl. 317-320; bd. 3, 1830, s. 94f.: »Alle Welt mag mir meinen Glauben und Wort verdammen, ketzerisch ausschreien und aufs Schmähhichste verstellen und verkehren; aber sie muß mir ihn bleiben lassen, kann mir ihn nicht nehmen; sie bringet es nicht weiter mit allem ihrem Toben und Wüthen, denn daß sie mir nur widerspricht und ich muß ihr Maal und Ziel sein. Dennoch fället sie und ich stehe. Laß widersprechen, wie viel sie wollen, Gott, der widerstehet und ficht mit seinen Werken wider ihr Wort; wollen sehen, wer hier obliegen werde. Hier sind Werke, und Gottes Werke, die da setzen, das ist, stark und vest machen das Zeichen, auf gutem Grund. Es ist ein Ziel gesetzt von Gott, wer will es umstoßen? Dort aber ist nicht mehr, denn fliegende Worte und ein ohnmächtiger Athem aus dem Munde. Die fliegen, scharren fast mit ihren Fittigen, und schärfen ihren Schnabel, thun doch nicht mehr; denn beschmeißen die Wand, lassen sie aber wohl stehen. Daraus folget, daß des Papsts, der Bischöfe, der Stifte, der Klöster, der hohen Schulen Lehre und Glaube eitel weltlich und teufelisch Ding ist; denn da ist kein Fallen, kein Widersprechen; sie leidens auch nicht; sondern eitel Ehre, Gewalt, Reichthum, Friede und Lust, und sind unsers Herrn Gottes rechte Mastsäue auf seinem Koben; es sei denn, daß Jemand under ihnen mit geistlichen Anfechtungen vom Teufel im Glauben und Hoffnung gemartert werde, als man denn wohl Etliche findet. Denn wo Christus ist und sein Glaube, da muß Widersprechen sein, oder ist nimmer Christus; thun es nicht Menschen öffentlich, so müssens Teufel heimlich thun. Und das sind gar schwere Ansechtungen in dem Unglauben, Verzweifelung und Gotteslästerung. Diese mögen erhalten werden; aber der andere Haufe gehet hin, ohne Christo, ohne Maria, ohne Simeon, ohne alle Wahrheit; halten doch dieweil viel Messen, singen hoch und nieder, tragen Platten und geistliche Kleider, und sind Salomonis Affen, und indische Katzen. Ja, dieweil sie nicht leiden wollen Widersprechen, auch nicht würdig sind, haben auch Nichts, thun auch nicht darnach, daß ihnen möchte widersprochen werden; so fahren sie zu, und werden selbst Widersprecher. Was sollten sie sonst thun? Es ist ihr eigen Werk, die Wahrheit zu verdammen, verbieten, verfluchen und verfolgen. Das sage ich darum, daß ich meiner Pflicht will hiermit genug gethan haben, und einem jeglichen Christen seine Gefährlichkeit bezeiget, daß er sich wisse zu hüten vor dem Papst, vor den hohen Schulen, vor dem geistlichen Stande, da nicht Gottes Wort ist im Treiben; als vor des Teufels eigen Reich und Wesen; halte sich nach dem Evangelio, sehe darauf, wo Widersprechen ist, und wo Loben ist. Ist kein Widersprechen da, so ist Christus auch nicht da, und solch Widersprechen, das nicht vom Türken, sondern von seinem Allernächsten geschieht.«

I trykt udgave: Bind 24 side 424 linje 35

◀ **Hvad der fordres for til sand Velsignelse at betragte sig i Ordets Spiel** : (ordret) temaet fra første afdeling af *Til Selvprøvelse, Samtiden anbefalet*, s. 21 (SV2 12, 362), hvis forord er dateret »August 1851«; bogen blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, 1851, nr. 215, 12. sept. (422,2). Sml. journaloptegnelsen NB24:39.

I trykt udgave: Bind 24 side 425 linje 17

◀ **Sandseligen** : for den sanselige betragtning.

I trykt udgave: Bind 24 side 425 linje 22

◀ **Hedenskabet fordrede: kjend Dig selv** : Indskriften 'kend dig selv' fandtes på Grækenlands fornemste Apollontempel (orakeltempel) i Delfi. Ordene er blevet tillagt den joniske filosof Thales fra Milet og den spartanske lovgiver Chilon, men det er først og fremmest gennem Sokrates (325,25), at denne fordring har gjort sig gældende.

I trykt udgave: Bind 24 side 425 linje 27

◀ staae **for**: foran.

I trykt udgave: Bind 24 side 425 linje 30

◀ **Overtroen har meent ... om Døden** : udbredt motiv fra folketroen, som bl.a. optræder i Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1795-96), 5. bog, kap. 16, hvor greven mente at se sig selv og fra den tid troede, at han snart skulle dø. (I virkeligheden har han set Wilhelm i sin slåbrok). Jf. *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-55, Stuttgart og Tübingen 1828-33, ktl. 1641-1668; bd. 19, 1828, s. 249.

I trykt udgave: Bind 24 side 425 linje 32

◀ **de Prygl Sancho giver sig selv** : Sancho Pansa el. Panza er Don Quijotes våbendrager i *Den sindrige Herremands Don Quixote af Mancha Levnet og Bedrifter. Forfattet af Miguel de Cervantes Saavedra*, overs. af Charlotta D. Biehl, bd. 1-4, Kbh. 1776-77, ktl. 1937-1940. Her sigtes formentlig til den scene i 8. bog, kap. 71, hvor Sancho Pansa klæder sig nøgen på overkroppen, men i stedet for at tilføje sig selv piskeslag med en svøbe pisker kraftigt løs på nogle nærtstående bøgetræer, bd. 4, s. 341. Det samme gentager sig i kap. 72, hvor Sancho Pansa pisker »som forrige Nat paa Bøgebarkens og ikke hans Skuldres Bekostning; thi dem tog han saa nøie i Agt, at Svøben ikke kunde [have] jaget en Flue bort, om den havde sat sig paa dem«, bd. 4, s. 349. På den måde bedrager han Don Quijote, der nøje tæller alle slagene, og som aftalt betaler for hvert af dem.

I trykt udgave: Bind 24 side 425 linje 37

◀ **afdøes, det gamle Msk.** : sigter til forestillingen om, at mennesket pga. synden skal afdø (330,7), aflægge det gamle menneske og iføre sig det nye menneske. Således fx i Rom 6,6, hvor Paulus taler om, »at vort gamle Menneske er korsfæstet med ham [Jesus]« (NT-1819), og i Ef 4,22, hvor Paulus formaner: »I skulle aflægge det gamle Menneske efter den forrige Omgængelse, som fordærves ved bedrægelige Lyster« (NT-1819). Sml. Kol 3,9-10.

I trykt udgave: Bind 24 side 426 linje 4

◀ **Melanchton siger i sin Postil (P III p. 118) ... Halle 1840 p. 243 m** : sigter til 1. del, kap. 7 (»Melanchton als Dogmatiker«) i Friedrich Galle *Versuch einer Charakteristik Melanchthons als Theologen und einer Entwicklung seines Lehrbegriffs*, Halle 1840. Fremstillingen gælder den strid om lovens brug, der med Agricola blussede op i 1537 for at kulminere i 1540 med udgaven af Luthers 6 afhandlinger mod de såkaldte antinomer: »Interessant äußert sich später Melanchton über den fraglichen Gegenstand in der Postille [hertil note: P. III. p. 118]: 'Es ist nicht nötig zu disputiren, ob die Zerknirschung aus Liebe zur Gerechtigkeit oder aus Furcht vor der Strafe entspringe, weil dieß gemischt ist. Wo wahre Zerknirschung statt findet, da ist ein großer Schmerz vorhanden aus Furcht vor der Strafe und aus Haß gegen die Sünde. Den Worten nach kann dieß unterschieden werden, nicht der Sache nach. Ich erinnere mich, daß gerade jene Leute, welche darüber disputirten, hier eine ganze Nacht hindurch tranken und sangen: 'Da trunken sie die liebe lange nacht, biß daß der helle tag anbrach: Sie sungen, sprungen und waren voll.' Solche Gesänge zeigen eine profane Gesinnung und Unbekanntschaft mit den Bußübungen'«, s. 243. Henvisningen til Philipp Melanchthon (1497-1560), ty. filolog og luthersk reformator, gælder *Postilla Melanthoniana*, udg. af Christoph Pezel, bd. 1-4, Hannover 1594-95.

I trykt udgave: Bind 24 side 426 linje 8

◀ **Höchstens** : ty. højst, i det højeste.

I trykt udgave: Bind 24 side 426 linje 22

◀ **Reduplicationerne** : 325,31.

I trykt udgave: Bind 24 side 426 linje 31

◀ **et nærmest Foregaaende** : dvs. det forudgående, som er tættest på i tid.

I trykt udgave: Bind 24 side 426m linje 1

◀ **Hvorfor »Tragedien« ikke mere tiltaler** : Allerede i 1828 havde J.L. Heiberg i sin artikelrække »Svar paa Hr. Prof. Oehlenschlägers Skrift: 'Om Kritiken i Kjøbenhavns flyvende Post, over Væringerne i Miklagard'« vist, hvordan tragediens tid var forbi, idet al nyere dramatik hvilede på komediens grund, jf. *Kjøbenhavns flyvende Post* nr. 7-8, 25. og 28. jan. 1828, og nr. 10-16, 4., 8., 11., 15., 18., 22. og 25. feb. 1828 (optrykt i *Prosaiske Skrifter* bd 1-3, Kbh. 1841-43 (jf. ktl. 1560); bd. 1). Heiberg gentog senere sit synspunkt i en anmeldelse af Carsten Hauchs *Svend Grathe*, trykt i *Intelligensblade*, Kbh. 1842, nr. 5 (jf. ktl. U 56), hvor specielt karakteren af det tragiske diskuteredes: »Men af det Reelle, af det Gyldige i den almindelige Stræben følger, at *det historiske Dramas* og altsaa *Tragediens Tid* er forbi; denne Digtart har for længe siden culmineret, og vender ikke mere tilbage, uden som en Reminiscens«, s. 128. Hos H.L. Martensen

findes den tanke, at ligesom det umiddelbare er ophævet af refleksionen, således er også det tragiske ophævet af det komiske, jf. anmeldelsen af Heibergs *Nye Digte* i *Fædrelandet* 1841, især nr. 398 (10. jan.). SKs optegnelse kan være foranlediget af, at Det kgl. Teater den 1. nov. 1851 genopførte den tragedie, som i sin tid satte hele debatten i gang, nemlig Oehlenschlägers *Væringerne i Miklagard* (1827).

I trykt udgave: Bind 24 side 427 linje 2

◀ **ridiculi** : af fr. ridicule, latterligt.

I trykt udgave: Bind 24 side 427 linje 7

◀ **Luther (...) et eenligt Msk ... Pavens Magt ned** : Da Luther (349,36) havde udsendt en række stridsskrifter mod den katolske kristendom, forsøgte paven at få kejser Karl V til at dømme Luther uden forhør. Kejseren nøjedes dog med at stævne Luther til byen Worms, hvor han holdtsin første rigsdag i 1521. Luther rejste fra Wittenberg til Worms med sin ven Armdorf, og rejsen »lignede et Triumftog, saaledes stimlede Folket sammen fra alle Kanter, for at see ham«. Luther mødte frem for forsamlingen og blev spurgt, om han ville tilbagekalde sine angreb, hvortil han efter en dags betænkningstid svarede, at hvis han ikke blev overbevist om sin fejl ud fra den hellige skrift, så stod han fast på sine udtalelser, hvilket han også sidenhen gjorde. Jf. afsnittet »Rigsdagen i Worms« i *Karl Friedrich Beckers Verdenshistorie*, omarbejdet af Johan Gottfried Woltmann, ovs. af J. Riise, Kbh. 1822-29, bd. 1-12, [ty. 1801-05], ktl. 1972-1983; bd. 6, 1824, s. 275-279.

I trykt udgave: Bind 24 side 427 linje 10

◀ **Slægten** : menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 24 side 427 linje 24

◀ **Catastrophe** : (afgørende) vendepunkt, omvæltning.

I trykt udgave: Bind 24 side 427 linje 32

◀ **Saa kan man høitideligt ... være Manden** : sml. journaloptegnelsen NB14:63 (»Protest mod Biskop Mynster«, 1849), hvor det om Mynster hedder: »Hvor ofte har hans Høiærværdighed ikke rørt forsikkert, at *dersom* det fordredes af ham, saa var han villig til at offere Liv, Blod, Alt. *Dersom!*« (SKS 22, 381).

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 9

◀ **Obstruction** : hindring, blokering.

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 14

◀ **en saa frygtelig Catastrophe som den i 48** : 397,34.

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 15

◀ **et glad Budskab** : spiller på det lat. udtryk 'evangelium', det glædelige budskab.

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 19

◀ **Heroer** : af gr. helte.

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 21

◀ **Du er undfanget i Synd, født i Overtrædelse** : frit citat fra Sl 51,7: »See, jeg er født i Misgierning, og min Moder haver undfanget mig i Synd« (GT-1740). – **Overtrædelse**: religiøst om forseelse mod Guds bud; synd.

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 24

◀ **leve i Armod, blive forhaanet, hudflettet, mishandlet tilsidst henrettet** : sml. Joh 16,1-4, hvor Jesus siger til sine disciple: »Dette haver jeg talet til Eder, at I skulle [skal] ikke forarges. De skulle [skal] udelukke Eder af Synagogerne; ja den Tiid skal komme, at hver den, som ihieslaaer Eder, skal mene, han viser Gud en Dyrkelse. Og dette skulle de gjøre Eder, fordi de hverken kiende Faderen, ei heller mig. Men dette haver jeg talet til Eder, paa det [for at], naar Timen kommer, I skulle komme ihu, at jeg sagde Eder det; men dette sagde jeg Eder ikke fra Begyndelsen, fordi jeg var hos Eder« (NT-1819). Se også Matt 10,17-18.22; 24,9; Joh 15,20-21. – **hudflettet**: pisket til blods.

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 31

◀ **Holberg** : 342,23.

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 34

◀ **Henrich eller Pernille** : den kløgtige, frimodige tjener og tjenestepige, der optræder i flere af Ludvig Holbergs komedier, hvor han eller hun gennem intriger formår at beherske herskabet såvel som alle andre.

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 35

◀ **Chilian, hvem det glade Budskab ... frelse hele Landet** : sigter til 3. akt, 2. scene i Ludvig Holbergs komedie *Ulysses Von Ithacia* (1725), hvor spåmanden Tiresius fortæller helten Ulysses og dennes tjener, Chilian, hvordan det egl. forholder sig med krigsplanerne: »[Tiresius:] Eftersom I byder mig at sige alting reent ud, saa vil jeg ogsaa intet dølge. Troja kan ikke overvindes, og I med Seyer ikke komme tilbage, med mindre Ulyssis troe Tiener, den kloge og Mandhaftige Chilian, bliver opoffret og dør for den hele Krigshær (Gaaer bort). [Ulysses:] Ey ikke andet? det gjør min troe Tienere Chilian gierne. [Chilian (sagte):] Faae den en Ulykke, der gjør. [Ulysses:] Han vil byde sig selv dertil, om jeg ellers kiender ham ret. [Chilian (sagte):] Du maae kiende Dievelen. Jeg maatte jo være gal, om jeg gjorde det. [Ulysses:] Han vil gjøre det med Glæde. [Chilian (sagte):] Hvilken forbandet Snak. Jeg saaer heller, at den hele Krigshær blev hængt, førend jeg skulde miste min mindste Finger. [Ulysses:] Hør Chilian! jeg forkynder dig et glædeligt Budskab. Du est af Guderne udvalgt til et Instrument, hvorved Seyer alene os skal forhverves. Oracler siger, at du skal opoffres, og ved din Død Krigshæren reddes. [Chilian:] Min Herre! Oracler maae ikke være rigtig i Hovedet, ellers kunde det ikke forlange saadant. [Ulysses:] Kan vel noget Budskab være angenemmere for en ædel Siel, der elsker sit Fæderneland, end at døe for dets Frelse? [Chilian:] Det er jo et skjønt Budskab: Glæd dig, thi du skal hænges. [Ulysses:] Her hjælper ingen Snak, Chilian! hvis du ikke frivillig beqvemmer dig dertil, skal du tvinges med Magt. [Chilian:] Ach I gode Herrer! haster ikke med at udgyde Christen Blod, det kan umuelig være Oraclers Meening.« Det lykkes Chilian at slippe fri ved at henvise til en anden spåmand, der ikke er så gammel og upålidelig som Tiresius, idet Chilian selv klæder sig ud som denne for at spå mere fordelagtigt om sig selv. *Den Danske Skue-Plads* (342,23) bd. 3.

I trykt udgave: Bind 24 side 428 linje 36

◀ **Mynster** : 334,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 1

◀ **Anhang** : ty. tillæg.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 3

◀ **hitte paa** : finde ud af.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 7

◀ **sine qua non** : jf. udtrykket 'conditio sine qua non', lat., 'betingelse, uden hvilken ikke'; den ufravigelige.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 11

◀ **Himmelspret** : el. himmelspræt, det at blive kastet op i vejret (for at blive grebet igen); om leg, hvor en person udstrakt på et klæde kastes op i luften, el. hvor man lægger en genstand på den ene ende af en vippe, hvorefter man påfører den anden ende et stort og pludseligt tryk, så genstanden flyver i vejret.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 15

◀ **Du Lidettroende** : hentyder til Matt 8,26, hvor Jesus siger til disciplene: »hvi [hvorfor] ere I frygtagtige, I lidet troende?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 18

◀ **have vovet** : have vovet mig.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 25

◀ **tage det forfængeligt** : misbruge det på en letfærdig måde, vanhellige det.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 26

◀ **Feilsyn** : forkert iagttagelse el. betragtning, fejlskøn.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 30

◀ **saae feil af** : gik el. tog fejl af.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 33

◀ **have Fortjeneste for Gud** : 347,34.

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 33

◀ **Gud være mig Synder naadig** : hentyder til Jesu lignelse om farisæeren og tolderen, der gik op til templet for at bede, Luk 18,10-13. Farisæeren stillede sig op og fremførte sine fortræffeligheder i sin bøn. Tolderen derimod »stod langt borte, og vilde end ikke opløfte Øinene til Himmelen, men slog sig paa sit Bryst, og sagde: Gud, vær mig Synder naadig!«

I trykt udgave: Bind 24 side 429 linje 35

◀ **hvad Luther fremhæver ... mig Synder naadig** : sigter formentlig til Martin Luthers evangelieprædiken over Luk 18,9-14 til 11. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille* (384,6) bd. 1, s. 467-482; s. 471f. – **beflitter**: bestræber.

I trykt udgave: Bind 24 side 430 linje 1

◀ **»Discipelen er ikke over sin Mester«** : citat fra Matt 10,24: »Discipelen er ikke over Mesteren« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 430 linje 11

◀ **Hykkelske** : hykleriske.

I trykt udgave: Bind 24 side 430 linje 34

◀ **Løgn i Jer Hals** : variation af talemåden: 'Det er Løgn i Jer Hals' (dvs. I lyver), som bl.a. bruges i Ludvig Holbergs komedie *Henrich og Pernille* (1731), 3. akt, 7. scene, jf. *Den Danske Skue-Plads* (342,23) bd. 4.

I trykt udgave: Bind 24 side 431 linje 1

◀ **Verden ligger i Reflexion** : parallel til udtrykket: 'verden ligger i det onde' (412,17). – **ligger i**: befinder sig i, er gennemtrængt af.

I trykt udgave: Bind 24 side 431 linje 12

◀ **som man for den samme Sum at kjøbe** : dvs. ligesom man for den samme sum kan købe.

I trykt udgave: Bind 24 side 431 linje 16

◀ **Saa langt byder jeg ikke ud** : dvs. så langt går jeg ikke.

I trykt udgave: Bind 24 side 431 linje 20

◀ **Selv er jeg eksistentielt saa langt ude** : dvs. selv er jeg eksistentielt kommet så langt.

I trykt udgave: Bind 24 side 431 linje 21

◀ **hine Herlige** : fast udtryk for de martyrer, der i kristendommens første århundreder blev forfulgt og henrettet pga. af deres kristne tro og bekendelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 431 linje 22

◀ **han kan det ikke anderledes** : 378,27.

I trykt udgave: Bind 24 side 432 linje 2

◀ **blind Allarm** : talemåde, der betegner et stort postyr for ingenting, bl.a. brugt i Ludvig Holbergs komedie *Hexerie eller Blind Allarm* (1731).

I trykt udgave: Bind 24 side 432 linje 4

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 24 side 432 linje 11

◀ **Kjendelighed** : genkendelighed.

I trykt udgave: Bind 24 side 432 linje 12

◀ **Tidligere i April 1851** : formentlig tidligere end den 20. april 1851, da NB24 påbegyndtes.

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 1

◀ **Til Journalen** : formentlig journalen NB24, dvs. bd. 24 af den journal, som SK gennem fortløbende bind havde ført siden 1846. Se pkt. 2 under »Manuskriptbeskrivelse« og de sidste linjer af »Datering og kronologi« i tekstredigeringen til NB24, SKS K24, 440 og 442, hvor dette løse blad henføres til NB24 med hjemmel i H.P. Barfods fortegnelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 2

◀ **Pagina angives foran paa Bindet** : sml. NB24:2. SK havde siden journalen NB11, som var påbegyndt 2. maj 1849, forsynet sine journaler med en indholdsfortegnelse over steder, han fandt særligt væsentlige.

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 2

◀ **At der ikke kan gøres ... (yderligere Bidrag o: s: v:)** : Det første spor af SKs læsning af J.P. Mynsters (334,21) seneste skrift, *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark* (335,1), findes i journaloptegnelsen NB23:189, i SKS 24, 296.

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 3

◀ **De af ham citerede Ord** : dvs. Mynsters citat fra SKs artikel i *Fædrelandet* (335,2).

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 5

◀ **denne Maade han har anbragt Goldschmidt** : 335,2.

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 8

◀ **Min eksistentielle Categorie er: »uden Myndighed«** : 348,35.

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 14

◀ **min dybe Ærefrygt** : 434,28.

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 21

◀ **»Indøvelse i Xstd.«** : 356,7.

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 25

◀ **i hvorvel** : skønt, uagtet.

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 26

◀ **»i dyb Ærefrygt.«** : SKs formular, når han henvendte sig til Mynster, såvel i breve (se *B&A*, nr. 191 og 243), som i dedikationer (se *B&A* bd. 1, s. 339f.). Se også »En første og sidste Forklaring« i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor SK »forbindtligst takker Enhver, der har tiet, med dyb Ærefrygt Firmaet Kts. [dvs. Mynster] – at det har talet« (SKS 7, 572,26-27). SK har i en rapport fra 1852 omtalt sin særlige formular til Mynster, idet et muligt brud med Mynster ville degradere denne til titulaturen for 1. rangklasse, nemlig 'i dybeste ærbødighed' (*Pap. X 6 B 212*, s. 335f.).

I trykt udgave: Bind 24 side 434 linje 28